

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon a 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

**A folyóirat megrendelhető
szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Arany János és népköltészetünk Atlantisza

Arany János költészetét egy-két kritikusa még életében korszerűtlennek minősítette, mondván, hogy lemaradt a legfontosabb világirodalmi áramlatokról, azaz nem értette meg az idők szavát. Azért is volt furcsa és visszatetsző a felvetésük, mert, mint tudjuk, a művészi alkotásoknak nincs előre elkészített tervrajzuk, nincs kivitelezési szabályzatuk, amelynek kötelesek megfelelni a szerzők. Minden művészi alkotás meglepetés, amelynek egyedi terve az alkotó fejében születik meg, és éppen ez: az eredetiség a művészi alkotás legfontosabb sajátossága. Ez közös benne a technikai és tudományos szabadalmakkal, újításokkal és felfedezésekkel. Ha egy kritikus valamely művészi alkotást vagy egy egész irodalmi életművet korszerűtlennek minősít, akkor az azt is jelenti, hogy nem ismeri el annak egyszeri voltát, eredetiségét.

Tudjuk, hogy nincs két egyforma személyiség, két egyforma alkat, két egyforma ember, mint ahogy két egyformán szóló hangszer sincsen. Ahogy az ujjlenyomatunk egyedi, a lelkünk, gondolkodásunk, tapasztalataink lenyomata is az. Ha erre figyelünk, ha erre hallgatunk, ha ezt fogalmazzuk meg, akkor olyan alpanyagból dolgozunk, amivel rajtunk kívül senki más nem rendelkezik. Ezért van létjogosultsága minden egyes emberi személyiség megszólalásának: egyikünk sem lenne képes a másikat maradéktalanul helyettesíteni.

Más kérdés persze az, hogy van-e egy alkotónak kellő képzettsége, nyelvi gazdagsága, szakmai tudása? Tud-e például költői érvénnyel fogalmazni? Ez utóbbit még legelszántabb kritikussai sem vitatták el Arany Jánostól, sőt, azt kifogásolták, hogy nagy költői erudícióját korszerűtlen témákra vesztegette el. De hát mit vélték korszerűtlennek? Hogy például Baudelaire kortársaként nem az individuális létnek, nem *A romlás virágainak* lírikusa volt, hanem a népélet témáira, a magyar történeti és eredettörténeti legendáriumra „fecsérelte el” alkotóerejét?

Nem nehéz, persze, ezekkel az érvekkel szemben felsorakoztatni Arany János európai kortársai közül mindazokat, akik vele összhangban keresték a korszerű, nemzetközileg elismert irodalmi műveltség felszínét és a még írásbeliségbe nem szervesült, népi-közösségi kultúra mélyrétegei között a kapcsolatot; akik felismerték, hogy – egy XX. századi kifejezéssel élve – „a kollektív tudatalatti-ban” emberi létünk és tudásunk fontos kincsei őrződtek meg. A népköltészet és népi hagyomány értékeinek az írásbeliségbe való átmentése éppúgy a XIX–XX. század nagy szellemi feladata volt, mint a francia forradalom utáni évtizedek európai válságának, a dekadencia kezdeteinek művészi megjelenítése.

Arany János költészetének páratlan képi és nyelvi gazdagsága abból is fakad, hogy alkotókora jelentős évtizedeiben élő kapcsolatban volt a népköltéssel és a népi emlékezettel, és a „hivatalos” műveltség részévé akarta tenni ezt a kivételesen gazdag forrást. Lehetett volna ez csupán tudományos törekvése, amit szorgalmas gyűjtőmunkával szolgál (ahogyan szolgálta is). De Arany János ennél többre volt képes: költészetének ihletforrásai lettek a hagyomány által megőrzött ősi történetek és hírneves személyiségek. Olyan elevenen éltek benne, hogy a mindennapi jelenben is felismerte, átélte és megjelenítette az archetipikus helyzeteket, jellemeket. Ezért olvassuk ma is borzongva balladáit, sírva-nevetve hősi vagy groteszk eposzait.

Életműve bizonyítja, hogy az igazi költészet nemcsak az irodalom és a költő magánügye, hanem koroktól és divatoktól függetlenül valamennyiünk „életbe vágó” közös ügye is.

Mezey Katalin

Szerkesztőbizottság: *Jókai Anna* (elnök),
Báger Gusztáv, *Horváth Antal*,
Kalász Márton, *Kő Pál*, *Nemes Attila*,
Salamon Konrád, *Szakály Sándor*, *Vasy Géza*

Újraalapító főszerkesztő: **Oláh János**

Főszerkesztő: **Jánosi Zoltán**

E-mail: janosizoltan@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

Főszerkesztő-helyettes: **Bíró Gergely** (próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

Munkatársak:

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt,
Budapest, VIII. ker. József krt. 70.,
Józsefvárosi Galéria)

Mobil: (70) 421-9580

magyarnaplokb@gmail.com

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Mórocz Gábor (Könyvszemle, tanulmány)

E-mail: moroczgabor@magyarnaplo.hu

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-7962

Parragi Zoltán (ügyintéző)

E-mail: parragizoltan@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7032

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7030

Szentmártoni János

(ügyvezető)

E-mail: titkarsag@iroszovetseg.hu

Zsiga Kristóf (ügyvezető, könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Borító: **Oláh Mátyas László**

*

A címlapon: **Kalász Márton**

(A fotót Czímbar Gyula készítette)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, választborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Mezey Katalin: *Arany János és népköltészetünk Atlantisza* 1

SZEMHATÁR

Oláh János: <i>Szabadság</i>	3
Mezey Katalin: <i>Hála; Ismerős ördög; Hányszor vitte</i>	4
Jacek Moskwa: <i>A magyar húgocska</i>	5
Horkay Hörcher Ferenc: <i>Hamis krakkói lovagregény</i>	12
Tornai József: <i>Nincs egyetlen archimedesi pont</i>	14
Kodolányi Gyula: <i>Üzenetek W. Sh-től; Sejtelmek XIII.</i>	15
Nádasdy Ádám: <i>Egy munkanap; Az arisztokraták</i>	16
Sárközy Péter: <i>Az új „magyar Dante”</i> <i>Nádasdy Ádám Isteni Színjáték-fordítása</i>	17
Nagy Gábor: <i>Félretett kellék</i>	24
Bozók Ferenc: <i>Közelítések Füst Milán éjjeli fantáziáihoz</i>	25
Zsille Gábor: <i>„Mindig bekapcsolt állapotban vagyok”</i> <i>Beszélgetés Filip Tamással</i>	27
Szentmártoni János: <i>Gombai hó</i>	29
Péntek Imre: <i>Egy Hang az elmúlásból</i> <i>Csoóri Sándor emlékére</i>	31
Kertész László: <i>Török Richárd emlékezete</i>	33
Petőcz András: <i>Az Idő és a Költő</i>	38
Bors Anna: <i>Rumos megy; A mosoly is; Várakozás</i>	39
Lajtos Nóra: <i>Kálvária körút 15.</i>	40
Fecske Csaba: <i>Rovások; Kert</i>	47
Kalász Márton: <i>Hajnali vers; Keserűség</i>	48

NYITOTT MŰHELY

Bartusz-Dobosi László: <i>„Az anyanyelv csupán beszédre való, a haza nyelve az írásra”</i> <i>Beszélgetés Kalász Mártonnal</i>	49
---	----

KÖNYVSZEMLE

Bertha Zoltán: <i>Kortárs magyar sorsköltészet</i> <i>A szavak lélegzete – Mai magyar versek, szerk. Oláh János</i>	57
Hegedűs Imre János: <i>Az agykéreg énekei</i> <i>A szavak lélegzete – Mai magyar versek, szerk. Oláh János</i>	59
Oláh András: <i>„Hová repít gyöngé szárnyad?”</i> <i>Fecske Csaba: Szárnyaim nőnének</i>	61
Kelemen Erzsébet: <i>Régi és új vizuális költészeti formák</i> <i>Papp Tibor: emlékmeder</i>	63
Zsille Gábor: <i>Két nemzet fia</i> <i>Konrad Sutarski: Ha úgy tudnánk...; A haza kiterjesztése</i>	65
Türjei Zoltán: <i>Minden vers kovásza</i> <i>Filip Tamás: Album</i>	66
Kovács István: <i>„...egy bikkfára nevémet ott felmetszettem...”</i> <i>Szalai Attila – Móser Zoltán: Polonica varietas. Szepsi Csombor Márton</i> <i>nyomában 400 év múltán</i>	67
Biernaczky Szilárd: <i>Két keréken Afrikán át</i> <i>Kazimierz Nowak: Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át</i>	68

SZERZŐINK 70

Lapszámunkat Török Richárd szobrászművész munkáinak reprodukcióival illusztráltuk.

OLÁH JÁNOS

Szabadság

*Saláta tankönyvek lapjai közt raboskodott
szeptembertől júniusig
Sztálin- és Rákosi-idézetekbe zárva.
Mindenki róla beszélt, de nekem fogalmam se volt, ki az,
s végképp nem tudtam, minek nevezzem,
ha egyszer – fennállt a veszélye ennek is –
valóban szólnom kell majd hozzá.
Széltében-hosszában hangoztatott
nevét – mert mit jelent az, hogy szabadság? –
túlontúl frivolnak találtam.
Ki is lehet voltaképp ő?
A választ kénytelen voltam teljes egészében
a képzeletre bízni.
A nyár lehet, gondoltam, amely
fölsebzí talpamat,
az izzó tarló,
a vadvízi cikázás a csikot rejtő
kardélű sás között a fűzkosárral,
a föld, a víz, a Nap talánya,
a háború ölében meggyalázott asszonyok,
dicséret és fenyítés kagyló-mély börtöne,
minden,
amit gyerekeit sirató gyűrött-öreg arcként
a föld kivallott,
és az olajos tankok lánctalpnyoma
örvénylő zokogássá rántott össze,
igen, az elhasznált sátorponyva-ég,
amit kés hasít fel,
a golyópergette vakolat sava,
amikor a szemedbe verődik,
és mindent, mindent kiolt.*

MEZEY KATALIN

Hála

Hálásan köszönöm, Uram,
 hogy hetvennégy évem alatt
 csak kétszer kellett
 a bombázások elől
 hetekre a pincébe bújnom,
 és csak egyszer lőtték szét
 fejem fölött a házat,
 de szerencsére mind megmaradtunk.
 Hálásan köszönöm, hogy
 tiszta párnára hajtom a fejem,
 és kertünkön nem katonák
 gázolnak át,
 csak a feketerigók harcolnak
 elszántan a fészkelőhelyért,
 előbb a borókafa ágai között,
 majd lent, a gyepen.
 Furcsán lelóg, majd rebben,
 villan a szárnyuk, a csőrük.
 Nem tudom, hogy élet-halálra
 vívnak vagy megadásig.

Ismerős ördög

Ismerős ördög a hiúság,
 a nagyszobában ül,
 nézi magát a tükörben,
 hosszan nézegeti.
 Ha azt mondd neki:
 – Lám, milyen szép vagy,
 akárcsak lánykorodban –,
 szerényen mosolyog:
 – Ó, ó, hát igazad van,
 mi mind a ketten
 szépek maradtunk és fiatalok. –
 Halkan beszél, szórakozottan:
 – A többiekből viszont
 vén boszorkány lett,
 nem tudják felfogni,
 hogy eljárt az idő.

Hányszor vitte

Hányszor vitte apámat
 a frontra a vonat?
 Hogy tudott hallgatni ezekről,
 és hogy tudott később
 újra és újra vonatra szállni,
 anélkül, hogy a háborúba indulás
 rettenetéről említést tenne?
 Hogy tudtak hallgatni
 a felmenőink,
 hogy tudták lelki sebeiket
 ilyen némán viselni.
 Ha ezeket a szörnyűségeket
 valaha is jóvá lehetne tenni!

Ha nem ismételné meg őket
 újra a világ.
 Azt hinnéd, habókos bolondok,
 akik a jóra vezető, pofonegyszerű
 lépések helyett a nyilvánvaló
 ostobaságokat népszerűsítik
 és dicsőítik. Pedig nem.
 És gonosz ostobaság
 lesz a jövőnk, amibe életünket
 el kell veszítenünk,
 bele kell hullajtani, mint
 a repülőtéren átvilágításra
 a műanyag kosárba
 értékeinket.

JACEK MOSKWA
A magyar húgocska

– Kishúgotok lesz! – mondta Mama. – A hírt hitetlenkedve fogadtuk, mi több, kissé unottan. Ezt már annyiszor hallottuk! Csak én, a legidősebb gyerek születtem tervezetten, s még azt is előre tudták, hogy fiú leszek, és a Jacek nevet kapom. Utánam sorban két lány született, Évike és Dorka. Azokban a távoli időkben az orvosok még nem tudták megállapítani a terhesség hónapjaiban a születendő gyermek nemét, ennélfogva az elragadtatás csak akkor törhetett ki, amikor az anya testéből világra jött az erősebbik nem egy újabb képviselője. A legkisebb gyermeke, Stanisław öcsém még a bölcsőben ringott, és Mama éppen nem volt áldott állapotban. Viszont feliratkozott az örökbe fogadók listájára, hogy magához vehessen egy magyar kisdedit, akinek a szülei meghaltak az októberi forradalomban.

Csaknem hatvan év elteltével próbálom egyberendezni gyermeki, de már politikával átjárt emlékeimet arról a rendkívüli ősről. Életem legkorábbi eseményeiről csak foszlányok maradtak meg elmémben: a gyári szirénák bőgése Sztálin halálának hírére; az elszuttogott beszámolók arról, hogy valakit letartóztattak, mert nem vágta magát haptákba, amikor azok a szirénák felharsantak; néhány évvel később a hosszú sor a pártszékházban a helyi vezér, Bolesław Bierut felravatalozott testénél, és az a botrány az iskolában, amikor a tanórán elmondtam – első osztályos kisdiaikként! – egy róla szóló viccet, amit otthon hallottam. Az addig kimérten pergő film 1956 októberében kezd felgyorsulni: a hatalmas Felvonulási téren, a még Sztálin nevét viselő tornyos szovjet palota előtt a tengernyi tömeg – a hírek egymillió emberről szóltak – tapsolva ünnepli a börtönből frissen kiszabadult, a hatalomba visszatérő Władysław Gomułkát; pletykák terjednek arról, hogy a Vörös Hadsereg csapatai megint Varsó felé masíroznak, és arról is, hogy a hadseregünk harcolni fog ellenük, s hogy az autógyári munkásoknak már osztják a fegyvert. S mind-

ez színesítve Varsó lakóinak jellegzetes humorával: – Hallottátok, hogy repülővel megérkezett a Szovjetunió Kommunista Pártjának küldöttsége, magával Hruscsovval az élén? Állítólag a repülőtéren farolva szállt ki a gépből. – De miért? – Azért, mert úgy gondolta, ha a lengyelek belerúgnak, sokkal biztonságosabb a seggét odatartania!

Minderre oly pontosan emlékszem, hogy még magam is meglepődöm. Akárcsak a megkönnyebbülésre, amikor a feszültség enyhülni kezdett. A Lengyel Egyesült Munkáspárt nyolcadik kongresszusának szünetében Hruscsov megnyugtató tárgyalást folytatott Gomułkával, majd visszarepült Moszkvába; a szovjet alakulatok visszatértek lengyel területen álló laktanyáikba, és a lengyel csapatok is a sajátjaikba. Mindenki elégedetten nyugtázta, hogy nem tört ki egy újabb felkelés. Varsó még nem tért teljesen magához az előző, németek ellen kirobbant 1944-es augusztusi felkelés rémálmából, amelynek végére a teljes balparti város törmelékké vált. – Ezúttal a magyarok viselkedtek úgy, ahogy a lengyelek szoktak – mondták szüleim. Ám hangjukban inkább szomorúságot éreztem, mint elismerést. Mama ápolónőként részt vett a varsói felkelésben, és látta, a kórházban hogyan lánogtak elevenen a betegek. Ezzel szemben apám annak a partizáncapatnak volt tagja, amely az erdőn keresztül sietett a harcoló főváros segítségére, és átvergődésük során a németek valósággal megtizedelték őket.

A magyar ügyek azokban a napokban nagyon fontosak voltak, és nem csupán az én családomnak, de a szabadság fuvallatától megmámorosodott valamennyi honfitársamnak. Már a Kultúrpalota előtti óriási téren ott lengedeztek a tömeg feje fölött a lengyel zászlók mellett a háromsávú lobogók, piros, fehér és zöld színekkel. Ugyanis Varsóba megérkezett a hír, hogy előző nap a budapesti diákok felvonultak Bem apó szobrához, és Budapest utcáin már másnap megjelentek a szovjet tankok. Władysław Gomułkát hasonlóképpen aggasztotta ez a felvonulás. Az emberek mindazonáltal helyesen értelmezték – többségük bizonyára öntudatlanul –, mit jelképez valójában a három szín: az erőt, a hitet és a reményt.

A másnapi lengyel újságok hasábjain sokféle volt a budapesti felvonulás visszhangja. Egyes lapok, még a párt tisztviselőinek felügyelete alatt, „ellenforradalmi eseményekről” írtak. Ugyanakkor nagyon hamar megszólalt a rokonszenv hangja. A sajtónak megadott – ahogy utóbb kiderült, csak igen rövid időre –

A Magyar Országgyűlés, a Magyar Írószövetség és a Lakitelek Népfőiskola 2016. október 29-én a Parlament Felsőházában tartotta a *Közép-Európa és 1956 – Írók a forradalomban* című emlékülését, amelynek vendége volt a Lengyel Írók Egyesületének elnöke és al-elnöke, Jacek Moskwa. A szerző az ünnep alkalmából bocsátotta rendelkezésünkre elbeszélését.

a szabad véleménynyilvánítás. A magyarországi események nyilvánvalóan a Lengyel Október egyfajta tükörképeiként jelentek meg. Bár a cenzúra továbbra is kötelező érvényű volt, néhány újságban drámai erejű fényképek jelentek meg a Budapest utcáin látható tankokról és barikádokról, a kommunista jelképektől megfosztott lyukas zászlókat tartó felkelőkről – részletes jelentések kíséretében. A szerzők igyekeztek a lehető legtöbb igazságot csempészni az írásaikba. E haditudósítók egyike, az író Wiktor Woroszylski az ötvenes évek első felében a legszélsőségesebb bárdok vezéralakja volt a kommunista forradalom szovjet szuronyainak szolgálatában. A köznép gúnynevet is aggatott rá, a kamaszok arcán növe pattanásokra utalva. Woroszylski dicshimnuszokat alkotott Sztálinról és az ellenség üldözésétől fáradt államvédelmi tisztokról. 1956 őszén tett budapesti útja fordulópontnak bizonyult az életében. Az emberek egymás kezéből kapkodták az Új Kultúra számait, amelyekben folytatásokban közölte *Magyarországi napló* című jegyzeteit. Később, csak a hetvenes években ismertem meg őt személyesen, amikor már a demokratikus ellenzék és a szamizdat irodalom köztiszteletnek örvendő alakjainak egyike volt.

E beszámolók legmeggrázóbb oldalai – a szovjet beavatkozás leírása – természetesen a cenzorok cezuráinak áldozatai lettek. Ennek ellenére, a Szabad Európa Rádió és más nyugati rádiók adásainak köszönhetően az emberek pontosan tudták, mi történik. A lengyel média pedig széles körben tájékoztatott a harcoló budapesti magyarok megsegítésére gyűjtött és eljuttatott gyógyszerekről és vérről. Az állami Lengyel Rádió is tudósított erről. A felhívás annyi lengyelhez eljutott, hogy a vradóállomások – bár napi huszonnégy órában nyitva voltak – nem fogadhatták az összes vradót. Az egyik újság közölte egy Tadeusz Kubiak nevű költő versét, amelyben a következő mondat szerepel: „Nővér, nyisd meg az eret jéghideg tüddel, küldd el azoknak, akik haldokolnak, az én eleven vérem”. Már az úgynevezett szabad világ országainak segítségével előtt megérkezett Budapestre egy Lengyelországból küldött vérszállítmány (körülbelül nyolcszáz liter), gyógyszerekkel és orvosi felszereléssel. Egy barátom nemrégiben mesélte, hogy amikor a szülővárosában, Poznańban elterjedt a hír, hogy másnap egészségügyi szállítmány indul a Szovjetunióba, az ott dolgozók éjjel lefestették az ampullákkal teli ládákon a cirill betűs feliratokat, és lengyelül azt pingálták fel: „A magyaroknak”.

Hosszú sorok kígyóznak a vradóhelyeken, orvosi segédeszközöket rakodnak repülőgépekre – efféle híreket, valamint újságokból kimásolt fényképeket talállok a világhálón, amikor a magyar árvák lengyelországi befogadásának akciója után kutakodom. Úgy tűnik, ez a téma mára az emlékezet peremére szorult. Azért itt-ott még emlegetik, hogy Lengyelhon különböző pontjairól valósággal özönlöttek a szándéknyilatkozatok árva magyarok befogadásáról. A feleségem állítja, hogy ezt édesanyjától tudja, aki az idő tájt a Lengyel Vöröskeresztnél dolgozott. Anyósom a családi emlékezet szerint még Budapestre is elutazott az örökbefogadás érdekében, de erről többet nem tudhatok, mert már harminchat éve halott, és lányai emlékezetéből teljesen kihullott az ügy. Az árva gyerekek valószínűleg megérkeztek, ám nem tudni, vajon különböző családoknál helyezték-e el őket, vagy valamiféle otthonokban gondoskodtak róluk. A jelek szerint az örökbefogadás ötlete Bem József tábornok szülővárosában, Tarnówban fogant. Az ottani lakosok árvák százait akarták befogadni, de a gyermekek érkezése a magyar hatóságok engedélyétől függött, márpedig az illetékesek a családi és nemzeti kötelek elsorvasztásán ügyködtek.

Hasonló érvekre emlékszem szüleim magyarázatából, akik próbálták megértetni velünk, miért nem érkezik az ígért magyar húgocskánk. A következő évben Mama ismét várandós lett, és ikreket szült. Ám az álomszép kislány nyolc nap elteltével meghalt, a fiúcska pedig rokkantan jött a világra, és alig több mint két évig élt.

*

E szomorú események szorításában öcsémmel úgy éreztük, csak magunkra számíthatunk. Ráadásul abban az évben átköltöztünk a Visztula balpartjára, egy frissen elkészült házba. Akkoriban nagyon vonzódtam a Visztula jobb partjának világához, a háborút szerencsésen átvészelt Prága városrészhez, ahol régi épületek álltak, lakói jelleme pedig utánózatlan volt. Alighanem e magányosságból és nosztalgiából adódóan esténként, elalvás előtt, mesélni kezdtem fivéremnek azokról az eseményekről, amelyek odaköltözésünk előtt történtek a hatalmas beépítetlen területen, nem messze első iskolámtól, ahol elemistaként két évig tanultam. Régen, talán még a cári időkben, azon a helyen tartották a katonai parádékat. A háborút követően a katonai akadémia laktanyáját átalakították börtönné, melyet a környék lakossága ismeretlen okból Toledónak nevezett. Rendkívül rossz

híre volt, mert kezdetben a szovjet Belügyi Népbiztosság, a rettegett NKVD, majd a lengyel államvédelmi hatóság, az UB parancsnoksága alatt működött. Hazafiakat tartottak ott fogva, mindenekelőtt a földalatti fegyveres ellenállás tagjait. Suttogva beszéltek borzalmas részleteket az ott folyó kínzásokról és agyonlövésekről, amelyeket később a politikai enyhülésnek köszönhetően beszüntettek. A tágas teret valószínűleg azért nem csatolták a börtön területéhez, mert az épülettel ellentétben meglehetősen elhanyagolt állapotban volt. Pajtásaimmal néha beszöktünk oda focizni, vagy indiánosdit játszani.

Ezt a helyet színháznak tekintettem, a fivéremnek elbeszélte történelem színpadának. Meséimből kikerekedő regényem nem volt maradéktalanul a sajátom, mert nyilvánvalóan érződött rajta *A Pál utcai fiúk*, Molnár Ferenc művének hatása. E regény akkor már évtizedek óta nagy népszerűségnek örvendett Lengyelországban, ahogy egyébként világszerte. Én is többször olvastam. Azt a kiadást még 1913-ban fordították lengyelre, ráadásul németből, ezért kissé régies volt a nyelvezete. Ám ez cseppet sem zavart, hiszen addigra már levontam magamnak a következtetést, hogy a világ rossz irányba tart, és emiatt szívesen menekültem a múltba. Ez volt az olvasási módszerem: teljes mértékben belehelyezkedtem a műbe, egyé váltam valamelyik hőisével. Például Henryk Sienkiewicz *Özönvíz* című regényét olvasva Andrzej Kmicic úrnak képzeltem magam, egy tizenhetedik századi bajkeverőnek, aki harcolt a svédek ellen, és elárulta Radziwiłł grófot. Amikor pedig a sok indiános könyvem valamelyikét faltam, az indiánok barátjává váltam, vagyis Sápadtarcúvá.

Igaz, hogy elbeszélésem képzeletemben szorosán kötődött *A Pál utcai fiúk*hoz, mégis egészen másról szólt, egészen más hősökkel. Az én változatomban nem két, budapesti fiúkból összeállt csapat harcolt egy grundért, és legfőképpen nem volt Nemecek Ernő nevű hőszöm. Nagyon érzékenyen átéltem a halálát, és halvány fogalmam sem volt, hogyan támaszt-

hatnám fel. Tehát pajtásaimmal a börtön szomszédságában, a Namysłowski utca melletti téren bandáztam. Természetesen a vezérükké léptem elő; persze egy elbeszélésben ez könnyebben megy, mint a valós életben, de én a hétköznapiakban is vezetői erényeket

Ady Endre-fejportré (1981)

csillogtattam, amikor a romok között csibészkedtünk, és téglatorneléssel dobáltuk a rivális banda tagjait. Kisöcsém, aki olykor valóságos kis huligánná vált, e harcokban közlegényként vett részt, méghozzá kivételesen ügybuzgó katonaként. Az én mesémben ennek ellenére nem szerepelt, hanem csak kipirult arccal hallgatta kalandos akcióink történetét. A képzeletbeli, a Visztula túlsópartján maradt téren ugyanis könnyörtelen harc folyt a Toledo falai közé zárt partizánvezérek megmentéséért. Ellenségeink nem egy másik csapathoz tartozó srácok voltak, hanem rettenetes ávosok és börtönőrök. Elbeszélésemet heti gyakorisággal fontam tovább. Sajnos, az

eltelt több mint fél évszázad alatt a cselekmény valamennyi fordulata kihullott az emlékezetemből. Kár, mert mostanság határozottan nagyobb kereslet mutatkozik az efféle történetekre, és egészen jó kalandregényt lehetne kerekíteni belőle.

Miért térek vissza mégis ehhez az emlékhöz? Azért, mert hogy, hogyan nem, elbeszélésemben hirtelen felbukkant a mi magyar húgocskánk, akinek önkényesen az Ilona nevet adtam. Stanisław öcsém az első pillanatban ezt nem igazán értette: – Micsoda? Hiszen ő nincs, nem érkezett meg! – Megérkezett, megérkezett – hajtogattam türelmesen. – Megérkezett, csak rejtőzködni kell! Különben vissza kellene térnie Magyarországra, és nem tudni, vajon mi várja ott. Hiszen ő árva. – Testvérem bizonyára tudta, hogy ez csak mese, de azért próbálta lendíteni a történetet, és úgy viselkedett, mintha az egészet elhinné; még gazdagította is a cselekményt a saját kis gondolataival: – Végül is nem árva, hiszen itt vagyunk neki mi!

Ilona pótolhatatlannak bizonyult titkos regényünkben. Nem elég, hogy bátrabb volt három fiúnál, de

nem akármilyen ravaszágról is tanúságot tett. Enyelegve sétálgatott, hogy elterelje az örök figyelmét. Ellátta sebeinket, ha meglőtték minket. Mindenki szerelmes volt belé: szénfekete szeme volt és ugyanolyan sötét haja, melyet két vastag copfba fonva viselt.

A cselekmény oly nagyon bővelkedett váratlan fordulatokban, hogy ötletességem lassan kimerült. A partizánok parancsnoka a segítségünkkel kiszabadult a börtönből, és újabb, még veszélyesebb feladatokat kellett volna végrehajtania. Nem igazán tudtam, mit kezdjek Ilonával. Ugyanis nem léphetett ki az elbeszélésből, hogy ott lakják velünk. Kitaláltam, hogy a parancsnok beléseret, és magával viszi. – Nem túl fiatal ahhoz a férfihez? – adott hangot kételyének öcsém. Az a benyomásom támadt, hogy ezt valamilyen féltékenységből kérdezte. – A tiszt megvárja, hogy Ilona felnőjön! – feleltem. – Hiszen emlékszel, felolvastam neked Sienkiewicz regényét, a *Sivatagon és vadonbant*. Abban Nel kezdetben nyolcéves, de a történet végén már tizennyolc. Éppen jól jött ez a névrokonodnak, Stanisławnak, aki akkor töltötte be a huszonnegyedik évét.

*

Ma úgy gondolom, ez a kaland a képzeletemben létező húgocskámmal döntő bátorításnak bizonyult az első felnőttként átélt szerelemhez. A „felnőttként” szóra helyezem a hangsúlyt, mert gyerekkoromban elég szerelmes típus voltam, és már óvodás koromból számos lányra emlékszem, akiket szívem hölgyeinek tekintettem. A gimnáziumban ez valahogy elmúlt belőlem. Csak 1967 nyarán lettem először igazán szerelmes. Elsőéves joghallgatókból álló csoportunk éppen akkor formálódott. Együtt utaztunk el egy zakopanei vakációra. Szégyenkezve bevallom, hogy a hegyi ösvények kevésbé keltették fel az érdeklődésünket; időnk java részét nagyon kellemesen töltöttük kávéházakban és éjszakai táncklubokban. Alighanem ilyen körülmények között találkoztunk egy diáktársunkkal, aki az Antałowka nevű, befolyásos vendégeknek fenntartott hegyi üdülőben lakott. Két fiatal magyar lányt kalauzolt, akik szintén Zakopanában vakációztak. Utólag nehéz megmondani, hogyan is történt, hogy az egyik magyar lány és én közöttem azonnal felizzott a parázs. Angolul beszélgettünk; az én angolom akkoriban még nagyon iskolás volt, és az övé szintén, ha jól emlékszem. Megbeszéltük, hogy másnap együtt sétálunk egy olyan úton, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik Zakopanéra

és a Gubałowka-hegyre, a Magas-Tátrát viszont nem látni, mert eltakarják a környező csúcsok.

Mit lehet mondani egy tizenkilenc éves egyetemista fiú és egy tizenhat éves gimnazista lány néhány napos flörtjéről? Mi lehet az oka, hogy olyan mélyre vésődött az emlékezetemben? A G. kezdetű mögé rejtem őt, hiszen csaknem fél évszázad elteltével sem akarok indiszkrét lenni. Látszólag sok különbség volt közöttünk: ő valami miniszterhelyettes lánya volt, az én szüleimnek viszont semmi tárgynivalójuk sem volt a kommunista hatalommal. Semmiben sem hasonlított a regényem Ilonájára a varsói Namysłowski utcai börtön melletti térről. Szeme nem volt szénfekete, a haja sem volt hollószínű, és nem viselte vastag copfba kötve. Csak egy fekete-fehér fényképem volt róla, melyet megőriztem: a kép széle finoman kicakkozva, egy szénán alvó kamasz lányt ábrázol, akinek arca kislányos, a haja kócos, egyrészes úszódressz van rajta fehér trikóval; félig-meddig eltakarja egy vitorlaponyva, amely azt sugallja, hogy a fénykép valamiféle ifjúsági táborban készült.

A kék tintával írt felirat a fotó hátoldalán azt hirdeti: „*That was me. Velencefürdő, 1967. június 18.*” A helyiség nehezen kibetűzhető nevét nem sikerült megtalálnom a világhálón. A dátumból az következik, hogy a fénykép a mi zakopanei megismerkedésünk előtt készült.

Mindamellet G. származása biztosan igézően hatott rám. Talán volt bennem egy kis büszkeség, hogy a külföldi lány éppen rám figyelt fel. Megjegyeztem néhány gyöngéd magyar szót. Az egyik ilyen a *Nyuszi* – melyre végső soron egyáltalán nem emlékeztem –, baráti körömben hosszú évekre ez lett a gúnynevem. Az ifjú G-ből egyfajta szomorúság és nosztalgia is áradt, és e hangulatokat mindmáig érzem a magyar nemzet körül. Elmondta, hogy a magyarok siratják az első világháború végén elveszített területeiket, vagyis az ország háromnegyedét, valamint náluk a legmagasabb az öngyilkosságok aránya. Igazat mondott – bámulatos megállapítások ezek egy tizenhat éves lány szájából, ráadásul tény, ami tény, egy magas rangú pártfunkcionárius lányáról van szó. Az 1956-os eseményekről nem beszélgettünk, de ama napok emléke szüntelenül ott lapul a tudatom mélyén.

A zakopanei üdülés után nekünk, egyetemistáknak megkezdődött a sorkatonai kiképzés. Magammal vittem a cakkozott szélű fényképet, mellkasom fölött hordtam az egyenruhámban. A hrubieszówi laktanyába szüleim néhány Budapesten feladott, légitípustával

érkezett levelet is továbbítottak. Mindegyik azzal a szóval kezdődött, hogy *Nyuszi*, és pecsét gyanánt egy nyulacskát ábrázoló rajz díszítette. A levelezés később megszakadt.

*

A következő év augusztusában jutottam el első alkalommal Budapestre. Néhányan az egyetemről, mindannyian csoporttársak, jelentkeztek egy utazásra Kazahsztánba, ahol egy ifjúsági építőtáborban kellett volna dolgoznunk. Néhány hónappal korábban Lengyelországban diákzavargások voltak, amelyek *1968-as március* néven kerültek be a krónikába. Abban a légkörben politikailag megbízhatatlanként tekintettek ránk, ugyanis a Szovjetunió helyett Magyarországra utaztunk dolgozni, ahol persze sokkal kellemesebb volt. Egy társadalmi szervezet székházát építettük az Amerikai úton, elég távol a belvárostól, ahol a régi papnevelde épületében kaptunk éjszakára szállást. A szobánk udvarra nyíló ablakából láttuk a tető peremét, ahol állt egy szembetűnő kereszt, amelyre egy nem kevésbé feltűnő vörös csillagot akasztottak. Bántották a szemem ezek a szovjet jelképek, amelyekről Lengyelország valahogy szerencsésen megmenekült. Magyar földön sok helyen találkoztunk velük, még a gőzmozdonyok kéményén is. Mindazonáltal a város, különösen a kirakatok és az üzletek portáljai a Váci utcán, határozottan nyugatiasabb benyomást keltenek. Lengyelországban az akkori kirakatok szürkék voltak és érdektelenek, és ha be akartunk lépni egy „kereskedelmi egységbe”, komoly erőfeszítéssel kellett rángatnunk a páncélozott ajtót.

Budapest belvárosában semmi nyomát sem láttuk a tizenkét évvel korábbi eseményeknek, de kevéssel távolabb, munkahelyünkre villamosozva felfedeztünk golyónyomokkal teli homlokzatokat. Valaki távolról megmutatta nekünk az amerikai nagykövetség épületét, ahol Mindszenty József menedéket kapott. Miután kiszabadították a kommunista börtönből, a Parlament épületéből beszédet intézett a magyarokhoz és az egész világhoz, szabad választásokat sürgetve, többpártrendszerrel és a szovjet csapatok kivonását Magyarországra területéről. Nagy árat fizetett ezért: kényszerű menedékhelyet az Egyesült Államok nagykövetségén, később pedig száműzetést. Ugyanabban az időszakban a lengyel prímás, Stefan Wyszyński bíboros, aki szintén megjárta a kommunista börtönt, más taktikához folyamodott. Támogatta a kommunista vezetőt, Władysław Gomułkát, aki rövidesen kö-

nyörtelen harcba kezdett ellene. Melyikük alakja volt valódi, megfelelőbb? Esténként vitatkoztunk erről, de csak a saját köreinkben. Akkor merült fel bennem a gondolat, hogy egyáltalán nem volt kapcsolatunk a magyar ifjúsággal. A szovjet egyetemistákkal, akik szintén az építkezésen dolgoztak, persze főként az alkohol volt a téma és a férfi-nő kapcsolatok.

Természetesen felhívtam telefonon G-t. Egy szép körüti épületben lakott Budán, nem messze Bem szobráról, de a belvárosba beszélünk meg találkozót. A háború előtti építésű üzletközpont kávézójába az aktuális fiúja oldalán jött. Kölcsönösen udvariaskodtunk, megittunk valami koktélt; a varázslat elmúlt.

*

A hetvenes években csak néhány alkalommal látogattam Magyarországra. Feleséggel kettesben, olykor pedig nagyobb társasággal, nagyon kellemesen nyaraltunk a Balatonnál. Egyszer az újságíróklub szervezésében felkerestük Hajdúszoboszlót. E többnapos utazáson részt vett egy jó barátom, Mietek Gil, a Nowa Huta-i üzemi lap szerkesztője, aki már évek óta a Szolidaritás kislengyelországi szervezetének legendás vezéralakja volt. Egyelőre semmi sem utalt bármiféle változásra. Lengyelország Edward Gierek kormánya alatt jobb helyzetben volt, mint Władysław Gomułka idején, de Kádár János gulyásszocializmusa látszólag lényegesen előbbre tartott. Hamar kiderült, hogy mindkét vezér nyugati hitelből vásárolt magának társadalmi békét, és e hitelt a következő nemzedékeknek is törleszteniük kell.

Nem sokat tudtunk arról, hogy a magyar társadalom miként reagált az 1980-as nagy lengyelországi sztrájkokra, majd a Szolidaritás felkelésére és a hadiállapotra. Jaruzelski tábornok propagandistái igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy a térség népei elhatárolódnak a „lengyel bujtogatóktól”. A lengyelek és a magyarok sorsa 1989-ben fonódott ismét egybe. Negyed évszázad távlatából szemlélve a helyzetet, a csödbe jutott kommunista túlélési stratégiája mindkét országban hasonlóan tűnik. Úgy próbálták megtartani a hatalmat, hogy cserébe odaengedték a tűzhöz a demokratikus ellenzék egy részét. Az e célból folytatott tárgyalások Lengyelországban *kerekasztal*, Magyarországon *háromszögletű asztal* néven vonultak be a történelembe. A kerekasztal néhány hónappal korábban jött létre. Köztudott, hogyan végződött: a Szolidaritás másodszori törvényessé tételével és részlegesen szabad választásokkal, amelyek az uralkodó párt teljes vereségét eredményezték,

annak dacára, hogy az ellenzéket korlátok közé kényszerítették. Magyarországon a háromszögletű asztal tárgyalásai később kezdődtek, ám a demokraták följobb alkudtak – kiharcolták a teljesen szabad választásokat. Az ezt rögzítő megállapodást 1989. szeptember 18-án írták alá.

Nem sokkal később ismét Budapesten találtam magam. Az Egyesült Államokból egy alapítvány felkért néhány olyan személyt, akik a Szolidaritás Polgári Bizottságából részt vettek a június 4-iki választások kampányának szervezésében, hogy tapasztalataikat osszák meg a magyarokkal. Gyorsan kiderült, hogy nincs mit tanítanunk magyar barátainknak. Ellenkezőleg, megörvendezett minket a radikalizmusuk, ugyanis akkortájt a Szolidaritás táborához tartozó vezetők egy része túlzottan óvatos taktikát választott. Megtanultuk az új pártok nevét: Magyar Demokrata Fórum, Független Kisgazdapárt, Kereszténydemokrata Néppárt. Ez utóbbinak néhány vezetőjével kiváltképpen összebarátkoztam; később a vendégük voltam országjáró kampányuk során. Ők hívták fel a figyelmet az akkoriban még kis pártnak számító Fiatal Demokraták Szövetségére és annak tettekre kész vezetőjére, Orbán Viktorra. – Még hallani fogtok róla – mondták.

Ha jól emlékszem, személyesen is megismerhettem őt. Bár emlékezetemben kissé keverednek a személyek és a helyzetek. Sok magyar bort ittunk, és forró légkörben vitáztunk, hajnalba nyúlóan. Hatalmas reményekkel, ugyanakkor a jövő miatti nyugtalansággal. Lengyelországban és Magyarországon is állomásozott még a Vörös Hadsereg, a Birodalom látszólag meggyöngült, de képes volt megvédeni a birtokait.

Aprópó! Majdnem elfelejtettem. Mivel utazásunkat amerikaiak szervezték, az Egyesült Államok nagykövete is fogadott minket. Megnézhettük a szobát, amelyben évekkel korábban Mindszenty bíboros lakott. Ott volt a kémény is, ahová az ÁVH emberei mikrofont telepítettek a tetőn keresztül, hosszú vezető segítségével.

*

– Tehát csak egy hajszálon múlt, hogy korábban nem találkoztunk – mondta G. – A nyolcvanas évek végén közel álltam az ellenzéki körökhöz.

Ott volt előttem egy érett, még mindig szép asszony, akit harminchat éve nem láttam. Semmiben sem emlékeztetett a fényképen látható tizenhat éves lányra, aki egy szénakazalban aludt valahol a Bala-

ton környékén. Arra gondoltam: a lánya, aki fölvette a telefont, pont úgy nézhet ki, mint G. azon a régi fényképen. Egymással szemben ültünk a budapesti Operaház közelében található számos étterem egyikében, amely talán a pompás zenepalota mögött található. Sajnos nem emlékszem a hely nevére, az imént megpróbáltam felkutatni a világhálón, de nem tudtam beazonosítani a sok étterem közül. Csak arra emlékszem, hogy a falakon régi operaénekesekről és előadásokról készült fényképek voltak. Rajtunk, a zongoristán és a pincérekén kívül éppen senki sem volt a teremben, mert a nézők akkor még nem jöttek ki az Operaházból.

A találkozásunk körülményeiből írható forgatókönyv olvasásakor még a legfinnyásabb filmproducer is csettintene. 2004-ben már több mint egy évtizede Rómában dolgoztam, a lengyel állami televízió, rádió és különböző lapok tudósítójaként. Főként II. János Pál pápával foglalkoztam. Megismerkedtem fáradhatatlan munkásságával, a pápai repülőgép fedélzetén a legkülönfélébb lenyűgöző országokba eljutottam, mint például Izraelbe, Kubába és még számos egyéb helyre. Belekezdtem egy könyvbe erről a témáról.

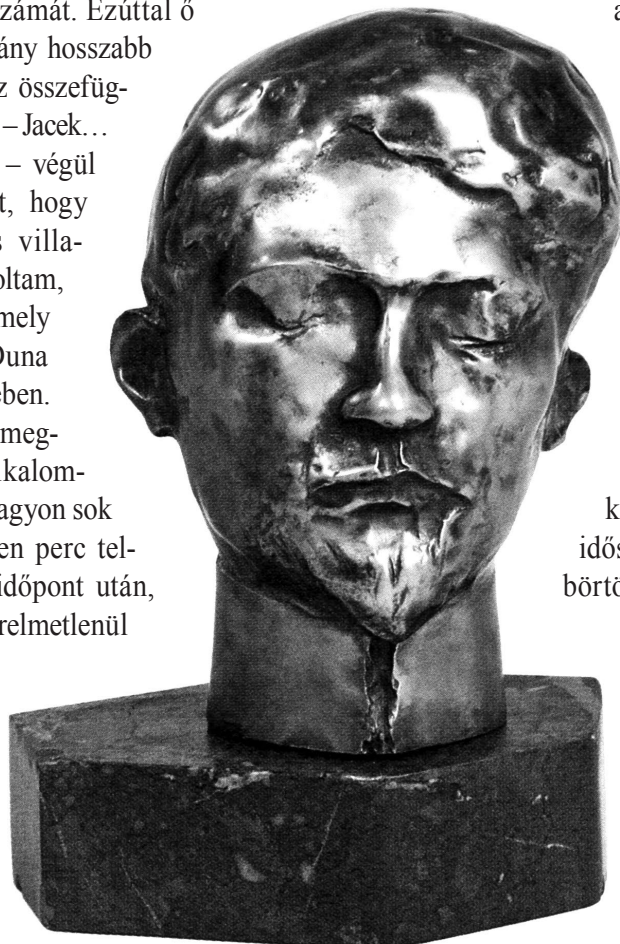
Egy este a Lengyel Intézet fogadásán jókora tömeg gyűlt egybe. A vendégek elsősorban olaszul beszélgettek, de valahonnan a közelemből magyar szót hallottam. Néhány pohár bor után bátrabban viselkedem, így hát habozás nélkül odaléptem az ismeretlen férfihez: – Rajongok ezért a nyelvért. Ismertem valaha egy G. nevű magyar lányt – és hozzátettem a családnévét. – Én is ismerem őt – jelentette ki az ismeretlen, mintha ez a világ legtermészetesebb ténye lenne. Néhány mondat után világos volt, hogy valamikor régebben már találkoztunk. Megjelent előttem annak a fiúnak az arca, akinek az oldalán G. az utolsó budapesti találkozásunkon megjelent, a már oly távoli 1968-as esztendőben. Ez a férfi most Rómában lakott, és a Magyar Kulturális Intézet igazgatója volt.

Névjegye hátsó oldalára felírta nekem G. telefonszámát. Másnap felhívtam, de azonnal visszatettem a helyére a telefonkagylót, amikor a túlvégről beleszólt egy vadidegen hang. Néhány hónappal később úgy alakult, hogy ismét Magyarországon időztem. Konrad barátom szervezett nekem egy estét, hogy a Budapesten élő lengyel közösségnek bemutathassam a II. János Pál pápáról írt egyik könyvem. Lezajlott a nagyon jó légkörű találkozó a lengyel templom melletti közösségi teremben, délután pedig sétálni mentem. Felkerestem néhány ismerős épületet, lefény-

képeztem Nagy Imrét, akinek szobra áll a bronzból öntött hidacsán. Még a legszépségesebb világváros sem különösebben barátságos egy magányos látogató számára december első napjaiban. A metszően hideg és erős szél szinte kibírhatatlan volt, az adventi vásár kevéssé tűnt érdekesnek. Olasz mobiltelefonom nehezkesebben működött Magyarországon, még egyszer tárcsáztam G. számát. Ezúttal ő vette fel a telefont. Néhány hosszabb pillanatig nem értette az összefüggéstelen felvilágosításom: – Jacek... Zakopane... year 1967? – végül vonakodva beleegyezett, hogy találkozzunk. A kettes villamos végállomását javasoltam, vagyis azét a járatét, amely végighalad a széles Duna mellett, a Parlament tövében. Ismertem azt a helyet, megfordultam ott néhány alkalommal egy francia nővel, nagyon sok évvel korábban. Negyven perc telt el a megbeszélés időpontjának után, amikor a várakozástól türelmetlenül megint telefonáltam. Egy lány hangja tudatta velem, hogy az anyja éppen elment otthonról.

Nem tudom, más körülmények között megismertem-e volna, de szerencsére a megállóban senki sem állt rajta kívül. Túlságosan sok idő telt el ahhoz, hogy üdvözlésünk felszabadultan szívélyes legyen. Két, egymás számára teljesen idegen személy találkozott. Becipelt egy közeli presszóba, melyet förtelmesnek találtam. – Felejtsd el ezt az ócska lebujt – mondtam. – Szerzői estemen forintért eladtam tíz-egynéhány példányt a könyveimből. Muszáj valahogy megünnepelnünk, hogy annyi év után találkoztunk.

Így kötöttünk ki egy túlzás nélkül nagyon elegáns étteremben az Operaház szomszédságában. A tétlenségre ráunt pincérek minden biccentésünkre ugrottak, a zongorista a Casablanca című film dallamait játszotta, egészen tűrhető bort ittunk, és hozzá ettünk is valamit. Tömören beszámoltam G-nek a felnőtt éve-

*Petőfi-fejportré
(kispasztika, 1982)*

imről, részletesebben beszélve a Szolidaritás időszakáról és a Rómában végzett munkámról. Ő beszélt a fordulatossorsáról; az a benyomásom támadt, hogy az élete nem volt túlságosan sikeres. Férjhez ment egy finnhez, és Helsinkibe költözött vele. A nyelvrokonság nem szükségszerűen jelent lelki közelséget is. A finn pasas mértéktelenül

alkoholizált, ezért G. egy komppal elmenekült tőle néhány napra Gdańskba, hogy felélegezhessen a számára sokkal megfelelőbb légkörben. Végül otthagyta az asztal alatt alvó férfit, és visszatért Magyarországra. Most magányosan nevelte a későbbi párkapcsolatából született lányát. Összebarátkozott Rajk Lászlóval, az azonos keresztnévű kommunista vezető fiával. Az idősebb Rajkot a saját elvtársai börtönözték be, nacionalizmussal vádolták, államcsíny kísérletének vezetésével, illetve azzal, hogy részt vett egy nemzetközi összeesküvésben, amely mások mellett Władysław Gomułka ellen is irányult. Rajkot koholt perben halálra ítélték, és 1949-ben kivégezték. Tíz hónappal korábban született

fia felnőtt fejjel disszidált, és Nyugaton az emberi jogok védelmezője lett. A demokratikus ellenzékbe is G. szervezte be.

– A nyolcvanas években nagyon figyeltünk a Lengyelországból érkező hírekre a Szolidaritás mozgalom küzdelmeiről – mesélte. – 1989-ben tudtam a küldöttségetek érkezéséről, és nagyon kevésen múlt, hogy akkor nem találkoztunk. Igazán kár.

– Bizony, kár – erősítettem meg. Taxival hazakísértem Budára, én pedig visszatértem a pesti lengyel panzióba. Az este megivott erős, magyarosan készített kávétól sokáig nem tudtam elaludni. A különféle ügyek mellett arról is töprengtem, hogy G. és a mi távol maradt magyar húgocskánk, akinek képzeletben az Ilona nevet adtam, alighanem éppen egy idősek lehetnek.

Zsille Gábor fordítása

HORKAY HÖRCHER FERENC

*Hamis krakkói lovagregény**A katolicizmus vonzásában*

*Sir Philip Sidneyt vonzotta a sárkány-lakta vár,
az egymásra torlódott gótikus tornyok a falak
ölelte piactér fölött, a hasadó hajnal a kocka-
köves főtéren, a templom ásitó kapuja előtt
varázsoló indiai fakírok, bent, a sötétben a
suttogó imák, a kéken zengő orgona, a soha
el nem hallgató énekhang, a bűnös emlékeket
emésztő gyertya szelíden lobogó lángja,
ahogy a folyónál egy kóbor kutya vonyít a holdra,
a szűk utcákban az apácák suhogása, a zsidó-
negyedben a turisták lüktető háttérzaja, a királyi
és püspöki székhely soha nem nyugvó kavalkádja,
de ő Londonban szeretett volna királlyá válni.*

Sir Philip Sidney belovagol Krakkóba

*Hosszú volt az utazás, erre felé rázósak az utak.
Ráadásul a végtelen háborúskodások nyomán
elszaporodtak az útonálló is, le-lecsapnak
minden ígéretesebb társaságra. Sir Philip Sidney
és kísérete azonban, úgy látszik, most megúsza.
A felcser, egy szakács és egy fegyverhordó inas
kíséretében a lovag most halad át a nyugati kapun.
Többben nem is voltak, ha leszámítjuk a kitarító
markotányosnőt, aki Pozsony alatt szegődött
nyomukba, s azóta kísérte őket ismeretlen céllal.*

*De ki ez a lovag? Sir Philip Sidney, egy igazi
gentleman a mesés szigetországból, akit
messzire sodort hazájától a sors, a vágy,
a minden félelmet legyőző sikeréhség. Még
éppen csak húszéves ekkor, serkenő bajszú
legényke, de máris túl sok mindent látott.
Fiatalon lett a parlament tagja, felhívta
magára Tudor Erzsébet figyelmét is,
ott volt a franciák fővárosában Szent
Bertalan éjszakáján, de túlélte mindkettőt.
Állítólag diplomáciai küldetést teljesít most is.
Titkos levelet hoz a nagyhírű Krakkói Egyetem
teológia professzorának, talán egyenest*

*Erzsébet Királynőtől. Senki sem tudja, igaz-e
a hír, de tény: Sir Philip Sidney sietősen
utazott a Visztula partján álló városba.*

*A Collegium Maius előtt kikötik a lovakat,
szénát-vizet hozatnak nekik a kapunálólal,
míg Sir Philip megkeresi a tanár urat.
De nem is ez az érdekes. Hanem az,
ahogy a sikeresen zárult megbeszélést
követően kereket old kísérői elől, s most
fut csak igazán, lobog a köpenye utána,
már csak utazása igazi céljára tud gondolni,
tárt karokkal öleli kedvesét magához.*

*Sir Philip Sidney ugyanis híres szoknyavadász,
nem tud ellenállni a szebbik nem ígézetének,
Mintha anyjához szaladna szerető gyermek,
úgy szalad im most is, szilaj szeretőjéhez.*

Szilaj szerető

*Sir Philip költő, s mi mesézik vele,
valóságosan és képzeletben, sürgősen
és hűségesen foglalja versbe.
Íme néhány fennmaradt részlet
a történetünk másnapján született
sikamlós canzonettából:*

*Mit tud az én lázas, szláv,
fiús hajú, ágyban hempergő,
szemtelenül szeretkező,
szilaj szeretőm?*

*Szótlanul fogad, ha betérek hozzá,
de ahogy megérint, máris megráz,
megcsókol, megaláz,
átkoz inkább, nem magyaráz,
spanyol táncosnőkhöz,
cigánylányokhoz
mérhetően ölel,
amikor ágyékom
magához láncolja,*

öle lebír, felajz,
és magába fogadja
hímtagom, gyöngéden
döfködöm, míg ő csak
könyörög, majd sikongat,
s még azután is, sokáig,
heves hullámokban verdes
kezeim közt gyönyörű teste,
amikor én már régt elaléltam.

Hűtlen lovag

Úrnőjét szolgálai mindhalálíg: ez volt és ez maradt végig Sir Philip leghőbb vágya. De sok időt töltött követségben, missziót teljesítve, hazájától távol, nem tudta fennen lobogtatni hűségét, végül úrnője, mint a nap, kegyét másfelé fordította.

A szerelem csalfa. A hajótest mélyén tőkesúly, a víz alatt zavaros áramlatok, felszínén szelek szeszélyes játékai, sokfelé csábítják a hazafelé hajózó szerelmes Odüsszeuszt, írja a költő, rá jellemző módon, antikizáló allegóriával fejezve ki saját küzdelmeinek természetét.

Mert a királynő nem az egyetlen nő volt életében, a költőt a múzsák éltetik, a vers meghal szerelem-fogytán, a tévelygőre olyan vad veszély les, mi ellen nincs balsam, áfium. Sir Philip számos verset írt, számos titkos rekeszt nyitott szerelmes szíve szekreterjében.

S ha már itt tartunk, a bölcselkedő lovagot kérdezzük meg a trubadúr első dilemmájáról: Vajon egy lovag lehet-e egyáltalán hűtlen? Vagy hűtlensége okán egyből lovagi címétől is megfosztják? Kik Sir Philipet a legnemesebb loagnak tartják, vajon hogyan magyarázzák

hűtlen természete szédült kicsapongásait? Lehet-e kultuszok hőse, idol, példakép az, ki vágyain nem tud méltósággal uralkodni? S miként bünteti az Isten azt, ki nem képes versének hőjét magától megkülönböztetni?

Sir Philip nem szól, nem érvel, mosolyog, tudja, a jó költő soha nem hazudik, a hűtlen lovag hűséges társa a magány, saját árnyékától úgysem tud szabadulni, versbe rejti minden bűne igaz lajstromát.

Pilinszky János (1982)

TORNAI JÓZSEF

Nincs egyetlen archimedesi pont

*A kozmosz párás törvényszerűségek
szerint forog, pusztul, teremtődik,
nő, kisebbedik minden forma és mozgás;
fölépülés, átalakulás, üresség lehet,
de hiába mondtad, Arkhimédész,
nincs egyetlen archimedesi pont.*

*A napok és bolygók behullnak
egymásba, és újra tejúttá egyesülnek,
idő és tér összefüggő, végtelen álom,
vizsgálhatjuk az atomokat,
azt is, mikor született meg az első perc,
de hiába mondtad, Arkhimédész,
nincs egyetlen archimedesi pont.*

*Sokáig azt hittem, nemcsak paradicsom
lehetséges, de a Boldogok Szigete
is, ahol egy-testvérként tenyészik
ember, állat, növény, hegycsúcs
és lapály, barlang meg tűzhányó,
de hiába mondtad, Arkhimédész,
nincs egyetlen archimedesi pont.*

*Pedig mi mindig vágytunk legalább
egyre, ahonnan egy istenség intézkedik,
tervez, parancsol, hogy az égbolt rendszeren
világítson és hűtsön vagy melegítsen,
meztelenségünket jóvátéve,
de hiába mondtad, Arkhimédész,
nincs egyetlen archimedesi pont.*

*Van sok ilyen sűrű központ
a milliós világú terekben, más a szerepe
mindegyiknek, és épp eléggé fontos
mind, hogy az űrt kitöltve
irányt szabjon egy-egy részletnek,
de hiába, te bölcs Arkhimédész,
nincs egyetlen archimedesi pont.*

*Akkor se volt, mikor születél, és haláloed
után sem zsugorodott a tér valahol
mákfejnél is kisebbre: bárhol
megvethetnénk a lábunk, hogy
létünk helyét megértsük, neked
nincs módod a győzelemre-bizonyosra:
a csillagok közül egyik sem archimedesi pont.*

KODOLÁNYI GYULA

Üzenetek W. Sh-től

59.

Ha nem létezik semmi új
If there be nothing new

1 If there be nothing new, *ha nem létezik*
2 *semmi új, s ami van, már mind volt egyszer,*
3 *mi szedi rá sürgő elménket, hogy*
4 *kihordja kínban, balgán magzatát,*
5 *kit a világ únton ismer? Ha nem*
6 *létezik senki új, but that which hath*
7 *been before, csak aki már egyszer élt,*
8 *mért kellett megálmodjon földi-égi*
9 *anyánk, s vajúdva világra hozzon*
10 *újra mint egyetlen? Tán hogy te s én*
11 *annyi tévelygés után ismerjünk meg*
12 *egymásban igaz kedvest, hű testvért?*
13 *Revolution be the same? Hogy az örök*
14 *forgás mindig téged hozzon el nekem?*

Sejtelmek XIII.**Üzenet**

Harmadszor ébredek fel, újra s újra ugyanarra a képre, amellyel álomba szenderültem gyermeki mosollyal. Mellettem fiatal barna nő fekszik, nyugodt, kitaruló bizalommal. Nyitott szemmel? Behunyott szemmel? Kissé balra fordulva, féloldalt, ahogy egyik combja természetesen kifelé fordul. Haja a nyaka fölött kis kontyba fogva. Széttárt karja a teste mellett, lazán, hosszan, nyitott tenyérrel. S az én karom az ő felsőteste alatt?

Én mellette? Holott mintha felülről látnám e képet, s magamat nem látom benne.

De benne vagyok a képben, tudom. Őmellette? Vagy egészen őbenne? Láthatatlanul?

Lefegyverez az önfeledt bizalma. Látom kissé megnyílt öle sötét bokrát, a pórusokat fénylő combjain.

Sosem ismertem őt. Sosem feküdt mellettem. S mégis, mindez oly természetes most. Nem kerestem ezt a képet: pedig nekem szól, így is, önmagába zárultan. Úgy jött el hozzám, ajándékol. A jövőből? Valamilyen múltból?

A nő eltelt, elsimult: ragyog. Mint szendergőben, félálomban, az odaadás megsemmisüléséből ébredőben? Álmodva? Álmodva engem? Szándékok nélkül, tisztán, büntelenül?

Odaadván magát? Majd ismét odaadni magát, innen ocsúdva rá, e csendes, lassú pihegésből, a mély sodró áramaira? Ebből az édenkerti testvérségből indulva, hogy áthasson engem, lényembe szűrődjön, álommá legyen? Hogy áthassam, vele egygé legyek lényünk édeni illatában?

Eljött hozzám egy sosem látott kép. Üzen, feltárná magát nekem. Elindulok feléje, vissza. Átlépek az álom áttetsző falain.

Nincsen másom, mint ez a kép: az álom határán, az Óperenciás-tengeren innen vagy túl.

NÁDASDY ÁDÁM

Egy munkanap

*Az ember fordul baráthoz, tanárhoz,
az ember kérdez tolmácsot, papot,
az ember átalszik egy életet,
és válasz gyanánt megkap egy napot.*

*Egy napot, mikor virgoncak a sejtek,
egy napot, mikor könnyen jön a szó,
egy napot, mikor szálat húz magából,
és látja, mi a rossz, és mi a jó.*

*A munka, mondják, nem csak gyönyörűség:
a munka józanít ki legkivált.
A nap végén már rá-ránéz az ember,
és megkritizálja, amit csinált.*

Az arisztokraták

*Az arisztokraták – bármely típusból –
törékenyebbek minden porcelánnál;
viszont ők egészben lenyelik,
amit te órák hosszat rágnál.*

*Legjobbjaik csak estig piszkosak:
gondolkodásuk megtisztítja őket,
sok lelki porcelánt látsz körülöttük,
gyűretlen ágyneműt és tiszta nőket.*

*Közember vagyok, anyagom rugalmas,
ütésnek, használatnak ellenáll;
a porcelán eltűri a világot,
reped a csésze, és törik a tál.*

Nádasdy Ádám március 7-én Artisjus Irodalmi Nagydíjban részesült Dante *Isteni színjáték* című klasszikus művének új fordításáért. Szerzőnknek szívből gratulálunk!

SÁRKÖZY PÉTER
Az új „magyar Dante”

Nádasdy Ádám *Isteni Színjáték*-fordítása*

I. Száz évvel Babits fordítása után

Babits Mihály 1908-ban, költői indulása elején, életének egy nehéz periódusában, fogarasi „száműzetése” kezdetén fogott hozzá Dante *Isteni Színjáték*ának lefordításához, amikor úgy érezte, szüksége van arra, hogy „Dante szikláiból” várat építsen a lelke köré.¹ Erre később is nagy szüksége volt, hiszen a *Purgatórium* és a *Paradicsom* énekeinek fordításával az első világháború idején, illetve az azt követő, számára nehéz években készült el.² Az első rész megjelenése előtt néhány hónappal Babits *Dante fordítása* címmel a Nyugatban egy műhelytanulmányban indokolta meg, hogy miért fogott hozzá a fordításhoz az egyik legnagyobb akadémiai tekintélynek számító Szász Károly által készített teljes magyar *Isteni Színjáték* megjelenése után kilenc évvel. Azért, mert Péterfy Jenőhöz, a neves irodalomtörténészhez, esszéistához hasonlóan, Szász Károly fordítását nehézkesnek és mesterkéltnek tartotta.³ Babits nyolc évvel a modern olasz Dante-kritika első nagy művének, Benedetto Croce 1920-as, Dante költészetéről írt monográfiájának (*La poesia di Dante*) megjelenése előtt erős meggyőződéssel vallotta, hogy a *Divina Commedia* nem nehézkes, skolasztikus tanulmány, hanem lírai költemény,⁴ amelyet csak igazi költő érthet és fordíthat le (mint amilyen a korban Stefan George

volt⁵). Szász Károly ugyan rímes terzinákban fordította a *Színjátékot*, mert tudta, hogy „a rímtelen Dante nem Dante”,⁶ de fordításához írt bevezetésében panaszkodik az „átkozott harmadik rím” miatt. Babits ezzel szemben azt vallja, hogy „a rím a röpítő szárnya” Dante képzeletének,⁷ amelyhez „hozzájárul a terzinák sima, szakadás nélküli zenéje, mely oly akadálytalan, egységes lendületben folytatja le minden énekét.”⁸ A másik alapvető kifogása Szász Károly fordításával szemben, hogy a fordító református püspök „protestáns módra fogja fel Dantét: szinte Luther elődét szeretné látni e tipikusan középkori és katolikus szellemben.”⁹ Babits fordításában arra vállalkozik, hogy magyar nyelven adja vissza ennek a nagy *katolikus* költőnek lírai remekművét, amelyet asszimilálni akar saját költészetében. A „programtanulmányt” provokatív vallomással zárja: „Megutáltatták velem szegény hangszeremet. Amikor hát olyat kell mondanom, amit csak zenével lehet kimondani, Dante nagy százhúrú hárfájához nyúltam. És ennek a hárfának volt húrja hangomra rezonálni. [...] Dantét csak költő fordíthatja. Hogy e költő méltó-e, rokon-e Dantéhoz? Nem tudom, de ha nem hinném, egy terzinát sem írtam volna le.”¹⁰

Száz évvel Babits után az egyik legérettebb és legnagyobb világirodalmi kitekintéssel rendelkező mai magyar költő, Nádasdy Ádám életművének megkoronázásaképpen újra lefordította a Trecento elején írt, száz énekből álló művet. Az új fordító, Babits példáját követve, 2015 nyarán, Dante 750. születésnapja előtt egy nappal, az *Élet és Irodalomban* egy hosszabb,

* DANTE, *Isteni Színjáték*, fordította és a jegyzeteket írta: NÁDASDY Ádám, Magvető, Budapest, 2016.

1 BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, szerk. BELIA György, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 285.

2 *A Pokol* 1912 végén jelent meg, *A Purgatórium* 1920-ban, *A Paradicsom* 1922 Karácsonyán a Révay Kiadó gondozásában. Hogy Babits számára Dante volt ebben az időben a legfőbb szellemi mérce, arról maga a költő beszél *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című vallomásában: Nyugat, 1919. november, 926–928. – Lásd még: RÁBA György, *Két költő: Dante és Babits = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Budapest, Akadémiai, 1965, 575–633.; SÁRKÖZY Péter, *Babits Mihály Dante-fordításának korszerűsége* = DANTE ALIGHIERI, *Isteni Színjáték*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 601–603.

3 PÉTERFY Jenő, *Dante*, Budapesti Szemle, 1886, 48. kötet, 118. sz. 41–46.; BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 269. Péterfy Szász Károlyról (is) szóló tanulmányát részletesen elemzi SZAUDER József *Dante a XIX. századi magyar irodalmában* című tanulmányában = Sz. J., *Magyar irodalom – Olasz irodalom*, szerk. SÁRKÖZY Péter, Argumentum, Budapest, 2013, 228–270.

4 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 270.

5 Lásd: SÁRKÖZY Péter, *Babits Mihály Dante-fordításának korszerűsége*, i. m., 593–616.

6 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 273. – Szász Károly *A Pokol* (1885) előszavában a következőket írta: „őszintén meg kell vallanom, hogy a rimetlen versekre feloldott Isteni Színjátékban Dantéra nem tudok ismerni. A terzinát oly lényegesnek érzem (s érzi kétségkívül mindenki, a ki az eredetit olvassa) Dantében, – hasonlíthatatlanul lényegesebbnek, mint a költemény egyik vagy másik, a rimelés nehézsége miatt talán elveszendő részletét, vagy egyes sorok kifejezésbeli árnyalatát, hogy a rimetlen Dantét soha egy percig sem tudtam igazi Danténak elfogadni.” – SZÁSZ Károly, *Előszó* = DANTE ALIGHIERI *Isteni Színjátéka. A Pokol*, fordította: SZÁSZ Károly, Akadémia, Budapest, 1885, 4–5.

7 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 273.

8 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 270. – Kosztolányi Dezső is úgy látja: Babits fordításának lényege a dantei terzinák zeneiségének visszaadása. „Az egész a fülnek készült”; Babits fordítását olvasva „a magyar olvasó végre megérti, hogy mit tartanak az olaszok oly nagyra Dantében.” – KOSZTOLÁNYI Dezső, *A Pokol. Babits Mihály új fordítása*, *A Hét*, 1912, dec. 29., 847.

9 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 282.

10 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 285.

négyszeres cikket jelentett meg, amelyben nemcsak bejelentette, hogy elkészült Dante *Színjátéka* mindhárom részének fordításával, hanem azt is, hogy ezt Babitscal és más magyar költőkkel ellentétben, nem rímes formában oldotta meg. Választását a következőképpen indokolta: azért, hogy a régi nagy költők mai fordításai érthetők és olvashatók legyenek, inkább „a rímet kell föláldozni, mint a tartalmat”.¹¹

A Magyar Napló 2015. szeptemberi számában a Dante-évforduló alkalmából *Babits fordítása korszerűségéről* írt tanulmányomban¹² elismertem: egy új költőnek és egy új fordítónak joga van vállalkozni arra, hogy újrafordítsa az Arany János által magyarra ültetett *Hamletet*, vagy arra, hogy kipróbálja: jobban tudja-e megoldani a „kör négyszögesítését”,¹³ lefordítani a világ egyik legnagyobb költeményét – ugyanúgy, mint ahogy a fiatal Babits tette száz évvel ezelőtt, Szász Károly után alig tíz esztendővel. Ahhoz is joga volt Nádasdy Ádámnak, hogy a száz énekből álló versfolyamot angol–amerikai költői példákat követve rímek nélkül fordítsa le (akárcsak Longfellow a XIX., vagy Allen Mandelbaum a XX. század végén). Ráadásul ezt a megoldást nem azért választotta, mintha nem lenne képes rímes fordítást készíteni – hiszen költőként maga is gyakran és előszeretettel használ rímeket –, hanem azért, mert úgy vélte, hogy Dante *Színjátéka* esetében a rímek megkötik a fordító kezét, és nem teszik lehetővé a pontos és érthető szövegolvasást. Nádasdy szerint Babits „bravúros fordítása” ma már nehezen olvasható, ezért szükség volt egy új, könnyebben érthető fordításra.

Nádasdy azzal zárta tanulmányát, hogy „furusállva, távolságtartással” nézi Babits munkáját, mert úgy van vele, „mint a mai orvos régi elődeivel”, akik „a rosszat csinálták meglepően jól”. Mivel én pedig az új fordítónak ezt a megállapítását „furusállottam”, ezért a Magyar Naplóban Babits fordításáról írt tanulmányomat Nádasdy Ádám cikkének bírálatával kezdtem és zártam. Most azonban az új magyar Dante

alapos elolvasása és tanulmányozása után, mint egykori italianista, *kötelességemnek* éreztem, hogy ugyanabban a folyóiratban, amelyben Nádasdy Ádámnak Babits fordításáról írt megjegyzéseit vitattam, alapsabban foglalkozzam az új fordítással, Nádasdy életművének egyik kiemelkedő teljesítményével.

II. Az új „magyar Dante”

Továbbra is Babits művét tartom a legköltoőbb magyar Dante-fordításnak, a magyar költészet egyik legszebb magyar nyelvű költői szövegének¹⁴ (Arany János *Hamlet*-fordításához hasonlóan), abban viszont mindenképp igazat kell adnom Nádasdy Ádámnak, hogy mivel Babits a XX. századelő *művelt* közönségének készítette fordítását, az ma már komoly szellemi megterhelést jelent az olvasó számára, mert igen nagy felkészültséget igényel. Babits Dantéra hivatkozik: aki a nagy művet érteni akarja, az „alaposan üljön meg a padkán, és élesítse jól az eszét”.¹⁵

Babits korában Dante magyar olvasói még jól ismerték a görög és a római mitológiát, a *Bibliát* és a keresztény vallás tanításait, a középkori történelmet, ráadásul a nyolc évi középiskolai tanulmányok során elsajátított latin nyelv birtokában akár eredeti olasz nyelven is olvashatták Dante művét. Ennek a műveltségnek a hiánya viszont nehezé teszi a mű megértését a mai olvasóközönség számára. Ma már – sajnálatos módon – rég nem a *Biblia*, a mitológia és az ókori világ ismerete képviseli a „műveltséget”. Ugyanakkor Nádasdy Ádám, igen helyesen, úgy vélte: vétek lenne hagyni, hogy Dante műve ne legyen a mai magyar műveltség része, ezért Szász Károlyhoz és Babits Mihályhoz hasonlóan, majd tíz évig tartó igen nehéz, áldozatos (ugyanakkor gyönyörűségekben gazdag) munkával elkészítette az *Isteni Színjáték* új, a mai közönség számára is érthető fordítását – igaz, ennek érdekében feláldozta a rímes terzinák zeneiségét.

Nádasdy, amikor eldöntötte, hogy mellőzni fogja az eredeti versformának a fordítók kezét megkötő, száz éneken keresztül összekapcsolódó fonalát, azt is elhatározta, hogy ennek ellenére, vagy épp emiatt,

11 NÁDASDY Ádám, *A rímelés veszélyei*, Élet és Irodalom, 2015. június 12., 13. – Ezt megelőzően már 2008-ban a Széchenyi Akadémián tartott székfoglalójában ismertette fordítói elképzeléseit: *Kísérlet a Divina Commedia új fordítására*. Lásd: <http://mta.hu/fileadmin/2008/12/nadasdy.pdf>

12 SÁRKÓZY Péter, *Gondolatok Dante születésének 750. és Babits Mihály Isteni Színjátékának fordítása 102. évfordulóján*, Magyar Napló, 2015. szeptember, 7–15.

13 „Dante fordítása mindig a világirodalom legnehezebb feladatai, legsábitóbb problémái közé tartozott. Egy irodalmi környezetszögesítés, bölcsék köve: oly izgató, olyan népszerű.” – BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, i. m., 274.

14 Lásd még a következő szakirodalmi munkákat: RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Gondolat, Budapest, 1981; Uő, *A szép hűtlenség (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)*, Akadémiai, Budapest, 1969; MÁTYUS Norbert, *Babits és Dante. Filológiai közelítés Babits Mihály Pokol fordításához*, Szent István Társulat, 2015.

15 BABITS Mihály, *Figyelmeztetés az olvasóhoz* = DANTE, *Isteni színjáték*, Révai, Budapest, 1930, 7.

nagy figyelmet fordít arra, hogy mindvégig megőrizze a szöveg költői lüktetését, a terzinákra emlékeztető hármás építkezést. Úgy fordította le rímtelen drámai jambusokban Dante költői szövegét, hogy az ne csak érthető legyen a mai olvasók számára, de a befogadó mindvégig érezze azt is, hogy egy olyan, száz énekből álló *költői* művet olvas, amelyből választ kaphat az emberi élet (és saját életünk) alapvető kérdéseire.

Nádasdy Ádám, aki nemcsak kiváló anglicista és nyelvész, hanem olasz szakot végzett italianista is, több éves aprómunkával tanulmányozta, fordította Dante művét, és eközben, akárcsak Babits, Dante egyik legjobb hazai értője, igazi *dantista* lett. Tudatosan készült a nagy feladatra, és nagyon jól megtervezte, hogy miként fogja elkészíteni és megszerkeszteni ezt a „rendkívül szép, tipográfiai is igen átgondolt könyvet”.¹⁶ A könyv elején táblázatok sorában mutatja be a *Pokol*, a *Purgatórium* és a *Paradicsom* énekeinek beosztását, a *Pokol* egyes köreiből és bugyraiból (Nádasdynál „rovataiban”)¹⁷ lévő bűnösök helyzetét, valamint azt, hogy a *Purgatórium* hegy meredek párkányainak melyik részén milyen lelkek tisztulnak meg a hét fő bűntől. Majd azt tárja elénk, hogy a *Paradicsomban* is különböző szférákban található az üdvözültek, jótetteik nagysága szerint, és csak a valóban tiszta lelkek (Szűz Mária, a szentek, az apostolok és angyalok) juthatnak el a Felső *Paradicsomba*, hogy az *Empyriumban* lelki szemeikkel megláthassák a mennyei rózsát.

A fordító ezt követően rövid előszóban tisztázza az új fordítás célját: „Jelen munkámmal az volt a célt, hogy hüen tolmácsoljam a *Színjáték* mondanivalóját, gazdagságát, sokféleségét, a fantasztikumtól a száraz tudományosságig.”¹⁸ Fordításában elsősorban „az értehetőségre” törekedett, „mert az *Isten*

Színjáték csak félkarú óriás, ha tartalma nem elég világos”.¹⁹ (Ebben Nádasdy Ádámnak teljesen igaza van, az azonban már vitatható, hogy „Dante művének lényege nem a gyönyörködtetés, sokkal inkább a mesélés, tanítás, az értékörzés, a példákvaló figyelmeztetés”,²⁰ mert a műnek nem lenne semmi hatása, ha nem gyönyörű költői nyelven szólalna meg. Nem véletlenül gyűlik össze ma is nyári estéken vagy húszezer ember Firenzében a Santa Croce templom előtti nagy téren, hogy meghallgassák, amint Roberto Benigni elszavalja az *Isteni Színjáték* egy-egy énekét, mint ahogy már Boccaccio is tette a XIV. században.) Babits sem megmagyarázni akarta Dantét, hanem saját költői eszközeivel a lehető legköltőibb módon megszólaltatni magyar nyelven Dante terzináit.

Az egyoldalas előszót követő *Bevezetés* (12–38.) nem tanulmány, mint a Babits által az 1930-as, mindhárom éneket tartalmazó kiadáshoz írt *Dante élete*, hanem tárgyilagos ismertetése azoknak a „tudnivalóknak”, amelyet az olvasónak ismernie kell a szerzőről és a mű címéről (hogy mit is jelent a *Commedia*). Röviden leírja, hogy a keresztény hit szerint mi lesz az ember sorsa a halál után. Ezután következik a *Színjáték* cselekményének időbeli és térbeli leírása, kiegészítve Dante életének történeti eseményeivel, a Dante által ismert pápák, császárok, itáliai királyok, hercegek uralkodásának és a korabeli fontosabb csaták időpontjainak táblázataival. Külön foglalkozik Dante művének hittani és erkölcsi beosztásával, elmagyarázza, hogy mit értett Dante a hét fő jellemhibán és jellemerőn, melyek voltak az alapvető bűnök és a nyolc boldogság, illetve milyen volt az angyalrendek felosztása. A bevezetés a korabeli Itália tartományainak térképeivel zárul. Később is, több esetben találhatunk szemléltető rajzokat és táblázatokat az egyes énekeken belül, amelyek segítik az olvasót, hogy Dantéval együtt végig tudja járni a túlvilági utat.

Nádasdy kiegyensúlyozottan, a költőiség megtartásával, könnyen olvashatóan fordítja le mind a száz éneket, verselése mindvégig tiszta és érthető. Az új fordító fő célja az volt, hogy megismertesse a mai olvasóval „a középkor tudásanyagát, műveltségét, hiedelmeit, vallási nézeteit, sőt magát a kereszténységet”, hiszen, ahogy megállapítja, „annak ismerete is enyhén szólva kikopott a mai világból.”²¹ Nádasdy

16 KŐRIZS Imre, *Isteni Játék*, Műút, 2016057., <http://www.muut.hu/?p=21485>. (Kár, hogy a Magvető Kiadó a könyv hátsó borítólapján így hirdeti a művet: „Kedves Olvasó! Jöjjön velünk a Túlvilágra, és nézze meg, mi vár önre. Nem lesz fenékig tejfel!” – Ugyanezt a „szellemdús” hirdetést közöltették az Élet és Irodalom 2016. április 22-i számában is. És talán azt is felesleges volt feltüntetni a könyv előzéklapján, hogy „A fordító a Műfordítók egyesületének tagja”.)

17 „Rondabugyrodnak fordítottam, helységnévnek fogva fel... A bugyor szó hangzásban és értelemben közel áll a bolgiához... úgy érzem, van bizonyos *pokolszaga*.” – BABITS Mihály, *A fordító megjegyzése = A Pokol*, Budapest, Révay, 1913, 328.

18 NÁDASDY Ádám, *A fordító előszava = DANTE, Isteni Színjáték*, fordította és a jegyzeteket írta: NÁDASDY Ádám, Magvető, Budapest, 2016, 15.

19 Uo.

20 Uo.

21 NÁDASDY Ádám, *A rimelés veszélyei*, i. m., 7.

a fordítás megjelenése utáni nyilatkozataiban nem titkolja, hogy munkájának egyik célja éppen az volt, hogy olvasói számára világossá tegye: Dante miként szólaltatja meg az egyetemes keresztény hit alapvető tételeit, tanításait. Károlyi Csabával beszélgetve az *Élet és Irodalom* 2016. karácsonyi számában elmondja, hogy „a katolikus egyház hűtlen, de máig szerelmes fiának” tartja magát, és az volt a szándéka, hogy ezt a mindenki számára olvasható és érthető fordítást letegye az „anyaszentegyház asztalára”.²² Azt, hogy ez volt a nagy munka egyik célja, jól mutatja a kiadás elejére tett, az egész fordítás értelmét megadó latin mottó (*Sed tantum dic verbo*), ami a katolikus liturgia szentáldozási könyörgése: „csak egy szóval mondd, és meggyógyul az én lelkem”.

Nádasdy jól tudja: „Az *Isteni Színjáték* tartalmazza az egész katekizmust.”²³ Ezt akarja érthetővé tenni az igen pontos és alapos lábjegyzetekkel.²⁴ Hiszen a mai olvasók közül csak kevesen tudják, hogy a *Pokol* első énekében szereplő „Választott Edény” Szent Pált jelöli, hogy Krisztus azért szállt alá a pokol tornácára, hogy onnan magával vigye azokat a kereszttség hiánya miatt ott rekedt prófétákat, akik az ő eljövételét hirdették; hogy miért van három lelke az embernek Platón szerint, és miért csak egy a keresztény tanításban (*Paradicsom*, IV.); hogy kit neveztek „Szép Hölgynek” (*Pokol*, XIX.), illetve a „Szentlélek Menyasszonyának” (*Purgatórium*, XX. 97.). A *Paradicsomban* pedig a jegyzetek megmagyarázzák, hogy Dante miként adja az ott imádkozó lelkek (Justinianus, a híres szentek, Aquinói Szent Tamás, Szent Bernát, Szent Péter) és Beatrice szájába a keresztény Egyház fő tanításait.

22 Nádasdy Ádámmal beszélget Károlyi Csaba, *Élet és irodalom*, 2016. december 21., 8.

23 Nádasdy szerint: „A lábjegyzetek kétharmada valójában a keresztény–katolikus hittant foglalja magában.” – N. Á., *A rimelés veszélyei*, i. m., 8. – Kőrösi Imre Nádasdy *Paradicsom*-fordításának jegyzeteit „hardcore katekizmusnak” nevezi. Lásd: K. I., *Isteni Játék*, Műút, i. m.

24 Babits csak a legszükségesebb esetekben ad szükségzavú jegyzeteket. De erre nem is volt szükség, hiszen előtte Szász Károly nemcsak bőséges jegyzetekkel látta el fordítását, hanem a *Pokol*, a *Purgatórium* és a *Paradicsom* „köreinek” megfelelő énekcsoportokat fejezetekre osztotta, és ezek elé tíz-húsz oldalas tanulmányokat írt, majd ezt követően „adta át a szót” a költőnek. Babits az első kiadásban az egyes énekek elé még igen rövid, féloldalas bevezetéseket írt, amelyeket az 1930. évi kiadásból már kihagyott. Király György szerint „Babits irtózik a túlságos kommentálásokkal és a költőt nem tolmácsolni akarja, hanem más nyelven, de ugyanazon művészi eszközökkel megszólaltatni. Nála a forma a fő.” – K. Gy., *Babits Dantéja*, Nyugat, 1920. szeptember, 867.

Az új fordítás jegyzetei bemutatják a görög mitológia, a római és a középkori történelem ma már kevésbé ismert alakjait is. Megtudjuk, hogy miért csúfolták ellenfelei Caesart „királynőnek” (*Purgatórium*, XXVI., 77–78.), hogy ki volt Simon Mágus (*Pokol*, XIX., 1–6.), mit tartalmazott Nagy Konstantin császár adománylevele (*Pokol*, XIX., 115–118.), hogyan üdvözült Traianus ötszáz évvel a halála után (*Paradicsom*, XX., 106.), honnan ered Mantova városának neve (*Pokol*, XX., 97–99.), hogy miként szólal meg magyarul (Szörényi László feltevése szerint) Nimród, a pokolbeli óriás (*Pokol*, XXXI., 67.),²⁵ és hogy miért van Lucifernek három különböző színű arca (*Pokol*, XXXIV., 39–56.).

Minden bizonnyal azt is jó lett volna megtudni, hogy Dante barátjával, Martell Károly nápolyi herceggel – Károly Róbert magyar király apjával – beszélve miért nevezi „áldottnak” Magyarországot (*Paradicsom*, XIX., 142–143.). Ugyanis Nádasdy ez alkalommal alaposan félrefordítja Dantét. Az eredeti szövegben Dante szerint akkor lehet boldog (áldott) Magyarország, ha nem hagyja magát (másoktól) bántani („O beata Ungheria, se non si lascia / Più *malmenare!*”). Ezt Nádasdy így értelmezi: „Boldog lesz Magyarország, ha lerázza / a rossz kormányzást!” Ezt a túlságosan is erőltetett „szabad” fordítást azzal próbálja indokolni, hogy mivel a „beszélgetésre” a *Színjátékban* 1300 Húsvétján került volna sor, ezért szerinte Dante arra akart volna utalni, hogy „a mű írásakor (1320 körül) már Anjou Károly fia, Károly Róbert lett a magyar király, tehát Magyarország lerázta a rossz kormányzást” – így ez nem a korabeli Anjou-„kormányra”, hanem az utolsó Árpád-házi királyunkra, III. Andrásra vonatkozna. Ezt viszont Dante „furcsállotta” volna, hiszen az olasz szöveg egyértelmű: Dante az áldottnak nevezett Magyarországnak (és a korabeli magyar államnak...) kívánja, hogy *ne hagyja magát bántani*, vagy, ahogy Babits fordította Trianon után: „Óh, boldog Magyarország! csak ne hagyja / magát félrevezetni már.”

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy hála az aránylag egyszerűbb, a hétköznapi beszédhez közeli nyelvnek, valamint a gazdag jegyzetanyagnak, Nádasdy fordításának mai olvasója viszonylag könnyen

25 SZÖRÉNYI László, *Nimród zsoldára. Ősmagyar Dante poklában?* = „Szolgáltatoma ajánlom” a 60 éves Jankovics Józsefnek, szerk. CSÁSZTVAY Tünde és NYERGES Judit, Balassi, Budapest, 2009, 427–436.

követheti Dantét a túlvilági utazáson. A fordító látványossá, érzékletessé teszi a túlvilági képeket, a *Pokolban* és a *Paradicsomban* egyaránt. A jegyzetekből megtudjuk, hogy a *Pokolban* Vergilius és Dante azért taposhatnak rá az emberszerű üres alakokra, mert azok, bár embernek tűnnek, nincs igazi valójuk. Nádasdy szerint olyanok, mint a *hologramok* (*Pokol*, VI. 34–36.). Megmagyarázza és értelmezi, hogy miért gömbölyű Danténál a Föld középpontja (*Pokol*, XXXIV., 97–112.), szemléletesen leírja a *Purgatórium* napsütötte hegyének párkányain a megtisztuló lelkek Földi Paradicsom felé vezető útját; mindig pontosan magyarázza, hogy miként jelzi Dante a túlvilági út egyes időszakait Nagypéntektől a húsvéti feltámadásig (*Purgatórium*, XV. 1–9.). A szövegből és a jegyzetekből érthetővé válik, hogy mit gondoltak a középkorban a Földről és a csillagokról, milyen kozmológiai ismeretekkel rendelkezett Dante (*Paradicsom*, X. és XXX.), milyen az angyalok kilenc kara (*Paradicsom*, XXVIII.), és milyen a különböző angyalrendekbe tartozó angyalok „természete” (*Paradicsom*, XXIX.).

Természetesen vannak túlzások is a Nádasdy szerkesztette új kiadásban. Nem értem például, mi abban a logika, hogy az eredeti mű latin nyelvű ima- és zsoltárszövegeit legtöbbször lefordítja, néhány esetben azonban meghagyja a latin idézetet, és csak a jegyzetben közli a saját fordítását (*Paradicsom*, VII. 1–3., *Paradicsom*, XV. 28–30.).²⁶ Ugyan több évszázados gyakorlat, hogy az egyes énekeknek (eltérve az első kézirat-másolatoktól – az eredeti kézirat ugyanis nem maradt fenn) címeiket adnak, de Nádasdy még az énekek egységes szövetét is megbontja, és külön versekre bontja a szöveget, amelyeknek a marginálisan önkényesen címeiket ad. Ráadásul nem mindig szerencsésen. Így a *Pokol* IV. énekében Danténak az ókori nagy költőkkel való találkozása leírásának Nádasdy viccesen a *Holt költők társasága* címet adja, hasonlóképp nem szerencsés a *Purgatórium* nem egy énekének címadása (II.: *Az angylameghajtású hajó*, IV.: *Mennyit kell mászni*, XXIX.: *Felvonul a Biblia*; XXXII.: *Egyháztörténet képekben*, nem beszélve a *Paradicsom* XVI. énekének egyik „jópofán aktualizált” alcíméről: *A jöttment betelepülők*). Nem kellene feltétlenül megadni az olasz „végbélszellet” utánzá-

sára használt *pernacchia* olasz kifejezés mai angol megfelelőjét (*raspberry*), (*Pokol*, XXII.), vagy „fürdőskurvának” nevezni a patakban Ágnes asszonyként vezeklő bűnös nőket (*peccatrici*) a *Pokol* XIV. 80. jegyzetében. Az említett „furcsaságok” jelentősége azonban eltörlődik az egész mű, egy száz énekből álló költemény modern magyar nyelven való sikeres megszólaltatása és a jegyzetek döntő többségének pontossága és hasznossága mellett.

III. Babits és Nádasdy fordításának mérlege

Végül természetesen foglalkoznunk kell a Nádasdy féle „rímtelen magyar Dante” *költői értékeivel* is. Egyértelmű, hogy a rímek hiánya ellenére az olvasó igazi költői szöveget vehet a kezébe, mert Nádasdy mindent megtett azért, hogy a tartalom világosságára figyelő fordításának olvasása közben mindvégig érezzük: a világirodalom egyik legnagyobb költői művét olvassuk, amelyből választ kaphatunk az emberi élet (saját életünk) alapvető kérdéseire. Ugyan hiába keressük az új fordításban Babits költői bravúrokat, de Nádasdy fordítása költői szempontból is mindenképp megállja helyét.

Már az első három tercina is méltónak bizonyul az eredeti szöveghez, és Babits fordításával összevetve is. Ráadásul a „találtam magam” és az „elvéttetem a helyes utat” pontosabban felel meg a dantei szöveg eredeti jelentésének,²⁷ mint Babits Arany Jánost követő megoldása:

„Életünk útjának feléhez érve
sötét erdőben találtam magam,
mivel elvéttetem a helyes utat.
Jaj, fájdalmas dolog elmondani,
milyen volt az a sűrű, vad vadon
elfog a félsz, ha csak eszembe jut –
majdnem oly keserű, mint a halál!”

Ezt követően is, minden énekben találunk olyan sorokat, részeket, amelyekről valószínűleg még Babits is elismerően nyilatkozott volna. Nádasdy Ádám műfordítása költői értékeinek megítélésére nem érzem magam hivatottnak, ezt a költőtársakra bízom, akik ezt részben már el is végezték.²⁸ Magam részéről a két fordítást egymással összehasonlíthatatlannak

²⁶ Nagyon zavaró, hogy a *Salve Regina* himnusz kezdő szavait a megszokott „Üdvöz légy” helyett Nádasdy „Üdv, ó Királyné”-nak fordítja (*Purgatórium*, VII., 82.).

²⁷ „Mi ritrova i per una selva oscura, / Chè la diritta via era smarrita.”

²⁸ Lásd: KŐRIZS Imre, *Isteni játék*, Műút, i. m.; MÁRTON László, *Ajánlott olvasmány*, Élet és Irodalom, 2016. szeptember 9., 13.

tartom. Mivel az egyik fordítás rímes, a másik rímte-
len – költői szempontból nem hasonlíthatók össze.
Ezért most csak egy-két kiragadott példával szeret-
ném illusztrálni a két fordítás *különbözőségét* – egy-
más mellett közölve Nádasdy és Babits megoldásait
(szükség szerint néha megadva az eredeti szöveget) is.

Pokol III. 136.:

Nádasdy: „mint ki elalszik, úgy elterültem”

Babits: „S elestem, mint kit ájulás igazott.”

Pokol IV. 65–66.:

N.: „mentünk keresztül ott a sűrű erdőn / úgy érted:
a lelkek sűrű erdején”

B.: „Jártuk az erdőt, árnyak éjjelén át / a szellemektől
sűrű sűrűségét.”

Pokol V. 112–114.:

N.: „S én válaszoltam neki: Jaj szegények! / Hány
édes gondolat és mennyi vágy / vezette őket végzetes
utukra.”

B.: „S felelvén néki, mondtam ekkor: Ó, jaj! / Hány
édes gondolat vihette őket / a kínos útra, mennyi tit-
kos óhaj!”

Pokol XV. 61–66.:

N.: „Ám az a nép, hálátlan és gonosz, / mely egykor
Fiesoléból leszállt / s még most is kemény szikla lelke
van, / jótetteid miatt gyűlölni fog, / és jó okkal, mert
keserű bogycok közt / nem tud teremni az édes füge.”

B.: „De a gonosz nép háládatlan alja, / mely szirtes
Fiesoléból szállt le hajdan, / s kőbölcséjét meg nem
tagadja a sarja, / mert jó léssz, hozzád rossz fog lenni
majdan, / s ez érthető is, mert érhet-e édes / füge fa-
nyar kökénnyel egy bokorban.”

Pokol XXVI. 118–120.:

N.: „Gondoljatok a származásotokra / nem holmi ál-
latnak születtetek, hanem keresni nagyságot s tudást”

B.: „Gondoljatok az emberi erőre / nem születtetek
tengeni, mint az állat, / hanem tudni és haladni előre!”

Purgatórium VI. 76–87.:

N.: „Itália, te rabnő! Kín hazája! / Vad tengeren jársz
s nincs kormányosod: / nem világ-úrnő vagy, csak
rossz lotyó!...”

B.: „Rab Itália, hajh, nyomor tanyája, / kormánytalan
hajtó vad fürgetegben, / világnak nem úrnője, csak
rimája”.

Purgatórium XIX. 61.:

N.: „No, ennyi elég, most már szedd a lábad.”

B.: „Eleg, taposson e csűf sárra sarkad.”

Paradicsom II. 1–6.:

N.: „Ti mind, akik kis csónakban eveztek / hajóm
után, mely énekelve száll, / s így óhajjátok hallgatni
szavam: / forduljatok az ismert partra vissza, / ne gyer-
tek nyílt vizekre – még végén / odavesztek, ha nyo-
mom veszítetek! / Oly vízen járok, hol még senki sem”

B.: „Óh, ti, kik apró csónakokban ültök, / s figyelni
vágyva édes énekekre / hajóm után, mely zengve
száll, röpiültök, / jobb lesz, ha visszatértek révetekbe!
/ Ne szálljatok ki! mert majd elveszítvén / tán engem,
elmaradtok tévelyegve... / Senkise szállt még más
e vízre, mint én”

Paradicsom X. 145–148.:

N.: „Így láttam én a dicső koszorút / megindulni. Hang
hanggal összecsengett, / oly édességgel, amit más
nem ismer / csak az, akinek öröme örök.”

B.: „Így láttam én, hogy ütemét kerengi / a szent ke-
rék, s felelget hangra hangot / oly édesen, hogy nem
sejthet senki, / csak ott, hol örök Kéj ver harangot.”

Paradicsom XVII. 58–60. (Cacciaguida jóslata Dante
száműzetéséről):

N.: „Majd megtapasztalod, mily keserű / a mások ke-
nyere, s milyen nehéz, / ha föl és le más lépcsőjét
koptatod.”

B.: „Majd megtudod, mily sós kenyér a másé; / s föl-
és lemenni milyen kínos ösvény, / keserves lépcső az
idegen házé!”

Paradicsom XVIII. 115–118. (Fohász az Egyházért):

N.: „Te drága csillag! Hány s miféle ékkő / mutatta,
hogy az igazság a földön / ebből az égből jön, hol te
ragyogsz!”

B.: „Óh édes csillag! Milyen gyöngyhalomnak / hány
gyöngye zengte, hogy minden igazság / az égből jó,
mit gyöngyeid befognak.”

Paradicsom XXIII. 1–3.:

N.: „Mint a madár, aki kedves lombja közt / fiókái
fészken töltötte el a mindent eltakaró éjszakát”

B.: „Mint a madár, ha az otthonos ágak / között ült
édes kicsinyjei fészken / az éjben, mely elrejt a vi-
lágot”

Mindkét fordításban nagyon szépen hangzik magyarul az utolsó ének elején Szent Bernát fohásza Szűz Máriához (*Paradicsom*, XXXIII. 1–39.), de hosszúsága miatt most csak az egész mű utolsó négy sorát szeretnénk bemutatni a két költő tolmácsolásában:

N.: „Itt elhagyott a képzelőerő; / de már forgatta, ki-mért lendülettel, / elmémet és szívemet a Szeretet, / melytől mozog a Nap és a csillagok.”

B.: „Csüggedtem volna, lankadt képzelettel, de folyton-gyors kerékként forgatott / vágyat és célt bennem a szeretet, mely / mozgat napot és minden csillagot.”²⁹

Annak beláttatására, hogy szükségtelen Babits és Nádasy fordításának egymással való szembeállítás (hogy melyik „jobb”, vagy „szebb”), szeretném egymás mellé tenni a *Színjáték* egyik legismertebb és legidézettebb, a szerelem erejéről szóló két terzinájának (*Pokol*, V. 100–106.)³⁰ Nádasy és Babits által készített változatát. Ugyanis épp ennek a résznek a „túldíszítettsége” miatt szokták elhibáztatni nevezni a költő (és minden tehetség) irigyei³¹ – Radó Antaltól és Képes Gézától kezdve egészen a mi kortársainkig – Babits fordítását.³²

Ha két fordítást összevetjük az eredeti szöveggel, akkor valóban megállapíthatjuk, hogy Nádasy Ádám átültetésében *pontos és szép* megszólaltatását kapjuk Francesca vallomásának:

„A szerelem, finom szívnek ragálya,
öt feltüzelt szép testem iránt,
amelytől megfosztottak – szörnyű módon.
A szerelem, mely mindig kölcsönös,
úgy elfogott az ő lénye iránt,
hogy – íme, látod – most is fogva tart.

29 „All’alta fantasia qui mancò possa; / Ma già volgeva il mio disio e il velle, / Si come ruota ch’igualmente e mossa, / L’Amor che muove il sole e l’altre stelle.”

30 „Amor, che al cor gentil ratto s’apprende, / Prese costui della bella persona / Che mi fu tolta, e il modo ancor m’offende. / Amor, che a nullo amato amar perdona, / Mi prese del costui paicer sì forte, / Che, come vedi, ancor non m’abbandona. / Amor condusse noi ad una morte; / Caina attende chi vita ci spense.”

31 „Am jönnek a kis sakálok,... a minden tehetség irigyei” – BABITS Mihály, *A Nyugat és az akadémizmus = Esszék, tanulmányok II.*, i. m., 268.

32 RADÓ Antal, *Babits Dante fordításáról*, Egyetemes Philológiai Közönlöny, 1913. február, 112–115.; RADÓ Antal, *Dante Poklának új fordítása*, Budapesti Szemle, 1914, 157. kötet, 445. sz., 151–154.; RADÓ Antal, *Dante Purgatoriuma*, Budapesti Szemle, 1920, 184. kötet, 526–528. sz., 74–80.; KÉPES Géza, *Irodalmi babonák*, Magyarok, 1949/2., 88–92.

A szerelem vitt egy halálba minket;
aki megölt, arra Kaina vár.”

Babits fordításából hiányzik Dante szerelem-felfogásának leglényegesebb eleme, a *cuor gentile*, annak kiemelése, hogy csak a *finom szív*, a *nemes lélek* képes egyedül a szerelemre, és a halmozott asszonánkok valóban túldíszítetté, szecesszióssá teszik Francesca szavait. Igen ám, de ha hangosan olvassuk az eredeti olasz szöveget és a két magyar verset, akkor mégis igazat kell adnunk Dante száz évvel ezelőtti fordítójának, amikor azt írta: „Büszke vagyok a nyelvre!”³³

„Szerelem, gyenge szívnek könnyű méreg,
társamat vágyra bujtá testemért,
mely / oly csúf halált halt – rágondolni félek.
Szerelem, szeretettnek szörnyű mételey
szívemet is nyilával úgy találta,
hogy látod, itt se hágy keserve még el.
Szerelem vitt kettőnket egy halálba,
ki vérünk ontá, azt Kaina várja.”

A múlt század hatvanas éveinek elején, Dante születésének 700. évfordulójára készülve Kardos Tibor professzornak sikerült rávennie pécsi barátját, Weöres Sándort, a XX. századi magyar költészet egyik legnagyobb rím-művészt, hogy fogjon hozzá egy új, „szöveg- és stílushű” magyar *Isteni Színjáték*-fordítás elkészítéséhez. A *Pokol* első öt éneke után (amelyeket Kardos Tibor 1966-ban a Filológiai Közönlönyben közölt³⁴) a költő abbahagyta a fordítást.

Nem tartom véletlennek, hogy a Babits-tanítvány Weöres Sándor épp a *Pokol ötödik énekének* fordítása után hagyott fel a munkával.³⁵ Valószínűleg ekkor látta be volt mestere igazát: „Más remekműveknek el tudom képzelni több jó fordítását. Dante egy-egy terzináját olyan talánynak érzem, melynek minden nyelven csak egy tökéletes megoldása lehetséges.”³⁶

33 BABITS Mihály, *Előszó = Dante Komédiája III., A Paradicsom*, Révay, Budapest, 1922, 3.

34 Emlékezésül Dante Alighieri születése 700. évfordulójára / Dante Alighieri: *Színjáték / Pokol I–V. ének*, Filológiai Közönlöny, 1966/1–2., 1–15.

35 Weöres így ültette magyarra Francesca vallomását: „Szerelem, nemes szívnek elrablója / megfogta őt, szép testemért gyötörte, / amit elvettek, most is fáj a módja. / Szerelem, szeretett szeretettője, / szépségével ragadott iramába, / mint látod, most se fogytam ki belőle. / Szerelem vitt minket közös halálba, / de Káin gödre vár a gyilkosunkra!”

36 BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, i. m., 274.

Talán Nádasdy Ádám is ezért választotta a rímtelen formát új, jó minőségű és nagyon fontos fordításának elkészítéséhez. Így jelenleg az *Isteni Színjáték*nak két kiváló magyar fordítása van: Babits modern és rímes, valamint Nádasdy rímtelen jambusokban írt, a „poszt-modern lefutása utáni”³⁷ magyar átültetése.

Babits Mihály az *Isteni Színjátékot* mindenekelőtt *költészetnek*, a világirodalom egyik legnagyobb *költői alkotásának* tartotta, és éppen ezért *költői* fordítással akarta „megajándékozni nemzetét”.³⁸ Nádasdy Ádám pedig száz évvel Babits után azért kezdte el

fordítani újból az *Isteni Színjátékot*, mert azzal kívánta szolgálni nemzetét, hogy minél többen tudják olvasni, és így megismerhessék Dantét. Így a mai olvasó választhat: ha a „nyugatos” költőket szereti, akkor Babits fordítását vegye kezébe, ha a „modern” mai költőket, akkor Nádasdyét. A lényeg azon van, amit Babits ajánlott a középkori kódexmásolók módjára: olvassátok Dantét, mert igen szép.³⁹

37 Lásd: KAPPANYOS András, *Bajuszbögre, lefordítatlan*, Budapest, Balassi, 2015, 103.

38 BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, i. m., 285.

39 Uo., 285. – Tanulmányom végén szeretném megköszönni Nádasdy Ádámnak, hogy hála az új fordításának, 2016 nyarán és őszén háromszor is végigolvashattam Dante *Isteni Színjátékát*, egyszer olaszul és kétszer magyarul, néha bele-beletekintve Szász Károly – és egykori római kollégám, Jacqueline Risset francia nyelvű – fordításába is.

NAGY GÁBOR

Félretett kellék

Egy színház jubileumi kiállítására

*Egy rozzant ágy, félretett kellék, elkoszolódott,
a csupasz keret matrac nélkül, mint a ketrec,
s te rab; jelmez nélkül fújod a monológot,
nem is kell szövegkönyv a szerepedhez.*

*Csalóka képzelet az egykori legenda,
vagy a legenda szűrt emléke veszi számba
mint valami impresszárió írta agenda,
beírva a Siker fejlécű rubrikába; –*

*az egyedül-valóság illanó igézete
ott van az ívében, bármily rozzant a karfa,
a közönség visszafojtott lélegzete*

*párállik föl dohos gőzként a fából,
s a reflektor még egy utolsó pillanatra
fejed köré a fényből glóriát fon.*

BOZÓK FERENC
**Közelítések Füst Milán
 éjjeli fantáziáihoz**

Idén, 2017-ben éppen fél évszázada, hogy nincs köztünk Füst Milán. Ugyanakkor lírikusi pályájának vége ennél mintegy húsz évvel korábbra tehető, hiszen *Szellemek utcája* című, 1948-ban kiadott verseskötetének – 1947 karácsonyára datált – előszavában az e könyvbe felvett verseit véglegesnek, lírai esszetermését lezártak tekintette. Ahogy itt írja: „Azt mondhatom tehát, hogy ez már nem is válogatott verseim kötete, mint az előző volt – e gyűjtemény most már bizvást teljesnek is mondható.” Ez a gyűjtemény a szerző által írott előszóval együtt változatlanul jelent meg 1972-ben is, a Magvető Kiadónál.

Füst Milánt, a sötét tónusú, rokotalan lírikust a „költők költőjének” lehetne nevezni, hiszen a szélesebb olvasóközönség előtt fellépésétől mindmáig kevés visszhangra lelt, ám a lírikusok, kortársai és utódai egyaránt felismerték benne a megkerülhetetlen költői nagyságot. Viszonylag sokakat foglalkoztatott a Füst-líra (főként enigmatikus volta miatt), és többen is írtak róla recenziót, tanulmányt, reflexiót, így például Karinthy Frigyes, Nagy Zoltán, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, Vas István, Radnóti Miklós, Határ Győző vagy Nemes Nagy Ágnes.

Jelen írásomban – a pályatársak és szellemi utódok reflexióit zárójelbe helyezve – sajátosan „éjjeli költészetének” szubjektív hangú bemutatásával tisztelgek az évfordulós mester előtt.

Többször is áttekintve Füst Milán terjedelemre nézve csekély, de esztétikai és eszmei szempontból kiemelkedő értékű lírai életművét, tudatosodott bennem, hogy mennyire „éjjeli” ez a költészet. A költőnek szinte egyetlen olyan alkotása sincs, amelyben ne szerepelne az éjjel, a sötét vagy a szürkület szó, vagy ezek valamilyen szinonimája. Az *Egy csillaghoz* című versben például még a virágok és a tűz lángjai is feketék. Miért ez a nagy sötétség? „Az életem javát / sötétben töltöm el, / A mélyen elrejtő, néma férfikort” – írja talán leginkább közismert és legtöbbet idézett költeményében, a *Szellemek utcájában*. Elkomorulás olvasható ki ebből a költeményből. Nem eleve volt tehát a lírai én látásmódja sötét és komor. Hiszen valaha szerette az éneket, a napsütés aranyrózsáit, az

élet villódzó színeit és szirénhangjait. De már túljutott mindezekben. Visszavonul, árnyékba, sötétbe húzódik. Ez a vers felütése: „Minden ellenemre van”. Vár-e még valamire, valami derengésre a sötétben rejtező szív? Ahogy *Aggok a lakodalmon* című verses színdarabjában írja: „s akár a túlrejt gyümölcs, / Amely egy éjszakán lehull és már csak önmagának van és vár / sötétben ilykép rejtezőnk / S hogy mit várunk e tartós éjszakában még? – azt nem tudom.”

Várja a halált, az igazi találkozást a valódi sötétséggel. „Szíved is oly sötét... / Szépség már nem való neked” – írja az *Intelem az aggastyánhoz* című, rövidebb versében. Mintha nem tudná eldönteni, hogy egyáltalán él-e még, vagy már csak kísértetként bolyong itt a Földön. Fiktív alakot, kitalált alkotó elődjét szólítja meg az *Óda egy elképzelt művészhez* című költeményben: „Nagy művész! Rád gondolva töltöttem el az éjt s keserűn / Idéztem tétlen s busongó életemet is, amelyben nincsen erő és izzás / Színes képeket vetíteni, csupán feketéket s éjjel!” Számot vet és búcsúzkodik a *Barátaimhoz!* című költemény első soraiban: „Mint a kedves után, ki szép volt és kegyetlen, / Könnyű éj fájdalmas pillantást vetek majd a dombok felé s feléd / is ó gyönyörű élet, / Ki meggyötörtél s most a rideg sírba küldesz, elviselhetetlen / Éjszakáim bús engeszteléseül.” Vár-e, remél-e a szív valamiféle találkozást az Istennel? Hívó-e ez a lélek? Legtöbb versében nincs megváltás, nincs végső transzcendens megoldás a földi lét végére időzítve. Kivétel talán *Az igaz bíróhoz!* című költemény, amelyben az ébredés virradatának transzcendens reménye szólal meg, a halálközeli élmények két tipikus velejárójával, az alagúttal és a fényel: „S meghalni azután, – meglátni végül is a fényt, mint aki eltévedt / És sokáig börtörtölt egy vak alagútban, a sötétben, / S feljutott végül a napfényre, / Gyönyörű szép hajnalidőben!”

Ha már megállapítottam, hogy *Az igaz bíróhoz!* című vers a legreménytelibb, meg kell azt is állapítani, hogy szinte ennek ellenpólusaként, a *Mississippi* című verse a legpesszimistább. Mintha már nem is emlékezne arra, hogy valaha köze volt a tarkabarka élethez: „Fekete nap volt az életem. – Kinek panaszojlam? Elmúlt, / Oh mintha sose láttam volna napfényes szép egeket.” Máskor magára a földi életre, annak egészére is úgy tekint, mint valami hosszú álmra, amely – köztudomásúan – egyfajta „kis halál”. Az alvás valamiképp köztes állapot, nem élet és nem is halál, de valahol mindkettő. Mintha szeretné végigaludni, vagy akár végig is aludna, vagy félálom-

ban, lidércálmoktól gyötört szendergéssel tölténé el az egész életét, mintegy szoktatva magát a rá váró végső és örök, feloldhatatlan sötéthez: „Alszol, miatt az éjszaka / Ködköntösét vagdossa szablyával” (*A mélyen alvó*).

Megszólítja a nagy ismeretlent, a rejtélyes elmúlást, a halált. Azon töpreng, vajon a halál sötét-e? Vagy éppen valami egészen fényes? Ez mindannyiunknak örök emberi kérdésünk. Vitathatatlan, hogy a sötétség mint az elmúlás, a halál allegóriája végig jelen van a Füst-életműben. „Nagy ívben esteledik körülöttem mindenütt. / Az ég is tágul, gömbölyűbb a föld / S mi apró-cseprő volt: felszívatik. / S egyetlen hang donog: hogy este van” (*Este van*). Itt tehát – ahogy fentebb már utaltam rá – az élet sem igazán élet, inkább csak szendergés, alvás: „Hisz úgylátó álom már nekem e földi lét, / Amelyből felriadok olykor” (*Messzi fény*). A nyughatatlan álmodó vágyik a nagy, végső alvársra: „Ó boldog az, ki nyomorára gondol s válik az ajka komollyá / S komoly sóhajjal alszik el s a bús halál maszkiát felölté!” (*Álmatlanok kara*) Halála előtt felteszi a kérdést: volt-e bármiféle értelme ennek a „hebehurgya” létnek? „Óh szállj meg hát nagy látomás! / Hadd tudnám meg, mivégre voltam? / S mivégre volt a bölcsesség, vagy lázadás, / Vagy azt, hogy mire megyek itt magamba? holtan?” (*Szállj meg nagy látomás...*)

Ez a sötétség nem csupán a szubjektum allegóriája. Saját sötétsége rávetül az egész kozmoszra: „Fagyos és sötét a föld! S egyre ridegebb lesz, meglásd, amint majd / lassu ütembe fordul / Az Orioncsillagzat ködképe fele” (*Tél*). A sötétség mellett számlálhatatlanul gyakori a Hold és a csillagok képe. Igen gyakran a vigasztalan kozmosz részének tudja magát: „Édesanyám a hold... nálad születtem én, létem titka ez: a te / öledből, – Te dajkáltál engem... s innen a fekete fény, mely szívemből / szüntelen árad. [...] Ím elhagylak titeket, mert felléptem a sötétség csúcsára, édesanyámhoz” (*A holdhoz*).

Nemcsak néhány versének, hanem szinte egész lírai életművének is domináns mozzanata ez a kozmikus sötét. Egyetlen szurokfekete tömbből faragott ez a líra. A lírikus mozdulatlan, mint egy szobor vagy egy hegy, vagy mintha úgy élne az élő a halandók között, mintha maga már nem élne: „S ha felhőid közt olykor eléd járúl / egy-egy emberarc, / Te mozdulatlan várod őt, nem biztatod, nem kergeted / S úgy ülsz előtte, mint a hegy. [...] / S a háztetőiden

hiába járkál lámpásával már a régi rém, hiába zörget, nem figyelsz. [...] S barátokként fogadd, kik rég barátaid, / S akikhez máris tartozol: / Az elfeledtek árnyait” (*Szózat az aggastyánhoz*).

Füst egy kitalált, maga teremtette, Brueghel festői világát idéző középkor díszletei közé helyezkedik. Ám középkori hangulatú világa a középkor egyetlen évszázadát sem idézi meg konkrétan. Költeményeinek inkább csak hangulatai és szereplői középkoriasak. Egyéninek teremtett térbe lép, aki Füst Milán versei között jár – még akkor is, ha tudjuk, hogy Füst Milán epikus vagy drámai munkáiban is szívesen nyúlt középkori témákhoz (*Aggok a lakodalmon; IV. Henrik király; A kapitány felesége*). Talán, ha a képzőművészetet kellene említeni, akkor a már említett Brueghel mellett még Van Ostade festői világa rokonítható Füst költői univerzumával. Mintha az élők is valamiképp halottak lennének, és a kísértetek is életszerűek – a halott például temetése napján szomorúan énekel, a kísértetek hideg, zöld almákkal és répák héjával dobálóznak, ködös alakok botra támaszkodva álldogálnak, valaki megfázik Szilveszter éjjelén. Lidércvilág ez, de mégsem afféle lebegő, ködös szféra. Itt mindennek határozott, vaskos teste és anyaga van. Érzékies kísértetvilág ez, vagy kísérteties valóság? A földi és a túlvilági képzetek groteszk módon keverednek egymással. A halállal való állandó szembenézés is középkorias vonás. Ám igen gyakran ennél is régebbi ez a hang: az ószövetségi próféták komor nyelvén szól, biblikus pátozzsal. Ám biblikusságából feltűnően és szinte tüntetőleg hiányzik az öröm és a fény: „Az angyalok sötétek. Nem látod-e kezükben a kardot?” (*A jelenés*)

Vágyott Füst Milán a halálra, a végső nagy sötétre? Naplójában Kosztolányi halála fölött elmélkedve megállapítja, hogy nem szeret élni. De az, hogy – a költő vagy bárki más – nem szeret élni, még nem egyenértékű azzal, hogy a halálra vágyik. „Nem szeretni élni” jobb, mint „nem élni”. Az életnél csak az elmúlással való szembesülés nyomasztja jobban.

Füst Milán nagy regénye (*A feleségem története*) és drámái már elnyerték méltó helyüket az irodalmi kánonban. Költészete viszont még mintha az éjjeli szendergés állapotában lenne, ébredésre várna. Az örök kérdések előtt elnémulva emlékezzünk a nagy éjszakai költőre, Füst Milánra, remélve, hogy a XXI. század talán költeményei számára is elhozza majd a szélesebb körű elismerést!

„Mindig bekapcsolt állapotban vagyok”

Beszélgetés Filip Tamással

Március 15. alkalmából Balog Zoltán miniszter idén is átadta a József Attila-díjakat. Mások mellett lapunk korábbi szerkesztője és állandó szerzője, Filip Tamás is részesült a rangos elismerésben. Ünnepi beszélgetésünk során erről is kérdeztük.

– *Milyen érzésekkel értésültél a díjról? Az örvendezésen túl készítettél bármiféle irodalmi számvetést?*

– Nem tartom magam türelmetlennek. Némileg pironkodva valom be, nagyjából egy évtizede érzem úgy, hogy létrehoztam egy erős szövegkorpuszt. Ebben a vélekedésemben jó néhány pályatársam, költők, szerkesztők is megerősítettek. Engem a díjak általában elkerülnek. Ha jól meggondolom, az elsőt, a Quasimodo-verseny elismerő oklevelét negyvenhárom évesen kaptam. Most őszintén örülök. Ami a számvetést illeti, csak egy dolgot említek: nyomtatott folyóiratban, heti- és napilapban mindmáig összesen 558 verset publikáltam.

– *Verseid magas számából is ki-világlik: nem tartozol a rettentően szűkszávú költők közé. „Könnyen” írsz?*

– Menet közben nem érzem, hogy sokat írok, inkább csak viszszaillantva látszik, hogy egy-egy év körülbelül harminc verset szül. Aki ír, biztosan ismeri azt az érzést, hogy vannak időszakok, amikor szinte kegyelmi állapotban vagyunk, némi túlzással minden sikerül, egyik darab a másik után születik, aztán váratlanul jön egy aszályos időszak, és egyre görcsösebbé válik minden igyekezetünk. Régebben az ilyen fázisok megijesztettek, és attól tartottam, sosem találok vissza a rendes kerék-

vágásba, de a tapasztalataim meggyőztek, hogy az ilyen állapot sem teljesen meddő, mert az anyag olyankor is gyűlik, csak a rendezettséghez szükséges lelkiállapot várat magára. Remélem, nem tűnik nagyképűségnek, de szellemi értelemben szinte mindig bekapcsolt állapotban vagyok, és ebből következően megszámlálhatatlan verskezdeményem lapul a fiókomban. Ezek időnként bekopogtatnak, arra kényszerítve, hogy foglalkozzam velük, s ilyenkor általában „engedik”, hogy folytassam őket.

– *A Dokk.hu világhálós irodalmi kikötő felelős szerkesztőjeként milyennek látod a lírai utánpótlást?*

– A Dokk.hu 2000-ben alapított online költészeti portál, aminek hármas funkciója van. Először is egy folyamatosan bővülő kortárs versadatbázis. Emellett tehetséggondozás céljából működtetett versműhelyként is szolgál, ahol a szövegeket a nyilvánosság előtt bírálják a szerkesztők. Harmadrészt közös publikációs felület, ahol jól megférnek egymás mellett a profik és az amatőrök. Szerkesztése annyiban tér el a folyóiratok világtól, hogy a szerző és a szerkesztő között többnyire párbeszéd alakul ki, olykor vita is, amit az olvasók nyomon követhetnek, sőt, ők maguk is beleszólhatnak. A Dokk tehát egy élő rendszer, és igazán megérdemelné, hogy egy

irodalomtörténész írjon róla egy komoly tanulmányt, akár monográfiát. A helyzet úgy hozta, hogy 2016-ban nyolc hónapig a főszerkesztője lehettem, de túlerheltségem miatt távoztam a posztról. Néhány hónapos távollét után az új főszerkesztő felkért, hogy ismét vegyek részt a munkában. Amúgy őszintén mondom, nincs jobb érzés, mint rábukkanni egy új tehetségre. Persze ehhez nagyon sok kéziraton kell átrágnia magát az embernek, de szerintem ez mindig is így volt. Ami a mai fiatal költőket illeti, számomra úgy tűnik, hogy inkább egymásra, s kevésbé a nagy kortársakra és nagy elődökre figyelnek. Ez a költői hangok egyediségét illetően nem szerencsés: az összetéveszthetetlen hangért, ami egy költő védjegye lehet, érdemes megdolgozni, de ezt nem mindenki vállalja.

– *Idén ötvenhét éves leszel. Mi a víziód a hatvanöt esztendős Filip Tamásról? Látod magad nyugdíjasként üldögelni a házad kertjében, Tolsztojt olvasva és „főállásban” verseket írva?*

– Szerencsésnek érzem magam, mert a testi bajok, nyavalyák, műtétek és hasonló dolgok eddig teljesen elkerültek. Kortársaim között ülve gyakran esik szó vérnyomásról, gyógyszerekről, izületekről. Olyankor kicsit zavarban vagyok, és nem gyöttröm őket azzal, hogy én inkább futni szoktam. Szellemi

értelemben sem érzem különösebben az idő múlását: a világ, az ország, a művészet, az emberek ugyanúgy érdekelnek, mint korábban, és elég sokat írok. Sokszor kicsúszik a számon, hogy jó lenne egy kis csendesség, béke, elmélyülés, de egyelőre inkább a sok tennivaló vesz körül. Én pedig határozott, olykor meg határozottan bizonytalan karcsapásokkal igyekszem végigúszni a távot. Minden bizonnal hatvanöt éves koromban fog véget érni a közjegyzői szolgálatom, tehát az ügyek és ügyfelek kikerülnek a mindennapjaimból. Remélem, az így felszabaduló energia versekké alakul. Tolsztoj jöhet minden mennyiségben, de a karosszék és a kert nyugalma számomra mindig veszélyes volt, mert olyankor általában észreveszem, hogy mit kellene csinálni, és az olvasás vagy írás öröme átvált fűnyírásba, gereblyezésbe, bokrok igazgatásába, locsolásba. Néha nagyon nehezen bírok magammal, az ellazulás képességét előrehaladott korom ellenére még csak tanulom.

– *Miként tudod összeegyeztetni a költészet öntörvényű szabadságát a közjegyzői munka fegyelmeivel, szabályozottságával?*

– Úgy érzem, ezek csak kívülről nézve állnak távol egymástól. A jogászi munka valóban összedettség igényel, de ez a versírásban is nagyon fontos. Vagy éppen fordítva: a költészethez szükséges intuíció nagyon is segíthet egy ügy, egy ügyfél megértésében és a legjobb megoldás megtalálásában. Soha nem éreztem úgy,

hogy szakadék választaná el ezt a két területet. Ha lenne ilyen szakadék, akkor az pontosan bennem húzódná, és emiatt folyton valamiféle skizofrén állapotban kellene létezniem. Kosztolányi után azt mondhatom, én nem félig költő és félig közjegyző vagyok, hanem mindkettő egészen.

– *2015-ben látott napvilágot a Magyar Napló Kiadónál válogatott verseid testes gyűjteménye, Album címmel. Az elmúlt két évben változott-e a költői hangod? Merre tart most a költészeted?*

– Nagyon nehéz figyelni önmagunkat, hogy mennyiben változunk, és mennyiben maradunk azonosak önmagunkkal. Az idő oly kegyes, hogy minden nap nagyjából ugyanaz az arc pillant ránk a tükrökből, és a változást csak lassan vesszük észre. Ha visszapillantok a már megírt dolgaimra, azt érzékelem, hogy sokszor egy szigorú, kemény versbeszédet használok, ami akarva-akaratlanul távolságot tart a szerző és anyaga, illetve a szerző és az olvasó között. Ez mindenképpen hátrány a befogadásért vívott küzdelemben, hiszen az olvasó jobban szereti a közvetlen hangot. Anélkül, hogy erre tudatosan törekedtem volna, valamelyest átalakult a versformálásom, és némileg meglepődve veszem észre, hogy lágyabb, érzelmesebb lettem. Az alapkaraktert persze nem tudom, és nem is akarom feladni, de ez a változás szerintem bekövetkezett. Az *Album* óta összegyűlt egy terjedelmes kötetre való anyag, és reményeim szerint ez idén kötet formájában

megjelenik. Mivel az irodalomtól sosem állt távol a játék, magam is belefeledkeztem, és úgy döntöttem, az új kötet záró ciklusa egy Vincze Sándor nevű fiatal, különös sorsú és világú költő verseiből áll össze. Vincze az én sajátos, nálam fiatalabb és érzelmesebb alteregóm, akit úgymond még szerkesztőként fedeztem fel. Verseinek gondozását rám bízta, de még előlem is rejtőzködik. Időközben elérhetetlenné vált, mint aki tényleg sosem létezett, s ezért úgy döntöttem, bemutatom munkásságának javát.

– *Verseidre jellemző a narratíva, a novellisztikus tömörítés. Nem tervezel prózát írni?*

– Sokszor gondolok a prózaírásra, de ez egyelőre a vágy szintjén van. Elkezdtem írni egy regényt, de a laptop merevlemeze tönkrement, így a szöveg olyan, mintha mélyaltatásba került volna, nem tudok kapcsolatba kerülni vele. Furcsa szembenézni a ténnyel: versírás közben úgy érzem, bármit képes vagyok kitalálni, titokzatos történeteket mesélek el – viszont prózaírás során átállítódik az agyam, és csak megtörtént dolgokat vagyok képes leírni. Még egy név megváltoztatása is nehezemre esik, és ez nem feltétlenül szerencsés, hiszen sokan magukra ismerhetnek. Azzal biztatom magam, hogy egyszer eljön majd az idő, amikor összeáll a prózához szükséges kritikus tömeg, és csak le kell ülni, hogy megíródjon, aminek meg kell íródnia.

Zsille Gábor

A Magyar Napló szerkesztősége ezúton gratulál az idén József Attila-díjjal kitüntetett íróknak, költőknek és irodalomtudósoknak: Dr. Cs. Varga István irodalomtörténésznek, kritikusnak, szerkesztőnek; Csender Levente írónak; Dr. Filip Tamás költőnek; Jámborné Balog Tünde írónak; Kollár Árpád költőnek, műfordítóknak, irodalomszervezőnek; Lovas Ildikó írónak, műfordítóknak, kritikusnak, szerkesztőnek; Molnár Vilmos írónak, szerkesztőnek és Dr. Sipos Lajos irodalomtörténésznek, szerkesztőnek!

SZENTMÁRTONI JÁNOS

Gombai hó

Itt megmaradsz. Gondolom.
 A csönd végtelen hótakaróján
 olykor kutyaugatás porzik.
 A diófa szinte a szemem előtt
 vetkőzött csontig...,
 s most úgy hordja a dér koronáját,
 mint északi királyok.
 Végigfut bennem a kép,
 mikor a ház mögé kiállok.
 A dombok köd-takaróban
 – villanypóznák iramodnak értük a ködbe:
 mintha láthatatlan hajókat akarnának idekötni,
 melyek ott ringatóznak valahol
 ég és föld közt, föl-le.
 Lent, a völgyben kémény füstöl.
 A ház lakóit nem ismerem,
 és egész mást nézek most
 belső térképemen,
 de a látott vidék átdereng,
 ahogy én is belé visszatükröződöm –
 mintha szemfényvesztők
 élnének ezen a földön.
 Pedig csak a nyugalom lankái
 ölelkeznek itt, s bennem.
 Minden valamiért történik vagy áll,
 de sohasem valami ellen.
 Vagy önmagában, csak úgy,
 mert ilyennek is kell lenni.
 S nem mindig mindenhol
 mindennek megfelelni.

Nem egyedül jöttem:
 súlyos koporsók fedele pattan.
 Itt szabadok lehetnek végre,
 akiket magamba falaztam.
 S tán én is meglelem a békét,
 amiről eddig csak könyvek regéltek,
 s a hallgatás éveit után
 felbugyoghat torkomból az ének.
 Önként bevarrt szám cérnáját
 felszaggatják majd az esték,

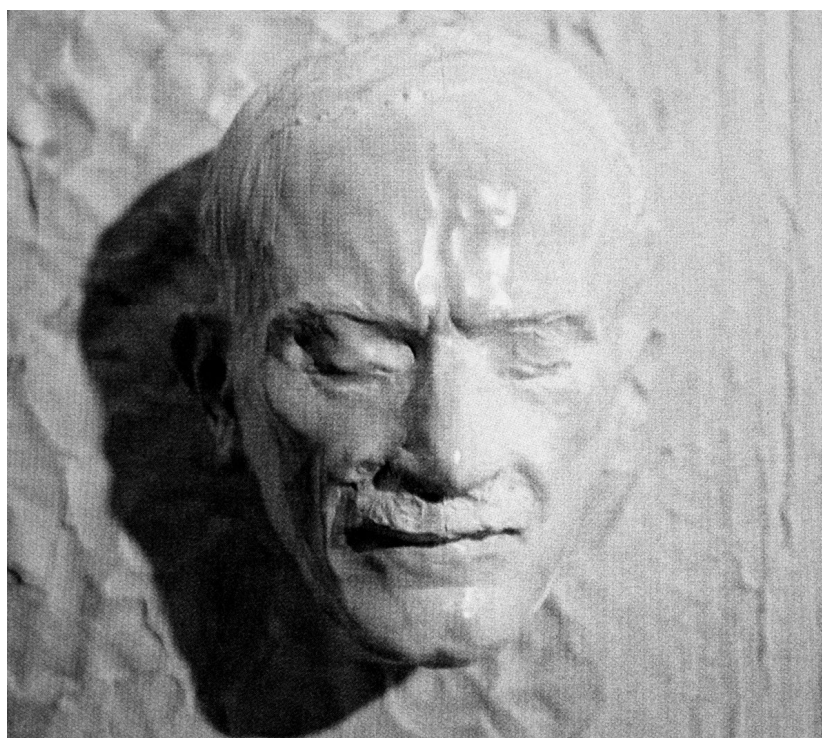
mikor borom tükrén átrezeg
 egy-egy csillag, szellő, emlék,
 s a csönd-pohárba belelóg
 egy nimfa ujja,
 mert az ölemben elaludt...
 Sebaj. Majd ha ébred,
 kezdem újra.
 Vagy soha többé. Nem érdekes.
 Talán egy egész más történetbe kezdek:
 „Hol volt, hol nem volt...”
 Vagy inkább meséljen ő egy szebbet.

Jó most a ház mögött csak állni.
 Előttem rigólépte hó kottái.
 A szél olykor beléjük lapoz,
 s mintha ezekből játszana a környék:
 kakasok, tyúkok, az erdő madarai...,
 még a szerteszórt házak
 füstcsíkjaikat is hallani.
 Szimatolom az időt,
 a szomszédból bernáthegyi les –
 egyikőnk sem ideges.
 Csak meredünk a mozdulatlan tájba,
 s néha átpillantunk egymásra.
 Ő, aki ezt a csodát már régóta nézi,
 ősei szemével évszázadok óta:
 számára semmi sem különös,
 mindig csak ugyanaz a nóta
 – s én, aki most ülök hangszerhez először,
 mert eddig csak részegült hallgatója voltam.
 S mint őt jó-meleg bundája,
 beburkol a környék muzsikája.
 S akár egy karaván rögtönzött piacán,
 elém tárul minden,
 amit eltékozoltam.
 Körém gyűlnek, akiket elvesztettem,
 vállamhoz ér, aki már foghatatlan távol –
 legördülnek mind dombok oldaláról.
 Hol a szánkó?! – suhannék utánuk...
 De búcsút intenek, mutatják: vége.
 Engedjük el egymást, játszunk Isten kezére.

*Villanypóznák mentén ködbe lépnek,
elvonul a karaván,
jégreccsentő hajók indulnak velük innen –
Nehéz lesz kiürült koporsók lakóit hinnem.
Szétpattant láncok csörrennek roppanó havon.
Kifosztva állok itt a ház mögött.
És, végre, felfoghatatlan gazdagon.*

*Nyakamba szitaló hódara józanít.
Csönd-ágon fakopáncs.
Az űrbe átkopog...
Átkopog az űrbe,
s én hó-porzáson át lesem,
hogyan jössz-e.
Mégfogjuk egymás kezét,
sétálunk egyet a télben.
S mint jégcsapokat házereszről,
apránként, szinte szórakozottan,
letördelek mindent,
amitől egy életen át félttem.*

*Itt megmaradsz. Gondolom.
Leeresztett karral is,
pajzstalan és vérttelen.
Már lakom itt egy ideje.
De örülnék, ha ez a zene szólna
akkor is, amikor érkezem.*

Babits Mihály-fejportré (1982)

PÉNTEK IMRE

Egy Hang az elmúlásból

Csoóri Sándor emlékére

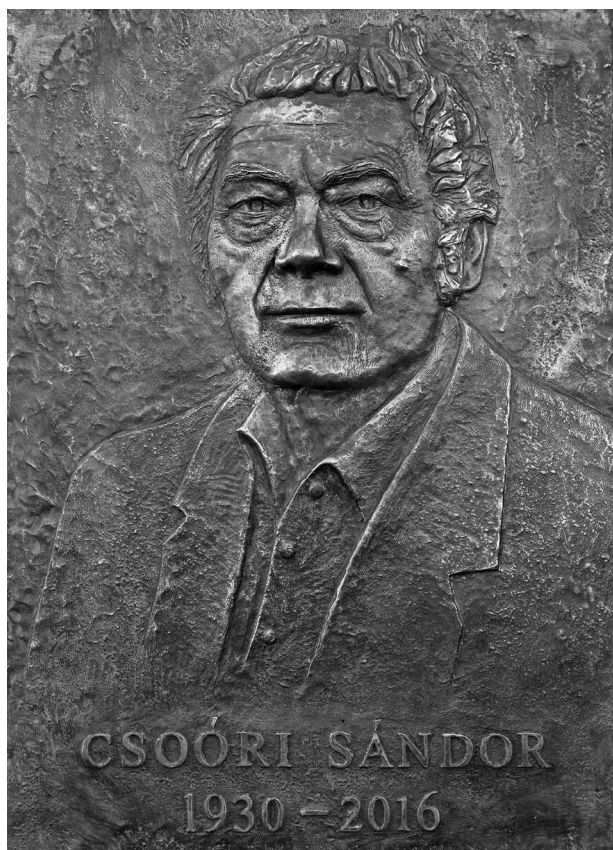
Azt hiszem, abban egyetérthetünk mi, írók, olvasók, irodalombarátok: szükség van méltó kultuszhelyekre, ahol emlékezhetünk, ünnepelehetünk, lerakhatjuk virágcsokrainkat, koszorúinkat, ellentmondhatunk a mulandóság zord törvényeinek. Ez elől aligha térhetünk ki, ám anyagi áldozat és szellemi erőforrás egyaránt szükséges, hogy a messze múltba nyúló folyamatosságot éltesük, fenntartsuk.

Valami ilyesmi járhatott L. Simon László fejében is, amikor pár éve az agárdi Gárdonyi Géza Emlékház fehéren világító, meszelt kontúrján a Fejér megyei irodalmi emlékfal ötlete megszületett. Az író kedélyes, hívogató, pipázó szobra is lehetett az ihlető: az értékes emléktárgy „bevezetőjeként”. Mert ehhez kellett egy kis képzelőerő, szervezési készség és a hely szeretete, hogy ez az arcképcsarnok ilyen rövid idő alatt sikeresen összeálljon. Mindig beszélünk róla, hogy milyen jó és eredményes, ha az irodalom és a képzőművészet egymásra talál. Milyen jó, hogy vannak illusztrátorok, mennyivel emelik a művek hatását, és rendkívüli élmény, ha íróink-költőink arcképe egy-egy festményen megörökítődik. (Sajnos, ez a szokás mintha elfelejtődne.) De arra ritkaság példát találni, ha ezt a kapcsolatot tudatosan ápolják, megerősítik, demonstrálják. S a mi esetünkben éppen erről van szó.

L. Simon megtalálta a módját, hogy az ország szobrászainak javát szólítsa meg, bizonyos – a megyéhez kötődő – irodalmi egyéniségek portréjának elkészítése végett. Eddig 22 dombormű portré született, a bronz nemes anyagából. Látványnak is lenyűgöző, elsőrangú a sorozat a múlt és jelen találkozási pontján. Tiszteletünket róhatjuk le a legidősebb alkotóra, a kalandos életű Wathay Ferenc előtt, aki a Wathay-kódexszel – saját maga írta és festette remekművel – véste be nevét a magyar irodalomba. Bíró Lajos szobrászművész érzékeny, kutató tekintetű személyiségként, vitézi főveggel a fején állította elénk, jó érzékkel ragadva meg a legnehezebb helyzetből magát kivágni tudó katonát, írástudót. A következő időszak már produkált arcképeket, Virág Benedek és Ányos Pál, a magyar felvilágosodás úttörői üde mintázással tekintenek elénk, Blaskó János és Cyránsky Mária

művén. Vörösmarty Mihály értelmet sugárzó homloka ragad meg Raffay Dávid alkotásán. Eötvös József némi szigorral tekint ránk Győrfi Sándor révén, Kligl Sándor tekintélyes úrnak láttatta Vas Gerebent. Pető Hunor Vajda-portréja igazi romantikus hős, Eötvös Károly, *A nagy per* írója átható tekintettel vizslat bennünket. Gozsdu Elek a modern magyar próza jeles előfutára, a dzsentrí világ ábrázolója igazi úriember Lestyán Goda János megjelenítésében. Bársony István, a jellegzetes „vadászíró” áthatóan tekint ránk Zsemlye Ildikó művén. A műfordító Radó Antalt írógépevel együtt mutatja be Lieb Roland Ferenc. Természetesen Gárdonyi sem maradhat ki – élethű vonásokkal. Pogány Gábor Benő legendás bajusza aligha feledhető. A tragikus sorsú György Oszkár az elmúlt években kapott elégtételt s értő monográfiát. Szobra fiatalos, belső hevülettel jelenik meg Sánta Csaba plakettjén. Széchenyi Zsigmond, a világjáró vadászíró is beírta nevét a Fejér megyei emlékkönyvbe. Szabolcs Péter az ő tapasztalt, sokat megélt figuráját állítja elénk. Kodolányi Jánost vitázó, nyílt tekintetű emberként idézi meg Oláh Katalin Kinga. Béres János Németh Lászlója a gyötrelmekről barázdált arcú tanár, a nemzet tanítója. Jankovich Ferenc vidámságát talán a negyvenes évek elejéről menti át a mába Rajcsók Attila. Csanádi Imre tiszta hevülete tükröződik Rohonczy István domborművén.

S aztán Takács Imre révén már a közelmúltban járunk. Madarassy István kissé romantikusra vette a fehérvári költő képmását – tagadhatatlan, ilyen lelkülete is volt a plebejus természetű poétának. Keszei Istvánt Párizsban érte el a vég, de összes műveit kézbe vehetjük a Fehérvári Városi Levéltár jóvoltából. Lukács István ezt a hazavágyakozó lelket örököltette meg. Sobor Antalt sokan ismerhettük, még nincs messze 2010-es távozása. Szeretetre méltó tanár volt, aki a vele élő kisember apró rezdüléseit is ismerte, leírta könyveiben. Kocsis Balázs, a szobrász is jól megfigyelte, s ez az élenkség, életszerűség ott van felénk fordulásában. Két évig Bella István zárta a sort, a Kosuth-díjas költőt magáénak fogadta el Székesfehérvár városa, főként utolsó éveiben. Pank Antal fölfelé tekintő szeme járását, kíváncsiságát, emberségét adja vissza. A szervező-kiadó, L. Simon László nem elégedett meg ezzel. Egy tekintélyes olvasókönyvvel egészítette ki a szobor-pantenont, amelynek előszavában a következőket írja: „2014-ben, a Velencei-tóért dolgozó alapítvány elnökével, Kazai Viktorral közösen kértünk fel huszonnégy kortárs magyar képzőművészt

Kontur András: Csoóri Sándor portréja

arra, hogy készítsék el egy-egy Fejér megyéhez kötődő írónak, költőnek bronz domborműbe öntött portróját. Ezeket a Gárdonyi Géza-szülőház hátsó falán helyeztük el, nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy az így létrejövő Fejér megyei irodalmi emlékfal a szépirodalmat szerető olvasók és a ma élő írók, irodalmárok zárandokhelyévé váljon. Arra is számítunk, hogy megyénk általános és középiskoláinak valamenyny diákja – az irodalomtanára vezetésével – egyszer eljön az emlékfalhoz...” A cél nemes – ez aligha vitatható.

Ám az élet kegyetlen. 2016. szeptember 12-én elhunyt Csoóri Sándor. Felmérni is nehéz a veszteséget. Hogy a szívéhez milyen közel állt Zámoly, apja, anyja, nem kell bizonyítani. Hogy mennyire helye van ebben az illusztris társaságban. Az utóbbi időben túl nagy csend volt körülötte. A betegség miatt ez érthető. De más, „irodalmi” bajok is gyötörték megítélését. Ezen is kívánt változtatni a közelmúltban a Magyar Művészeti Akadémia *Jóslás a te idődről* című, kétnapos Csoóri-konferenciája.

Sokkal tartozunk Csoóri Sándornak. S már a legendák is kezdenek megkopni. Éppen L. Simon László volt az, aki a költő 87. születésnapján tartott dombormű-avatón, Agárdon felidézte: milyen nagy hatással

volt rá – mint diákra – az *Anyám fekete rózsza* című vers. Jól emlékezhetünk: a szavalóversenyek állandó darabja volt, bár a költő nem tartozott a kedvelt, agyondédelgetett szerzők közé. Többször szilenciumra ítélték. Az *Egy nomád értelmiségi* című esszéjének szövegét munkásörök vágták ki pengével a nyomdában – a *Forrás* című folyóirat 1980. februári számának már elkészült példányaiból. Fehérvári megítélése még szigorúbb volt – egyik szociográfiáját a helyi lap kis publicistája próbálta meg ízekre szedni. 1980-ban, 50. születésnapján – némi engedménnyel – az egyik külvárosi művelődési házban mondtuk el a köszöntő szavakat. Volt egy időszak, amikor a helyi hatalom képviselői kitiltották a városból és megyéből. Nem léphetett pódiumra az, aki az ellenzék szellemét testesítette meg. (Vasy Géza nevezte őt a „nemzet rebellisének”)

Ha mégis feltűnt a városban, vagy Zámolyon, mi, szakmabeliek szomjasan hallgattuk ismeretlen összefüggéseket megvilágító szavait. Tudjuk, a rendszerváltás idején kulcsszerepet játszott. Mégsem lett politikus, számára a *Hitel* szerkesztése mindennél fontosabbnak számított. De emlékezhetünk a *Nappali holdra* is, a körülötte kialakult – ma már nyugodtan elmondhatjuk – méltatlan és értelmetlen vitára. S közben lassan feledésbe merült lírikusi teljesítménye, megmegújuló versnyelve. Csak ismételni tudom: sokkal tartozunk neki, és ezt az adósságot törleszteni kell!

És az „emlékfal” február 4-én, 87. születésnapjához kötődően, ott, Agárdon kiegészült Csoóri Sándor portréjával. A huszonharmadik alkotó, aki a huszadik század hőse volt, a huszonegyedikben, hányattatásai után hazatalált. Az értő és értékelő méltatást Balog Zoltán miniszter mondta el, és felavattuk, a népes közönség előtt, Kontur András alkotását. Bakonyi István irodalomtörténész pedig ismertette a bővített olvasókönyvet, az ünnepség befejezéséeként. Az új kiadású kötetben utolsó írásként olvasható egy Csoóri-szövegrészlet, *A hagyomány rejtett oldala* című visszaemlékezésből. Arról beszél, miként fedezte fel magának a modern magyar lírát. „A modern magyar és modern európai költészet világa tárult föl előttem ezeknek a verseknek a közvetlen szomszédságában. És ha kissé romantikusan akarnék fogalmazni, azt mondhatnám: ekkor szólalt meg egy Hang, amely megváltoztatta az életemet.”

Ez az életet megváltoztató Hang – Csoóri Sándor lírája, életműve – ma már teljes egészében nekünk szól, minket ejt rabul, és én – másokkal együtt – azt remélem, nem halkul el soha.

KERTÉSZ LÁSZLÓ
Török Richárd emlékezete

A tolnai Györköny községben járva, a valaha volt virágzó mezővárost a török után újonnan benépesítő német telepések által épített, kis XVIII. századi templom melletti terecskén egy megdöbbentő erejű emlékmű tárul elénk. Az 1990-ben *A II. világháború györkönyi áldozatainak emlékére* állított szobor egyszerre idézi a figurális plasztika legnemesebb tradícióit és az azokat megújító autonóm invenciót. Különös kifejezésű, torzó mivoltát hangsúlyozó, lezárt szemhéjú, katonaruhás, bronz mellportré magasodik fölöttünk. A rendkívüli érzékenységgel mintázott férfi-fej őrzi az élő test esendőségének emlékét, miközben kifejezése által önnön arcát mintegy halotti maszként viseli. A mellszobor elvágásai nem archaizálnak; a torzó hangsúlyozottan csonkolt, a tragédiát érzékeltető. A mellrészt a művész úgy alakította, hogy az egyben kereszt asszociációját is keltse. A kereszt és a test egyesítésével a motívum a krisztusi keresztre és korpuszra való utalás, amint a lezárt szemű arc egyben megidézése a halott Krisztus-ikonográfiának is. Mindettől plasztikailag elválaszthatatlan a szándékolatlan hagyományos sírkőformára emlékeztető, posztamentumként szolgáló kemény mészkő alépitmény, amely egyben az áldozatok névsorának hordozója. E fantasztikus monumentum alkotója Török Richárd szobrászművész (1954–1993). Nevét a szakmabelieken kívül jóformán alig ismeri valaki, miközben a múlt század utolsó negyede magyarországi szobrászatának egyik kiemelkedő életműve az övé.

A részbeni elfeledettség egyik oka a rövidre szabott oeuvre – a művész mindössze 39 éves, amikor önként választja a halált. Öt évvel halála után, 1998-ban, a Vigadóbeli életmű-kiállításának katalógusában joggal kéri számon Wehner Tibor, hogy Török Richárdról mindaddig egyetlen nagyobb igényű – a munkásságát áttekintő – tanulmány sem született. A helyzet azóta sem javult. Bár műveinek többsége – ma már biztosan tudjuk – nem avul, a mainstream művészet-történet-írás nem vett (vesz) róla tudomást; egyetlen – a korrall foglalkozó vagy azt érintő – összefoglalóban sem szerepel a neve. Ennek persze speciális történeti okai is vannak: a múlt század '80-as éveit erre az időszakra esik rövid szobrászi munkásságának súlyponti része – a politikai rendszer sajátosságai

miatt a legkarakteresebben az első és második nyilvánosság dichotómiájaként volt értelmezhető, ami nem segítette, hogy a figyelem a képzőművészet hivatalos és ellenművészet kategóriáihoz szorosan nem tartozó mezőire is ráirányuljon. Ennek a vakságnak oka az a természetes szociológiai szituáció is, hogy a rendszer bukásával annak legerősebb ellenpóli és ezen oppozíció ideológusai kerültek először meghatározó pozíciókba. A megértés vágya azonban a tudományt fokozatosan visszatereli a semleges külső szemlélő szerepébe, megteremtve a korábbi állapot kritikáját is. Azonban a fő áramlatoktól eltérő folyamatok és életművek feltérképezése, a finommunka még csak az utóbbi években kezdődött meg: a fent említett dichotómiát végleg meghaladva, a sokszempontúságot beemelve a kor művészetét tárgyaló történetírásba.

Bár eddig az utókor hálátlanul bánt az emlékével, pályájának indulására és kibontakozására pont az ellenkezője a jellemző. Mindig akadt körülötte néhány empátiával figyelő idősebb pályatárs és barát, aki segítette az útját. Török 1972-ben érettségizett a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolában, utána előbb a Képzőművészeti Kivitelező Vállalatnál dolgozott díszítő szobrászként, majd a Kőfaragó Vállalatnál kőfaragóként. Bravúros mintázó tudása és korán megmutató rendkívüli tehetsége ellenére nehezen jutott be a főiskolára. Első mestere, szakkörvezető tanára, Cséri Lajos kérte meg Kő Pált, aki ekkor Somogyi József tanársegédje, hogy nézze meg Török munkáit, és hívja fel rá a Török által nagyrabecsült mester, Somogyi figyelmét, mert már másodjára nem vették fel a főiskolára, miközben vitathatatlanul kimagasló tehetség. Kő Pált azonnal meggyőzte a Török által neki mutatott Michelangelo-portré, így nem esett nehezére a kérést Somogyi felé közvetíteni.

A főiskolán Somogyival emberileg is megkedvelték egymást, a mester nagyon sokra tartotta, Kő Pál visszaemlékezése szerint azt mondta róla, hogy ilyen nagyszerű és virtuóz tanítványa még nem volt. Bravúros manuális tudása nagy munkabírással is párosult, és meglehetősen gyorsan dolgozott. Ennek eredménye a rövid alkotói periódus ellenére viszonylag sok köztéri szobor, valamint a gazdag tervi és plasztikai hagyatéka. Ahogy édesapja, Török Bódog megfogalmazta: „a nehéz, megoldhatatlan feladatok vonzották”. Becsvágya is a tehetségének megfelelő mértékű volt: „nagyobb leszek, mint Raffaello” – idézik kortársai az általa többször hangoztatott mondatot.

Pályája kimondottan sikeresen indul, elsősorban tehetségének, de valószínűleg szakmai mentorai segítségének köszönhetően is. 1975-től 1979-ig szobrászhallgatója a Magyar Képzőművészeti Főiskolának, majd egy évig mesterképzős volt. 1979-ben – mint minden diplomás művész – automatikusan a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának tagja lett. 1980-ban lépett ki a Főiskola kapuján, és 1982-ben már KISZ-díjat kapott, 1983-tól három éven át pedig Derkovits-ösztöndíjas volt, és kétszer a minisztérium nívódíját is elnyerte. 1980-tól állított ki, 1984-ben már rögtön két egyéni kiállítása is nyílt: az egyik Budapesten, a Fészek Galériában, a másik pedig Kölesden, a Művelődési Házban. Még főiskolás korában született első megvalósult köztéri munkája, a salgótarjáni Gagarin Általános Iskolában elhelyezett bronz *Űrhajós dombormű* (1975), amelyet 1984-ben a köztéri szobrászat közhelyeit bátran figyelmen kívül hagyó zánkai *Ságvári Endre-portré* követett.

Az utóbbi bronzszobor teljesen érett munka, amely egyéni módon értelmezi újra a portréemlék-hagyományt. A művész a természet és az architektúra közti átmenetet teremti meg az oszlopszerű, ellégesített posztamentumot keretelő, lugasként bronzlevelekkel befuttatott ívvel, el is határolva a szobrot a természeti környezetétől és szervesen össze is kötve azzal. A fej rendkívül élő kifejezése miatt minden figyelmet magára vonva, úgyszólván önálló életet él, miközben tömeg nélküli talapzata szinte lebegni mutatja, idézőjelbe téve a naturalizmust közelítő mintázását. A fej és a talapzat teljes egységét a művész a drapéria segítségével teremti meg: a sálként induló textilimitáció gyolcsként bugyolálja be a portrét hordó vékony rúdformát.

A témaválasztásról érdemes néhány szót ejtenünk: ekkorra a konszolidálódott diktatúra kifáradóban, elgyengülőben, nincs már valódi elszigeteltség a külvilágtól, és a 3 T alkalmazása is felpuhulóban van. A kultúrpolitika már csak a politikai-társadalmi kritikára érzékeny, a közösségi szerveződésekre, illetve a nagyobb nyilvánossághoz jutó művekre, így például a köztéri művészetre. Török azonban filozofikusabb, művészetében a mindennapok kérdéseitől nagyobb távolságot tartó alkat annál, hogy a második nyilvánosságban kössön ki. Önmagában ezért nem zavarta, ha éppen egy Ságvári-portré a megrendelő kérése, vagy az, hogy később meghívták a Kun Béla-emlékmű pályázatára, hiszen eredendően a figura, a személyiség megjelenítése érdekli. A Pintér Galéria

2010-es *Soha többet! Harmadszor* címmel meghirdetett aukcióján feltűnt egy neki tulajdonított, datálatlan Lenin-fej is, amely azonban semmilyen értelemben nem tesz hozzá az életműhöz, a megrendelés vagy motiváció körülményeit pedig nem ismerjük. A fentiek ellenére, az eddig felsorolt példákon túl a művész még tervszinten sem került kapcsolatba a rendszer reprezentációját is szolgáló feladatokkal.

Török viszonylag hamar műteremhez is jutott. Műterme a Bulcsú utca 20. szám alatt volt, ahol valaha Bokros Birman Dezső dolgozott, majd tőle örökölte meg Boda Gábor, akinek 1984-es halála után költözhetett be a fiatal szobrász. A háttérben itt is a kulturális igazgatásban hivatalnokként dolgozó Cséri odafigyelését sejthetjük.

Már 1984-ben – Derkovits-ösztöndíjasként – figyelmet kelt és sikert arat *Petőfi-síremlékével*, amely egy hatalmasra, 128 × 85 × 95 centiméteresre nagyított, mintázott halotti maszk. A lezárt szemű arc léptéknövelése monumentalitásával egyrészt az emlékszerűségét hangsúlyozza, másrészt a szintén felnagyított részletek fókuszba kerülésével és azok megfigyelhetőségével mintegy belépteti az arc intim terébe a nézőt. A *halotti maszk* motívum használatának kapcsán feltétlenül meg kell említenünk Melocco Miklós nevét, aki a főiskola után választott mestere lett Töröknek. Melocco művészetében kiemelt szerepet tölt be a halotti maszk, maga külön kis esszét is szentelt neki. A mester – a magyarországi köztéri szobrászat megújulásában jelentős szerepet betöltő – Ady-szobrai is szorosan kapcsolódnak e témakörhöz. Török nem másolja mesterét, hanem a saját habitusához igazítja a motívum használatát. A *Petőfi-síremlék* előzménye egy 1983-as makett, amelyben közvetlenül a föbe helyezett egy halottként mintázott fejportrét a szobrász. Eredetileg a síremlék Tatára került volna, de a megvalósítás valamiért megghiúsult, végül 1985-ben Münchenben állítják fel bronzba öntve. Másfél évtized múlva ismét felvetődött a magyarországi elhelyezés ötlete egy másodpéldány készítésével a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében, de sajnos ez sem jutott el a megvalósulásig.

1985-ben Török Richárd harmadik, önállónak nevezhető tárlatán már a Műcsarnokban állíthatott ki Körösi Tamással és Melocco Miklóssal hármasan. A kiállítást rendező Orosz Péter bátran engedte a nagy, üres terek használatát az installációk plasztikai szeparálását segítő. Ugyanakkor a három – egymásba nyíló – terem a gondolati és szobrászati

kapcsolódásokon kívül is összekötötte a három művész világát, a kiállítás címének (Múterem) megfelelően, mint három fiktív atelier-t. Török két „imperátor-oszlop” által közrefogva, egy földhalmon elhelyezve állította ki a *Petőfi-síremléket*, nem messze tőle pedig annak makettjét. A síremlék keretelő két plasztika valójában egyetlen szobor két példánya volt, egy archaizáló torzóé (*Oszlop*, 1983), amelyről Melocco Török nekrológiájában majd azt írta, hogy „*Ave Caesar imperator – a halni készülőök köszöntenek!*” lett volna a címe. A torzó egyetlen koncentrált gesztus és a halotti maszkként megjelenő arc ellentétére épül. Posztamentuma hasonlóan légies, mint a *Ságvári-emlékportré*é volt – és ugyancsak nem különül el az itt héjszerűen megformált szobortól. Itt is a posztamentum oszlopát-rúdját ölelő drapéria bandázsszerű használatát láthatjuk, amely halotti lepelre, leginkább gyolcsba csavart testre asszociál.

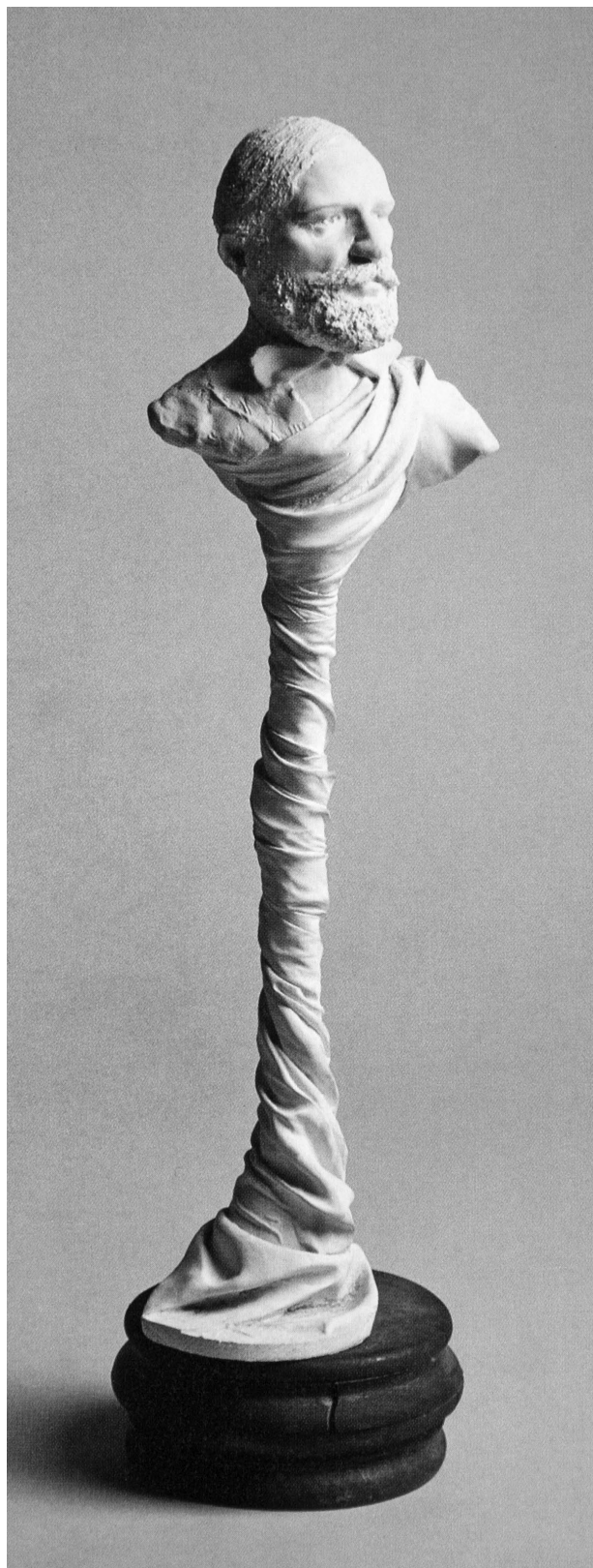
Hasonlóan az élő gesztussal rendelkező test és a halotti maszkként viselt arc közti feszültség teszi rendkívül szuggesztívvé Török teniszütős, egészalakos bronz önportréját, amelyet szimbolikus módon *Mintázott ember* (1984) címen állított ki, miközben azt a saját testéről levetett direktöntvényből készítette. Egy másik egészalakos portrét is szerepeltetett azonban, *Énekesnő* (1984) elnevezéssel. Ez a Tina Turnert megjelenítő plasztika mintázott párja volt a teniszütős figurának, egyébként azzal megegyező hatásmechanizmussal. Ezen a kiállításon láthattak a nézők egy különös hatású képmást is, *Dr. Kotlán Sándor fejportré*jét (talán 1984). Itt az eddig tapasztalttól nemcsak annyiban tért el, hogy egy nyitott szemű figurát jelenített meg, hanem a tekintet hangsúlyos szuggesztivitásával és az arckifejezéssel annyira élővé varázsolta a fejet, hogy az utóbbi mindennek ellentmondó, tárgyyszerű, torzó mivolta egészen kísértetiessé tette a plasztikát. Hasonló érzése a befogadónak már a *Ságvári-szobor* kapcsán is lehetett, de ennél a portrénál a végletekig fokozza a torzó abszurditását. Általában elmondható: amikor a testet töredékszerűen jelenítette meg, a testi lét, valamint a test és lélek dichotómiájának abszurd mozzanataira fókuszált, de egyben a befogadói koncentrációt is igyekezett így a legnagyobb mértékben fokozni. Mint láthattuk, a figurák lezárt szemhéjjal való megjelenítése különleges fontosságot töltött be

Móra Ferenc-mellszobor (1991)

Török művészetében – nevezik ezért a „csukott szemek szobrászának” (Fekete Ibolya), de „az önmagukat halálba álmodó alakok szobrászának is” (Wehner Tibor). Már 1977 óta kísérletezett halotti maszkyszerű fej- és mellportrékon a lezárt szemhéj hatásával: *Csendélet* (1977); *Ady Endre-fejportré* (1981); *Babits Mihály-fejportré* (1982); *1982-es Kézilabda Világ bajnokság díja* (1982); *Petőfi-fejportré /kisplasztika/* (1982); *Marlon Brando-maszk* (1983); *Férfi maszk /fejportré/* (1983); *Önportré /fejportré/* (1985); *Latino-vits Zoltán-fejportré* (1985); *Hypocrates /mellportré/* (1985), és majd még látni fogjuk, miként folytatta ezt a sort, de más módjait is kipróbálja a tekintet elrejtésének.

1982-ben készíti el *Jack Nicholson-portré*jét, amelyet két dolog jellemez: a fejportrét oldalára fektetve pozicionálta egy drapériával bélelt dobozban, amitől annak plasztikai elvágása a nyaknál brutális csonkolás hatását kelti, illetve az egyébként rendkívül életteliként mintázott mimikájú arc tekintetét egy applikált szemüveggel rejti el a néző elől. Ez alapján úgy vélem: a lezárt szemhéj sem csupán a halotti maszkra utal – a lehunytt szem más szempontból is fontos lehet: lehetetlenné teszi a figurával való kommuniká-

Vörösmarty Mihály (1987)

ciót, egyben időn kívül – a befogadói időn kívül is – helyezi, ugyanakkor leskelődővé, voyeur-ré is változtatva a nézőt. A figuráknak ez a rejtőzködése azt is jelenti, hogy egy határon túl nem is láthatunk beléjük, ugyanakkor lemeztelenednek és védtelenné is

válnak, mert „ők” sem „láthatják”, hogy mi mit nézünk, és hogyan reagálunk; szemük „becsukásával” ki is szolgálhatják magukat. És ne feledkezzünk meg arról sem, hogy mint Nicholson esetében is, több alkalommal még élő modellekről készíti e furcsa, lét és nemlét határán mozgó portréit – felkínálva „memento mori”-ként való értelmezhetőségüket is. A szemüveget ily módon használja majd még a *Napozó nő* (1983) című kisplasztikáján, majd egy évtizeddel később, 1991-ben Ihász Gábor síremlékének oszlopra helyezett fejportréján. Rendkívül bátor megoldás, és rokona a fenti motívumnak a *Róma* című domborművén alkalmazott is, mikor is a torzón az arc még a szemek vonala alatt véget ér. Nyitott szemmel megformált portréi egy-két kivételtől eltekintve (lásd például *Dr. Kotlán portréja*) kevésbé térnek el a tradíciótól – ezt a műcsoportot a befelé forduló tekintetű, vagy távolba néző figurák dominálják.

Török Richárd szinte csak embert mintázott, az emberi figurával fejezte ki magát: műveiben a jelenést a testhelyzetek, arckifejezések hordozzák. Talán egyetlen kivétel az *Együtt egymásért* című szobra, amely némi pop-artba oltott szimbolizmus a palladiánus oszlopra emelt, átlelkedített két teniszütő végletekig feszített egyensúly-kompozíciójával. Plasztikáin a figuratív megjelenítésnek nincs köze az akadémizmusához, a klasszicizálóan könnyed formálást a szobrok hangvétele mindig eltávolítja a naturalisztikus látványtól. Ez alól csak a '90-es évek elején készített női aktjai jelentenek kivételt, amelyek sajnos tévedésnek tűnnek könnyeden erotikus formálásukkal. Mindebben persze láthatjuk Somogyi hatását is, hiszen a mester közel hatvan növendékéből talán csak három-négy hagyta oda a figuralitást. Somogyi – és persze Melocco – példája lehet az is, hogy főképpen bronzot használ, ami a legjobban képes megőrizni a legfinomabb szobrászi gesztust is.

Török szobrai statikusak, de nem merevek, hanem időtlenségükben megörökített gesztusok, pillanatok. Elkészült munkái és fennmaradt tervei egyaránt arról árulkodnak, hogy elsősorban nagy méretekben gondolkodott, ami párosulva a figurára való koncentrációval, mutatja, hogy plasztikai világának természetes közege volt a köztéri szobrászat, amely színrelépésekor – dacára a diktatúrának – már jelentősen megváltozott. Somogyi, Varga Imre, Schaár Erzsébet és hangsúlyosan Melocco kiszabadították az emlékmű-plasztikát a béklyóiból, ezzel megnyitva az utat – többek közt – Török előtt is. Egymás után helyezik

el a köztéri munkáit: *Hippokratész* (Budapest, 1985), *Bartók Béla* (London, Barbican Center, 1985), *Súlyemelő Világkupa dombormű* (Tatabánya, 1985), *dr. Wellmann Ottó mellszobor* (Hódmezővásárhely, 1986). Fényeslitkén pályázatnyertesként valósíthatja meg *II. Rákóczi Ferenc mellszobrát* (1986), 1987-ben pedig a *dr. Kotlán Sándor-fejportré* találja meg végleges helyét az Állatorvostudományi Egyetemen. 1988-ban Moszkvába készített egy *József Attila-portrét*, majd Szentkirályon a meghívásos Szent István-pályázaton a történelemnek is komoly szerepe volt abban, hogy ne Török szobra készülhessen el. A Képző- és Iparművészeti Lektorátus ugyanis, korábbi gyakorlatától és a még érvényben lévő törvények szellemétől eltérően – nyilvánvalóan már rendszerváltozás utáni időkre készülve –, azt szorgalmazta, hogy a pályaterveket nyilvánosan mutassák be, és a szakvélemény közzététele után (amely minden tervet kivitelezhetőnek nyilvánított) Magyarországon először – és valószínűleg sokáig utoljára – falugyűlés döntson a megvalósítandó modell kiválasztásáról. A Lektorátus igazgatójának jelenlétében megtartott gyűlésen a konvenciókhoz jobban kötődő pályázatot hirdetik ki nyertesként.

Még 1988-ban, azaz Szent István halálának 950. évfordulója évében állították fel Székesfehérváron azt a *Szent István-szobrot*, amely – megkockáztatom – a két legjobb valaha készült köztéri Szent István-émlék egyike (a másik is Török alkotása). A torzóként előadott mellportrén először használta a szobrász a Győrkönyben is látott megoldást, a büszt és a kereszt motívumának formai egyesítésével (a vállcsontok képezik a kereszt vízszintes szárát), azonban itt egy újabb originális megoldást láthatunk: a mellportré a posztamentumául szolgáló vékony oszloppal erősen egy kardra asszociál. Török munkáiban – a legtöbb esetben – a plasztikával azonos fontosságú alkotóelemmé emelte a posztamenst, és ahol nincs meghatározó szerepe, ott is hangsúlyossá tette a szobor és posztamens találkozását, illeszkedését – néha szándékolatlan instabilitást, bizonytalan érzetet keltve a nézőben. A fehérvári *Szent István-szobron* megrendítő a lezárt szemhéjú, de nem maszkyszerűen kismult, hanem gond és sors gyötörte szikár arc, az archaikus erejű fejhez tökéletesen illő korabeli, egyszerű abroncskoronával. Török pályája során több Szent Istvánt is készít, korábban is és később is, láthatóan izgatja a téma. 1989-ben a székesfehérvári „oszlopos” Szent Istvánnak megmintázta egy újabb

variációját, amelyen az előző félig élő, félig halott kifejezését – a tragikus áldozatra helyezve a hangsúlyt – elkínzott, halott krisztusi tartásra változtatja, a fej oldalra billentésével és a száj erőteljesebb megnyitásával – Szent István-korpuszt teremtve. 1990-ben egy újabb, megdöbbentő erejű, egész alakos Szent Istvánt mintázott. Ezúttal élő, véznasága ellenére elszántságot és erőt sugárzó figurát. Rendíthetetlen gesztusa a sokat tudó, gazdag élettapasztalattal rendelkező emberé, kardját két kézzel maga előtt tartja, mintegy esküdvén, hogy készen áll a küzdelemre. Török nem heroizál – mint egyetlen más portréjánál sem –, a lelki formátum felmutatásával mégis hitelesen közvetíti a néző számára az emberi nagyságot.

Debrecenben – ismét pályázatnyertesként – készíthette el a *Téri Árpád-mellszobrot*, amelyet 1990-ben állítanak fel. 1990 termése volt a már tárgyalt győrkönyi emlékmű és egy *Katona József-büaszt* Kecskeméten, amelyet 1991-ben egy győri *Móra Ferenc-mellszobor*, majd a canberrai magyar követségre készített *Szókratész megkísértése* követett. Utóbbi közös munkája Melocco Miklóssal, akivel korábban is dolgozott már együtt. 1988-ban vele és Körösenyi Tamással készítik el a Sándor-palotára a *Sandrinnak lovagga ütése* dombormű rekonstrukcióját. Rendkívül szoros kapcsolatát mutatja Melocccal, hogy annak ópusztaszeri *Földműves emlékművén* a mester portréját Török faragta. 1991-ben a New York-i magyar ENSZ-képviselőten állítják fel *Kossuth- és Széchenyi István-portréit*, szintén ez évben az *Ihász-síremléket*, majd az 1992-ben Szegeden elhelyezett, grafikák inspirálta domborművek zárják a még életben elhelyezett köztéri munkák sorát. A műcsarnoki után még öt egyéni tárlaton állított ki, Dunaújvárosban, Tatán, Balassagyarmaton, Győr-Ménfőcsanakon és Kecskeméten – fokozatosan csökkenő figyelem mellett.

20 körüli gipsz maradt a hagyatékában, szülei áldozatos munkájának köszönhetően az évek során egymás után öntik bronzba ezeket, és kapnak méltó helyet közttereinken. A mai napig kilenc plasztikáját helyezték el posztumusz. 2006-tól Vasvár vállalta a hagyaték kiállítását, azonban a művészeti centrumtól való távolság nem segített az életmű körüli figyelem fenntartásában, ezért az örökösök jelenleg Budapesten keresnek új otthont a szobroknak.

„Becsüljék meg azt a keveset, amit adni tudtam” – írta Török Richárd búcsúlevelében. Becsüljük hát meg ezt a nagyformátumú életművet!

PETŐCZ ANDRÁS

Az Idő és a Költő

*Az Idő lassan elszivárog,
szaporodnak a halálok,
sziszeg a szél,
arról beszél,
nem az jön majd,
akit várok.*

*Az Idő múlik, múlik egyre.
Nem vagy méltó kegyelemre.
Feléd nyújtva
Isten ujja,
mégsem mehetsz
a magosba.*

*Az Idő csendben rád telepszik.
A föld alá befekszel, itt.
Hasznot leső
sűrű eső,
föled kúszik
a márványkő.*

*A Költő éppen csak hogy játszik.
Legföllebb ha dudorászik.
Itt az óra:
mandragóra
mérge csöppen
haldoklóra.*

*Az Idő fehér szakállt növeszt.
Fehér pajzsával körbevesz.
Engedd közel,
emígy öle!
Költő felett
fehér kereszt.*

*A Költő, Idő, jó barátok.
Nem fog rajtuk soha átok.
Semmi ágán
szív didereg,
kémelek a
sötét eget.*

Tisztelettel gratulálunk szerzőnknek, aki 2017.
március 14-én vehette át a Babérkoszorú-díjat!

BORS ANNA

Rumos meggy

*Hasad már, mint az ég
a rumos meggy, hihetetlen,
hány éve a számban,
az idő elfolyik, mondod te is,
átölelsz, mintha mi lennénk
üszküdarban a pásztor és a lány,
kik elszöktek a sorsuk elől, talán,
talán ma is élnek egy másik mesében,
az édes lé, ahogy a torkomba csorog,
ahogyan a meggyet szétörli fogam,
megvalósul, majd elmúlik mindaz,
mire vágytam.*

A mosoly is

*A mosoly is azon múlik,
mi után következik,
ezért, hogy ahány pillanat,
annyi féle,
de most legyünk időtlenül.
Minden lélegzet egy új
lehetőség,
bennünk, így köztünk is hűl,
vagy hevül
az élet,
mit egymásnak
adhatunk.*

Várakozás

*Ez a nappal egy kis darab éjszaka.
Nézem az összeszerelt bölcsőt,
de nem tudom, kit várok haza.
Nem várok senkit.
A bölcsőben laptop, határidőnapló,
ceruza.*

*Még itt vagyok. Te bennem.
Az idő megállt velünk.
Ez a várakozás.
Majd elindul megint.
Téged addig nem ismertelek.
S most nem ismerem, hogy ki leszek veled.*

LAJTOS NÓRA
Kálvária körút 15.

„A harcot becsületesen
 fel kell venni,
 az úton becsületesen
 végig kell menni.”
 (Dsida Jenő: *Tekintet nélkül*)

I.

Minden a befalazással kezdődött. Fél 9 körül, a reggeliztetés alkalmával két kőműves jelent meg a színen, hogy nekilássanak az akut osztály eddig folyosóra nyíló részlegének teljes elszigeteléséhez, a Fal felhúzásához. Amint egyre fogyott a cementes vödörből a kötőanyag, úgy emelkedett egyre magasabbra a fal, míg nem elérte a plafont. A vékonyabb munkásember kezében könnyedén simult a vakolókanál, ahogyan hófehér anyaggal bevonta a téglarakás mindkét oldalát. Kint és bent: a két világ kontúrjai kettéváltak, főképp, amikor az apró rácsos, gombfogós ajtót is beillesztették a helyére. Nomen est omen: a zárt osztály végre önmagára talált.

Az étkezésekkor ki-kinyitották az ajtót a nővérek, ilyenkor ki-be kószálhattak a betegek. Voltak, akik nagyon nehezen viselték a bezártságot: ekkor a frissen felhúzott képződmény siratófalként működött, de a zárt ajtó rángatása volt jellemzőbb inkább. Egyszer Z. is „belekapaszkodott a rácsba, és minden erejével megrázta, de az erős ajtó meg sem ingott.” Z. most gyermekkori élményeit igyekezett felidézni magában: a házuk építését. Ikeremeletes ház volt, sok ablakkal és ajtóval. Az állványokon imbolygó mesterek amolyan légtornászoknak tűntek. Szédítő volt a látványuk is. Az akut osztály leválasztása viszont mintha elfedte volna Z. felhőtlen gyermekkori szívbeli képeit: mészillatporos emlékeire egyszerre rakódtak rá a kirekesztettség és magára hagyatottság érzései.

Aznap került Z. a részlegre. Abban az évben már negyedjére volt a fehér szektor lakója. Jól ismerte a margarinos kenyér ízét is, amelynek majszolása közben látta, amint az egyik kőműves a nővérpult mögötti mosdókagylóban – akárcsak kétezer éve Júdea ötödik helytartója – a kezét tisztogatja. A folyékony szappannak nemigen sikerült levinnie a szennyeződést, de a kézfertőtlenítő már valamivel hatékonyabbnak bizonyult. A másik munkás – sietősebb lévén – lezseren a nadrágjába dörzsölte a kezét, felkapta a két vödört, és könnyed lépteivel elhagyta

a részleget. Kollégája még illedelmesen elköszönt a nővérektől, majd követte társát.

A zárt osztály lakói pedig lassan elkezdtek fedezni hófehér, áttörhetetlen bástyafalukat, ahonnan már korántsem olyan könnyű kilógni, mint egykor. Z.-ben ekkor felrémlettek Pilinszky sorai: „Ami történt, valahogy mégse tud véget érni.”

II.

Az első emeleten, az ambulancia mögötti üvegajtón túl, különféle irodák között ott van a konferenciaterem, amelyet Z. – már az általános részlegre kerülve – gyakran meglátogatott. Volt ott ugyanis egy szép, nagy termetű fekete zongora, amelyből néha órákon keresztül csodaszép hangokat csalt elő, teljesen megfedkezve önmagáról is. Bach *Wohltemperiertes Klavier* első darabjával kezdte mindig, amolyan ujjgyakorlatként, amelyet a szerző szintén jól ismert *G-dúr menüettje* követett, majd Daquen *Kakukkja*. A klasszikusok közül Beethoven-tól választott ismert darabokat: a *Für Elise*-t, a *Holdfény-szonátaként* elhíresült *cisz-moll szonáta* első tételét és a tempósabb 49. opus számú *G-dúr zongoraszonátát*. Fürge ujjai csak úgy peregtek a fekete-fehér elefántcsont-billentyűszőnyegen, amit az akutosok nagy csodálattal figyeltek. Majd következtek a romantikusok érzékeny, olykor lélekfakasztó melódiái: Chopin *cisz-moll keringője* különös érzéseket keltett benne. A négy keresztes előjegyzés sorában benne érezte egész melankolikus fájdalmát. Majd Krisztusra gondolt, amint az vállára veszi keresztjét: éppúgy, ahogyan a teremben vele együtt mindannyian a saját keresztjüket hordozzák betegtársai is.

Remegő kézzel nyúlt a billentyűkhöz: a koncertterem hallgatósága továbbfokozta azt a néma csendet, amit legbelül, akár egy dunna alatt megbúvó gyermek tapasztalhat, aki tréfából bújócskázik szülei elől, miközben levegőt is alig mer venni, nehogy hullámozni látszódjék a takaró. Tapintható volt az izgalom, míg végül megszólaltak az első hangok. Az akutosoknak való játékában már csak az lebegett Z. szeme előtt, hogy a szerző tiszteletére úgy játszassa el végre ezt a grandiózus valcert, hogy abban a háromnegyedes lüktetésben a hangsúlyos első hang erőteljesebb fájdalomérzete fel tudjon oldódni a következő két hangsúlytalan, légkönnyű hang érintésében.

Zongorajátékait egy-egy lírai darab előadása erősítette: stílusosan Ady *A fekete zongora* című költeményét, Móra Ferenc – a lét és a semmi között

táncoló – *A hegedű* című versét és Marie Marel megkapó szövegét szólaltatta meg: „A tájat festi ezüstös fénypászma, / lassan felébred szívemnek vágya. / Éjszaka vándora, bús magam kérlek, / ne rejtse el arcodat, lássalak téged.”

S elérkezett végül a legkedvesebb művéhez: Mendelssohn *Dal szöveg nélkül* című albumának csodálatosan hömpölygő darabjához. Akárhányszor játssza, megszűnnek számára a külvilág pizsmogó hangjai, s csak saját énjében talál rá arra a mondásra, mely szerint az esőcsepp kivájja a követ, de nem erővel, hanem gyakori eséssel. Minden hangot éteri pontossággal komponált meg a zeneszerző, akinek másik legkedvesebb műve, az *e-moll hegedűversenyének* virtuozitása minduntalan lélekpezdítő ámulatba ejtette Z.-t. Zongorajátéka közben pedig gyakran ki-kitekintett az ablakon, s kissé elkalandozva arra gondolt: „ha üres az égbolt tükre, körbekaszálok egy szál pipacsot.”

III.

A 4-es számú kórteremben hatan feküdtek. Nem tudom, Z.-n kívül ki értette meg azt, hogy a mentális rendellenesség csak egy része bajuknak, és Isten az orvosok és gyógyszerek által gyógyít. Z. hirtelenjében felütötte a kis szekrényén fekvő Teréz anya bölcsességének tárházát, ahol is ezt olvasni: „Különös szeretetet érzek az orvosok iránt. Az övék nem egy munka, inkább hivatás arra, hogy Isten szeretete legyenek; hogy Isten nevében tudják gyógyítani mindazokat, akik szenvednek. Isten titeket egy különleges misszióra választott ki. Orvosnak lenni lehetőséget jelent arra, hogy Istent érintsék meg a betegekben, a szegényekben és a gazdagokban, tekintve, hogy a betegség mindenkit elér.”

*

Az úgynevezett nagycsoport mindenki számára kötelező alkalom. Itt van lehetőség az aktuális heti problémák megbeszélésére, olyanokra például, hogy a hűtőből különös módon hogyan kelnek lábra az ételek, vagy hogy például ne járjunk át mások kórtermeibe, és a portabeosztás is itt történik. A kiscsoportos pszichoterápiás foglalkozás már csak ajánlott.

Az egyik ilyen kiscsoportos ülésen történt, hogy Z. erős nyomást érzett a tarkója tájékán. Igyekezett a beszélgetésre összpontosítani, de a kellemetlen, később már zsibbadássá merevedett fájdalom elterelte figyelmét. A foglalkozás végén, miközben felállt, hogy elhagyja a termet, mint egy avantgárd festmény kon-

túrtalan színekavalkádja, úgy festett előtte a tér, az időt pedig már nem volt képes felfogni, amint két széken is keresztülesett ájulása közben.

Épp nagy esemény történt mindeközben: adjunktusi, főorvosi kitüntetések átadása katonazenekar kíséretében, így elég nehéz volt utolérni egy orvost, hogy az minél hamarabb fáradjon le az alagsori terembe. Mint kiderült, igen magas vérnyomáskiugrás okozhatta Z. eszméletvesztését, akinek ágyánál R. doktornő, akit mellelég épp főorvossá neveztek ki, azonnal ott termett, és értetlenül állt az eset előtt.

IV.

Épp akkor érkezett a kórterembe Z. édesanyja is, aki nagy szomorúsággal és kétségbeeséssel fogadta lánya rosszullétét, miközben R. doktornővel váltott néhány szót. Az ásványvizes palack mellé kipakolta a büfében vásárolt gesztenyepürét, amelyet Z. végül hazaküldött a kisfiának. R. doktornő közben máris egy infúzióról gondoskodott, amelyet M. nővér igyekezett bekötni Z.-nek, de a ritka rossz véna miatt csak harmadik tűszúrásra sikerült végül a kézfejbe ültetni a branült. Nem érzett fájdalmat, csak nagy kimerültséget, és amint az infúziócsövön keresztül látta a folyadék szivárgását, a Szűzanya fájdalmas, Fiát kísérő könnyáradatára gondolt. „Mária csak szemével tudja végigsimítani fia fájó homlokát, de az ő jelenléte új erőt ad a fáradt Kereszthordozónak.”

V.

Z. nem mindig volt békés teremtés, gyakran találták fálnak fordulva és összegömbölyödve. Többször voltak erős dühkitörései, ezeket injekciókkal sikerült lecsillapítani. Volt, hogy miközben a nővérek ebédhez szólították a beteget, Z. épp a falba verte a fejét, máskor bekéült a kisujja, úgy verte öklével a falat. Ekkor az úgynevezett éber szedálás következett, amely után kb. fél órával magához tér a páciens. Z.-nek is csak a feje kóválygott: „ez a neurózis... tejföl... , kelj föl... , kelj föl és járj... ; nem eszek... , nem fogok enni... , aki nem dolgozik, ne is egyék... , adjanak enni” – jutottak eszébe valahonnan nagyon-nagyon mélyről József Attila szabad ötleteinek asszociációs szavai.

Olvasott éjjel-nappal, azzal igyekezett lekötni magát: egy kockás kisalakú füzetbe írta ki a neki tetsző idézeteket, majd memorizálni próbálta őket, ezzel is kondícióban tartva elméjét. Hajnali ötkor pedig, amikor is elindul a menet a kórházban, segített a növé-

reknek néniket fürdetni, megtörölgetni, felöltöztetni, ágyat húzni: lepedővegeket ki- és becsomózni stb. Ilyenkor érezte, hogy hasznos, hogy a tőle elesetteb-ekben és a leterhelt nővéreknek, ápolóknak segíthet.

Z.-nek nagyon sok látogatója volt: barát nők, kollégák, tanítványok; mindegyikőjük enyhített a súlyos depresszióján. Beszélgetésükkel sokat segítettek Z. kereszthordozásában. R. doktornővel való beszélgetéseiben is a keserű lelki fájdalomérzet került a felszínre.

Egyik alkalommal Z. orvosai felvetették a sokkolás lehetőségét. Az ECT-ként elhíresült kezelést kivételes esetekben vetik csak be: ha egy betegnél már a gyógyszeres terápia kudarcot vall, illetve általában bipoláris depresszió alkalmával. „A sokkolásnak vannak határozott előnyei: olcsó, gyors, fájdalommentes. Rohamot idéz elő mesterségesen.” Z.-nek csak a Ken Kesey regényéből vett emlékképek derengtek föl a Rezetőről. Nem is gondolta, hogy manapság is végeznek elektrosokkolást. Pedig így van. Keddi és csütörtöki napokon, reggel 8-kor, azaz a vizit után azonnal elindul a páciens a sokkoló szobába a saját ágyát tolva, majd felfekszik rá, s közben már megy is belül az izomlazító infúzió: a csont-, ízület- és izomsérülések elkerülése érdekében az ECT-t izomrelaxációban végzik. Majd Z. szájába dugnak egy kis lapátszerű tárgyat, hogy a kezeléskor nehogy összekoccanjanak a fogai, illetve el ne harapja a nyelvét. Az orvos egy gumírozott, elektródákkal ellátott fejpántot helyez Z. fejére, csinosan eligazítja azt, és kiadja a parancsot: „kezdhetjük!” Az alkalmazott áramerősséget egy komputer szabályozza, ami készülékenként változó: kb. 600 mA körüli. Ekkor egy altatógázt tartalmazó maszkkal mellette terem az aneszteziológus, aki Z. arca elé tartja a fekete gumimaszkot. Ez az utolsó képe, utána már elmosódnak a tér és idő koordinátái: pár másodpercig áramot vezetnek a halántékába, amiből semmit nem érez, csak már a kórteremben tér magához.

Az első kezelés mellékhatásaként elsősorban a szörnyű fejfájás jelentkezett, amely tizenkét órán át tartott. Vietnami balzsammal próbált enyhíteni a fájdalomán, de mindenféle fájdalomcsillapítás kudarcot vallott. A csütörtöki kezelés után már elmaradt a fejfájás gyötrelme, akkor pedig kiesett ez-az az emlékezetéből, de néhány óra múlva már eszébe jutottak a szobatársai nevei. Harmadik alkalommal viszont az égetett haj gyomorfordító szaga csapta meg az orrát: bizonyára hajszal került a gépezetbe, amely az elektromos kisülés során elégett. Ekkor gondolta meg

magát, hogy aláírja-e a következő sokkolást, mert minden egyes kezelést a beteg beleegyező aláírásával végeznek csak el. Még egy utolsó próbálkozás történt, aztán mivel nem mutatkozott nagyobb változás, a negyedik ECT után leállították a sokkolást.

VI.

A pszichiátrián ritkán adódik alkalom műkedvelő eseményre. Egyszer a már említésre került konferenciateremben időszaki kiállítást rendeztek egy vidéki festő képeiből. A látogatók a pasztell tónusú tájképek mellett vigasztaló kontrasztként találhattak erősebb kontúrú csendéleteket is. Z.-t mégsem ezek a képek fogták meg, hanem egy bibliai témájú festmény, amelyen Veronika kendőjét nyújtja Jézusnak. Köztudott, hogy ez a Veronika-kendő őrszi a Megváltó arcának lenyomatát. Azért érdekes szent ereklye, mert – ellentétben a torinói lepellel – itt a nyitott szemű Kereszthordozó arcképe jelenítődik meg. Sokáig nézte Z. a képet: a festmény középpontjában a szenvedő Krisztus arca áll, bal vállán a kereszttel. A kép már azt a jelenetet ábrázolja, amikor Veronika bíborszínű köntösében térdepelve maga előtt tartja a fehér négyszögletű gyolcskendőt, amelyen már észrevehetően látható a jézusi arc. A kép bal oldalán, szélén Círeiai Simon zöld ingben segíti Krisztust a kereszttel vinni. Z.-t zavarta, hogy az egész kompozícióban nem az arcképes kendő került a középpontba mint a kép fő tárgya, ettől eltekintve mégis nagy hatást gyakorolt rá, aki már régóta ki volt éhezve ilyesféle élményre. Eszébe jutott, hogy ez a megindító kálvária-epizód megihlette Petrarcát is, aki egyik versében így fogalmaz: „Szent Uram, Jézus! – mondja mind magában / ilyen volt hát az arcod, én Teremtőm!”

VII.

Z. már alig várta, hogy három hét után egy rövid, hétvégi eltávra hazaengedjék. R. doktornő beleegyezett a kérésébe, mert már elég stabilnak látta ahhoz, hogy nyugodt szívvel aláírja a kimenőjét. Valami bizsergést érzett legbelül, némi izgatottságot, hogy végre újra láthatja a kisfiát, a családját. Amikor az édesanyja hazavitte, csak a férje volt otthon, aki csókkal üdvözölte. Z. újra felfedezte a lakásuk helyiségeit: valamiért tágasabbnak érezte a hálószobát, a franciaágyat, amelyre le akart dőlni egy kicsit. Amint betért az elsötétített szobába, hirtelen megint összefolytak előtte a falak kontúrjai: a barackvirág színű függöny mint valami hályog települt a szemére, neki-

esett az egyik, ajtó melletti ruhásszekrénynek. Ebben a második esésében nem veszítette el az eszméletét, viszont nagy erővel vágódott feje a bútorhoz. A férje azonnal intézkedett, és szinte postafordultával visszavitte az osztályra.

R. doktornő, amikor ismét meglátta őt, akit kb. húsz perce engedett haza, először nem értette, mit keres megint az osztályon. A történetek elmondása után Z.-t egy beteghordó tolókosiban vitte a traumatológiára, ahol koponyaröntgent készítettek a fejről. Szerencsére sem törést, sem repedést nem diagnosztizáltak nála, így R. doktornő – ha már nem is olyan könnyű szívvel, de – végül hazaengedte őt.

Azért is volt olyan fontos ez a hétvégi kimenő Z. számára, mert szombaton a húszéves érettségi találkozóra volt hivatalos. Nagy lelkesedéssel vett részt ezen a nem hétköznapi eseményen, amelyre szinte minden osztálytársa eljutott. Az osztályfőnök a negyedik naplót hozta magával, majd körbeülték a termet, és megkezdődött a névsorolvasás. Sorban mindenki elmondta, mi minden történt vele az elmúlt években. Öröm volt hallgatni, hogy mostanára valahol mindannyian révbe értek: családot alapítottak, és a legtöbben olyan munkát végeznek, amit szeretnek. Amikor az osztályfőnök Z.-hez ért a naplóban, külön kiemelte a kiválóan minősített doktori védését, amelyen még télen részt vett maga is. Z. szerényen bevallotta, hogy könyvei jelentek meg, és persze a hétéves kisfiáról készült fotót is büszkén adta körbe.

Valahol mindenki megérett már húsz évvel az érettségi után arra, hogy legbelül elhitesse: „a tenger végén nem feneketlen szakadék van, hanem egy másik kontinens”.

VIII.

„Megsirattak, meggyászoltak, / úgy bizony, Uram. / Sírtak, sírtak mindannyian / Nem magukért, csak miattad, / úgy bizony, Uram! // Jeruzsálem leányai, / ne engem sirassatok, / inkább magatokat / sirassátok s gyermekeiteket. // Meggyászoltak, megsirattak / úgy bizony, Uram. / Sírtak, sírtak mindannyian / Nem magukért, csak miattad, / úgy bizony, Uram!” (Részlet Sillye Jenő – Kovács Gábor *Keresztút* című oratóriumából: *A siránkozók*)

IX.

Hamar elröppentek a hétvégi kimenő órái. Z. még mindig az alvászavarával küzdött éjjelente. Nagyon kimerültnak érezte magát és lélekszorítóan szomorú-

nak, amikor a vasárnapi ebéd után lassan szedelőzködni kellett, hogy visszatérjen a részlegre. Összepakolta a tiszta törülközők mellé a frissen megszáradt pizsamáját, új fogkefét, és egy nagyobb, narancs-sárga pohárra cserélte az addigit, amelyből mindig túlcserélt a tejeskávé vagy az ízetlen tea, akár egy álmatlan éjszaka utáni emlékfolyó.

Eszébe villant hazaszökésének izgalma: augusztus közepén, egy tikkasztó nap végén, este 8-kor civil ruhát öltve elindult a kórház hátsó bejárata felé. S ment az autókat irányító sorompó melletti járdán – érintve a Költő síremlékét –, sietett a lakásuk felé. Szaporán szedte a lábát: mérhetetlen szabadságot érzett, akár egy léggömb, amely kiszabadul egy kisgyermek apró keze közül, s felszálltában a levegő urának képzeletét. A fogadtatása nem olyan volt, mint amilyenre számított: a férje arcára kiült az ijedség halvány pírja, a kisfia viszont azonnal a nyakába ugrott. Nincs az a legszentebb érzés, amely ezt az öleléssé szelídült nyakszorítást felülmúlhatta volna. Tudta, hogy csak egy pillantásnyi időre lehet a szerettei körében, mégis megnyugodott, hogy láthatta őket. Az édesanyja azonnal visszaszállította a kórházba, ahova már ajtózáras után érkezett. A portás rosszálló tekintettel engedte be végül. Látszott rajta, hogy némi magyarázatot várna, de Z. felszaladt a lépcsőn, és megnyomta a csengőt. Bejutott végre a részlegre, s gyors átöltözése után már az ágyában várta a gyógyszerosztást.

*

Z. otthon, a konyhában tárolta a gyógyszereit. Vad elhatározását, amelyet még az éjjel megálmodott, most igyekezett titokban megvalósítani: gondosan, a neten tanulmányozott ismeretei alapján összeszedett háromféle gyógyszeréből tíz-tíz szemet, és egy fémdobozkába csomagolta őket. Nehéz kérdés volt: hová dughatná el, hogy az osztályra való megérkezésakor, amikor mindent átnéznek a nővérek, ne találjanak rá. Végül másképp döntött: három csomag tízes papír zsebkendőt vett elő, s azokba rejtette el a pirulákat, majd visszazárta a zsebkendőzacskók tokját.

Vasárnap délután 4-ig kellett visszaérkeznie az osztályra. Megtörtént a szokásos ellenőrzés, és szerencséjére mindenféle gyanú nélkül sikerült becsempésznie a gyógyszereket, amelyeket – tervei szerint – éjszaka, a gyógyszerosztás után kb. két órával, fél 11-kor tervezett beszédni, hogy végre kialudhassa magát. Amikor a zörgő gyógyszerosztó kocsikiguruult a kórteremből, magára húzta takaróját, és várta,

hogy múljék az idő. Sokszor versdarabokkal kényeztette magát, hátha sikerül elaludni rajtuk, könnyebben, mintha bárányokat számolgatna. Miután elérkezett az idő, halk léptekkel surrant be a mosdóba egy szívószálas ivólével, és halkan kicsomagolta az elrejtett bogyókat a zsebkendők közül. Miután együtt volt mind a harminc szem, négy nagyobb nyeléssel leteremtette a fehér tablettákat a torkán. Visszabújt az ágyába, s várta a hatást. Dsida Jenő *Utolsó Miatyánk*ját próbálkozott felidézni, mert annyira ideillő volt most, amikor egy hosszabb alvásra készült: „Parányi pirula / itt a lámpaoltás. / Miatyánk ki vagy a mennyekben! / Megint egy sikoltás. // Aludni, aludni, / csend, nyugalom, béke, / Szenteltessek meg a Te neved! / Lesz-e ennek vége? // Magas bácsi sóhajt / aki meghal, jól jár. / Jöjjön el a Te országod! / Hat az altató már. // Csillagok villognak. / Hunyorogva int egy. / Legyen meg a Te akaratod! / Nekem minden mindegy!”

„Számomra nem létezett a világ, helyesebben a tabletták voltak a világ, csak amikor már a gyomromban vagy valahol félúton voltak, akkor fogott el valami hiányérzet-, valami csalódás-, valami ürességféle, melytől megrémültem és szédülni kezdtem.” Z. szeretett volna kitámolyogni a folyosóra, ezért leszállt az ágyról, pontosabban leszédült. A nagy huppanás megtörte a kórterem márványsima csöndjét, és az egyik szobatársa azonnal mellette termett. Z.-nek még sikerült annyit mondania, hogy szóljanak a nővéreknek, miközben csápolva szedte a levegőt. A segítség azonnal meg is érkezett. Z. korábban egy papírra felírta, hogy miből mennyit szedett be, és az ágya melletti kis szekrénykén hagyta a listát. Beszélni már nem tudott, csak a földről mutatott a szekrény felé. Az ápolónő felvette a cetlit, és rémülten azt kérdezett: „Ezt mindet beszédte?” Z. egy utolsó fejbőlintással jelezte válaszát, majd köd települt a szemére: „a ködben szabadok vagyunk, nem úgy, mint a sötétségben” – suhant át fejében az utolsó gondolat, majd eszméletét veszítette.

X.

Megfosztották ruháitól, pontosabban a mellkasát tették szabaddá, és három nagy ökölcsapást érzett a szegycsontjánál. Azt hitte, összetörik a csontját, de csak a szívét próbálták kontrolláltabb állapotba hozni. Miután az ékszereitől is megszabadították, átszállították az intenzív osztályra, ahol megkatéterezték, majd bepelenkázták. Ő csak aludni szeretett volna.

Egy nagyot. Nem így képzelte. Így sikerült. Ha egyfajta gyógyszerből szedett volna be harminc szemet, az nem lett volna ennyire káros. Ráadásul nem számolt az esti adagjával. Pedig gondosan utánaolvasott a toxikus határoknak. Később, amikor másfél nap után magához tért, R. doktornő dühösen fogadta. Z.-t ez nagyon megviselte, mert nem tudta elmondani neki, hogyan számolta ki a dózist. Néhány óra elteltével mégis behívatta magához R. doktornő, akinek eldadogta, mit miért csinált. R. doktornő tágra nyitott szemmel hallgatta a mentegetőző hanglejtésű, akadozó szavait, mire válaszként csak annyit mondhatott: „Nem tudom, sírjak-e vagy nevessek, Z., hiszen nem orvos és nem gyógyszerész.”

Z. a másfél napos tudatkimaradás alatt többet álmodott, mint valaha. Ezek többnyire lidérces rémálmodok voltak. Az egyikben például egy nagy, bőrkesztyűs, dülldelt szemű ember fojtogatta őt. A kesztyű jelentése: gyász. És tessék: aznap volt Z. édesapja nagybátyjának a temetése. Egy másik álmában az édesanyjával rohantak a vonathoz, de közben a másik sínen jött a vonat, ami elütötte a valamiért azon a vágányon siető édesanyját. Anyát holtan látni: boldogság. Talán el is húzódott Z. szája, de nem lehetett volna eldönteni, hogy éppen milyen érzelmek szunyynadnak benne.

Egy következő álmában meg akarták erőszakolni, de el tudott menekülni: egy téli délután volt. A városi víztoronyba szaladt föl, ahol a harmincnégy méteres magasságban körkörösén lehet végigmenni ezen a harmadik, legmagasabb szinten. Z.-nek valahogyan sikerült úgy haladnia, hogy mindig éppen takarásban legyen a farmerzakós férfitől, aki végül megunt a játszmát, és elhagyta a terepet. Z. hallotta, amint az a meredek csigalépcsőn távozik, majd egy erős tűszúrást érzett a fejében, ami lerántotta a földre: a kimerültségtől és ijedségtől elájult. Csak későn, félig kihűlve találtak rá.

„Ami kezdődött, befejeződik.” Z. nem esett kómába, de az ébredésére még várni kellett.

XI.

Z. kifeszítve feküdt az ágyán: két karja derékszöget zárt be a testével, bennük a branülök, amelyeken keresztül csordogált az infúzió. Versenyt futni az idővel: ez volt most az orvosok legnagyobb célja. Minden harmadik percben be-besípolt az EKG-monitor. A légzését intubálással segítették. A vérnyomásmérő percenként felfűjtatta magát Z. bal karján. Nem

volt rajta felsőruházat, így láthatóak voltak a csukló-, az alkar- és a hasfal-falcolások nyomai. A jobb belbokáján lévő seb volt a legfrissebb öncsonkítása, azt be is kötözték. Egyszer meg is verselte a falcolás élményét: „Mint a Töviskoszorús szemében a megváltó ígéret, / úgy szelídül pipacspiros hegekké minden borotványom.”

Egész családja ott ült felváltva az ágya mellett. Z. a rémálmai között békésen aludta át az öt körülvevők gyötrelmes aggódásait. A keresztanyja ötvenedik születésnapja volt aznap, hogy az intenzívra került. Ő is meglátogatta Z.-t, s miközben könnyeivel küszködött, és titkon arra gondolt, hogy bizony a születésben ott lapul a halál is, amelyhez sokféleképp közelíthetünk. Montaigne például már harmincnegyedik évében (Z. is épp ennyi volt) elég idősnek vélte magát arra, hogy csak a múzsákkal társalogva, békébe és nyugalomba vonuljon vissza.

XII.

Z. nem akart öngyilkos lenni, egyébként is határozott nézetei voltak az öngyilkosságról. „Az ember azért küzd, hogy életben maradjon, és nem azért, hogy öngyilkos legyen. Mert az öngyilkosság természeténél fogva önző: az ember előbb magára gondol, és csak azután a többiekre.”

Közben egyszer nagy veszélybe került: egy reményteljes pillanatban (mert minden perc maga volt a remény az érte izgulók számára) leállt a légzése. Bevégeztetett. A keringés és légzés leállása után négy-öt percig tart a klinikai halál, amíg a beteg visszahozható az életbe. Z. bármennyire is nehéz és kiszolgáltatott, mégis szerencsés helyzetben volt, mert az orvosoknak azonnal sikerült újraéleszteniük. A pillanatnyi légzésleállás után édesanyja rémülten vette észre, hogy a lányának lába jéghideg. Aggodalmát komolyan fogadták az orvosok is, mire végül rájöttek, hogy nem valamiféle keringési zavar, hanem a klímaberendezés hűsítő sugárzása esett épp Z. lábfejére, attól voltak olyan nyirkosak és hidegek.

XIII.

Másfél nap elteltével lekapcsolták róla a gépeket, a kifeszített kezét is visszahelyezték a törzse mellé, s átvitték egy megfigyelő kórterembe, ahol egyedül találta magát a sötétben. Esmélete visszatértekor körbepásztázta tekintetével a szobát: hol lehet, s mi történt, hogy nem a saját ágyában fekszik? Mire lassan összeálltak volna benne a tudatcserepei, egy ápo-

lónő jelent meg a színen. Kedvesen, szinte suttogva térképezte föl Z. elmeállapotát olyan kérdésekkel, mint például: hogy hívják, hány éves, hol lakik? A lakáscímen sokat gondolkodott, de az ápolónő türelmesen kivárta válaszát, miközben felfüggesztette az infúziós állványra a nátrium-kloridot tartalmazó infúziós zacskót. Z. erőtlen hangon megkérdezte, mennyi az idő: épp éjfél volt. Nem tudta, mennyi idő telt el a túlادagolása óta, erre is rákérdezett: két nap. Ki akart menni a mosdóba, de az ápolónő tájékoztatta, hogy fel van vezetve a katéter, így nyugodtan kieresztheti a vizeletét. Az infúzió kb. hét óra alatt csöpögött le, addigra reggel lett. Kinyitotta a szemét, és élvezte, hogy újra lát.

„A látás az élet utazásához kapott térkép”, amelyen néha igen nehéz eligazodni. Miközben ezeken elmélkedett, mellette termelt az ápolónő. Lekapcsolta az infúziós készüléket, majd megszabadította Z.-t a katéterétől, végül a branült is visszadugaszolta, s leragasztotta egy fehér szalaggal. Nem sokkal később feltűnt a színen jobb oldalról az intenzív orvos, balján pedig a kezelőorvos, R. doktornő. Vakon is felismerte volna R. doktornőt annak érzékeny finom illatáról. (Később, amikor már elhagyhatta a kórházat, szinte naponta megcsapta orrát ez a jellegzetesen lágy illat, amolyan olfaktorikus hallucináció gyanánt.) Hogyléte felől érdeklődtek, mire Z. gyenge hangon válaszolt, hogy „Jól, csak álmosan”. A feje fölött a két orvos összenézett, és R. doktornő szavai-ból megtudta, hogy visszakerülhet az osztályra.

Egyetlen jó dolog volt ebben a reggelben: meglátogatta édesanyját, és egy ideig engedték, hogy annak karja között lehessen. Az emberi érintések mindig megnyugtatók, mert bennük összekapaszkodhatnak a szívek véreiei.

XIV.

Amikor a beteghordó visszazállította a részlegre, látta, amint a kis szekrényét áttolják a zárt osztály egyik kórtermébe, ráadásul a 6. számú izolálóba, amelynek egyik falán két nagy ablak tátong: ezeken keresztül figyelhetik meg az orvosok a betegeket. Minden apró ellenszegülésükre azonnal tudnak reagálni, a legelvetemültebbeket pedig – a beteg ép-ségének érdekében – kikötözik. M. néni például a branüljét tépte ki sorozatosan, ilyen esetekben rögtön ott teremnek a nővérek a kulccsal működő vászonbilinccsel, amellyel az ágy széléhez kötözik a beteg csuklóit. Amikor Z. megtudta, hogy hová került,

hisztériásan ragaszkodott volna korábbi ágyához is, telefonjához, discman-jéhez, de mindezekről meg kellett válnia. Elég kemény hangon bántak vele a túladagolásának köszönhetően. (Csak miután újra visszakerült az általános részlegre, kért bocsánatot Zs. nővértől, akinek az éjszakai ügyeletét tette nem éppen nyugalmassá.)

Egyik éjjel, amikor kiment a mosdóba, azonnal utánamentek, bekopogtattak a vécéajtón, hogy vajon nem tesz-e most is kárt magában. (Itt nagyon érdekes jelenséget tapasztalt meg: minden alkalommal csak a porcelán mosdóhoz érintett homloka váltotta ki benne a vizeleési ingert. Ezt nem tudta megmagyarázni.) Mivel se kés, se olló, se köntösöv, se sál, se fülhallgatózsinór nem áll a zárt osztályosok rendelkezésére, így elég ötletzeninek kell lennie a páciensnek, hogy valami öndestruktív módszert kitaláljon. Valójában csak a tusolósó marad mint potenciális fojtóeszköz, amely két és félszer tekerhető körbe a nyakon, de kicsi a valószínűsége annak, hogy ezzel bárki is megpróbálkozzon.

Összességében a zárt osztályon minden megtörténhet: három pár zokniját és két alsóneműjét adta oda egyik-másik betegtársának, mert nem mindenkinek viszonyultak úgy a családtagjai, mint hozzá. G. néni mindig eltévesztette a saját kórtermét, és olyankor az épp üresen talált betegtársai ágyába feküdt. Z. is nem egyszer találta saját ágyában őt, akit olyankor áttessékelt a sajátjába.

Az említett 6-os számú csehovi – izoláló – kórterem pedig akár egy sziklasír, olyan masszív és reménytelen sóhajokkal teli. Csak ezen a kórteremajtón van gombfogantyú, és csak kívülről lehet kinyitni. A kijutás lehetetlenségének tapasztalata iszonyú szorongást keltő: lehet dühöngni, sírórohamot kapni. A vakablakok is süketen fogadják a bent tartottak kiabálásait. Aztán Z. egy pogácsás papírtányérra írta rá, hogy engedjék ki, nem tarthatják bent, hiszen nem csinált semmi olyat, és különben is, mennyire méltatlan ez a hely hozzá, de a többiekhez is. Aztán kicsúsztatva az ajtó alatt a zsírfoltos üzenetét. Nem hallatszódottak léptek, minden zavarosnak tetszett, a párnahuzat elázottan gyűrődött a feje alatt. Majd ebben a plafonleső magányában is megzavarták.

Történt ugyanis egy reggelen, hogy az egyik szobatársán találta vadonatúj pizsamáját, amelyet még celofános csomagolásban tett el előző este a szekrényébe. Iszonyú heves indulat terebélyesedett ki Z.-ben, és ezzel a hévvel ment neki D.-nek. Egy betegápoló lett figyelmes a dulakodásukra, s igyekezett

szétválasztani őket. Z.-t annyira felbőszítette az eset, hogy nyugtató injekcióval lehetett csak lecsillapítani. Mászor teljes elkeseredettségében – a kisiára gondolva – a félliteres ásványvizes palackjával kezdte el a fejét ütlegelni, majd párnájába fúrta arcát, s végül a takaróját húzta magára, mint egy leplet. „Fekete rózsza nő ki a paplanból, szirmain villogó, sárga petytyek”: Z könnycseppjei. Sírógörccse csak egy gyors hatású vénás injekcióval oldódott, majd kimerültségében végre utolérte egy háromszavas álmot: „Nincs. Semmi. Baj.”

15.

„Néhány súlyos elmekeletesezettől eltekintve az emberek többsége abba örül bele, hogy megpróbál kitörni a hétköznapi egyformaságából.” Az embert gyakran szétszakítja az a horgolt öntudat, amellyel élni kényszerül. Aztán amikor a Bethesda-tóra gondolt, amelyet Jeruzsálemben egy forrás táplál, és az Írás szerint a betegek tóba merülésük után meggyógyulnak, nagy nyugalom árasztotta el szikkadt lelkét. „Időnként egy angyal felkavarja a tó vizét, és aki először belelép, meggyógyul” – írta tovább magában a történetet. A Bethesda szó maga is a kegyelem, irgalmasság házat jelenti. Ez számára valahol azonosnak tetszett a feltámadással. „Mert nem lehet, hogy ne legyen megváltás.”

Önmérgezésének harmadnapján megengedték, hogy kisétáljon a kórház parkjába. Miképpen minden alkalommal, amikor bekerült a kórházba, most is felment a főépület legmagasabb szintjére, ahol a szemészet részlege kapott helyet, és kiült a két kis lifttel szemközti sarki, hatodik emeleti ablakpárkányra. A kissé huzatos levegő gyengéden csapta meg hullafehér arcát, miközben kiüresedett tekintettel bámulta az utcai körforgalmat, a magasba ágaskodó többméteres tujákat, amelyeknek tetejét csak innen, föntről látni, s közben arra gondolt: akár egy pillangó halála, olyan gyorsszárnyú lehet a végzet. „Lélek-madár / magasan száll: / tolla is könnyből.”

Majd leugrott a párkányról, és lesétált a parkba. A rekkenő hőségben a zöld szektor árnyékos padjára telepedett le, s egyszer csak – mindenféle előzmény nélkül – elindultak a könnyei: ekkor érintette meg igazán cselekedetének súlyossága. Sok mindent megértett egyszerre: a kisiára és a férjére gondolt, a szüleire és a húgára, akiknek éjjeleit-nappalait tette könnyörtelen méretű szorongássá; R. doktornő és ápolóinak aggodalma is megmértelyezte azok hétköz-

napjait, pedig Z. nem szeretett volna senkit megbán-
tani, se fájdalmat okozni, de egy borderline-osnak
sajnos mindig csak később esik le, hogy mit tett. Ro-
konai, barátai, kollégái is szorítottak, imádkoztak
érte, hogy mihamarabb kikerüljön ebből a mentális
viharból. Ha a felhők lassan el is tűntek felette, csak
átmeneti volt a napfényes, nyugodt létezés: kilenc-
hetes nyári bent tartózkodása után ősszel újrakezdő-
dött a kálváriája. „Körhinta magányban vesztegel

egy élet: hin-tapa-linta, hi-tapa-linta” – idézte magá-
ban egyik versszösszenetét.

A Fal áthághatatlan merevségébe ütközött ismét.
Aztán végül belenyugodott a helyzetébe: elfogadta,
hogy erről a lelki hullámvasútról csak az árnyképű
végzet árán szállhat le, s hullhat alá az örökkévaló-
ságban. Mert „mihelyt elvégeztük a feladatunkat, és
sikeresen megbirkóztunk vele, hazamehetünk.” Végre.
Tekintet nélkül. Mindannyian.

FECSKE CSABA

Rovások

*és mégis mégis
mindenek ellenére
jó volt köztetek*

*véget ért az út
Baco hol keresztezik
egymást álmaink*

*van két gyermekem
született öt unokám
boldogok vagytok*

*szemed viharos
kékjében kapálózom
élni tanulok*

*ha vagy is te nem
lehetsz az én Istenem
mert vak s kegyetlen*

Kert

*biccent az almafa rendben
minden a helyén van itt
csakis itt van a helyén idő
és szépség szederbokor rigófütty
fehértésébe rejtező nárcisz
amit még Mancsi néni is láthatott
jaj de gyönyörű mondta mindig
szűznek tetsző csodálkozással
délelőtti csend nem olyan sietős
és zaklatott mint a harangszó utáni
a nap fele még majdnem megvan
két almafa között a fénytisztáson
szunyókál a nyár de nem marad le
semmiről itt a semmi is oly sokatmondó
hogy belesajdul a szív*

KALÁSZ MÁRTON

Hajnali vers

*Az álom szót lehetne használnom, ha írnék
– félénk álomtudat?
E korai homály csöndjén kitér még,
világ, bennem sincs sejdítő szavad.
Hol lesz, mivé, ha hirtelen kitárul,
készen sok feladat szolgálataul,
szerényen kívánnám épp a tündökletet,
gyönyörűm, csak a te örök arcod lehet.
Pillantásod le rám, lennél majd nappalra erőm is,
fáradásom, tudod, mennyi képzelet őriz,
istenem, ha jellel te karod épp estére tárod,
magányom hirtelen gyötrelmét is most féltheted,
fordulok sírva már, igaz, te a szót is kivárod,
nyújtsd most magadból, hajnalom, tündökleted.*

Keserűség

*Virrasztva – nem tudom.
Többé, néhány szó, mit jelent.
Szép arcáért fohászkodom.
Szólva éjszaka, idegent
hallgatva – föltekint
ültőnk mellől. Söhaj, le hang
vetköztetne, élt képeink
poszt-válasza, néma kaland.
Ennyi szűnt mosoly, mérve kint
emlékül, ki lelkek felől
csöndre térve, ki másnak él
kérelve – szűnt: visszkép, s ha költ.
Szemmel vélt éber rózsaszál; gondján hőkölt –
magányokra, épp inthet még. Hült – képzet: hunyt levél.*

„Az anyanyelv csupán beszédre való, a haza nyelve az írásra”

Beszélgetés Kalász Mártonnal

Kalász Márton munkásságára jellemző az örökös megújulás, a fejlődés, amelyben újra és újra „átteremti” önmagát. Csak így lehet képes szinte kötetről kötetre változtatni a hangját. Ezzel együtt azonban mindvégig megőrzi költészetének alapértékeit, legbensőbb magját, így összességében a több mint hat évtizedre visszatekintő költői korpusz mégis homogén. Összetett költői nyelvezete, és az ebből kibontakozó, sajátos szimbólumokkal teli versekbe sűrített világa filozófiai csendekből, rapszodikus indulatokból, és az ész mindent kontrollálni akaró gondolatiságából gyúródik egygé. Versei egyszerre nyitottak és zártak, amelyekben a múlt, a történelem egybeolvad a jelennel. Úgy képes „magasba emelni” a dolgokat: felvillantani aényt, hogy valamilyen módon minden létező túlmutat önmagán, közben mégis megmarad anyagszerűsége. Mindeközben mégsem maguk a dolgok érdeklik, hanem azok esszenciája. Nem logikai értelemben akarja megérteni, hanem komplex módon kívánja befogadni, s továbbadni azokat. Az olvasónak pedig egyszerre lesz szüksége fantáziájára és képzettársítási képességére, ha követni akarja ezt a különleges gondolati lírát. Olyan ez, mint valami személyes avantgárd. Összetört versek, szétfeszített mondatok: a lírai én helyét tárgyak, helyszínek veszik át. A Kalász-féle versvilág sorok között, sorok felett íródik.

– *Kedves Marci bátyám, először is hadd gratuláljak a 2016-os Nemzet Művésze kitüntetéshez, amely megkoronázása lehet életművednek. A számtalan kitüntetés, díj közül, amelyekkel „körbeszerettek” az emberek és a „szakma”, melyek állnak a legközelebb hozzád? Egyáltalán, mik azok a dolgok az életedben, amik boldogsággal, megnyugvással, esetleg büszkeséggel töltenek el?*

– Minden díjammal nagyon örülök. Ez a legutóbbi például igen sokat segített az utóbbi nehéz időszak feloldásában. Nagy-nagy megtiszteltetés. Amúgy is fontosak az elismerések, hiszen ezek, mint valami lerögzített bóják adnak eligazodást az elvégzett munka tengerében. Ha feltétlen választani kellene közülük, akkor talán az Arany János-díjammal (2001) és a József Attila-díjaimmal (1971, 1987) örülök a legjobban, mert a két névadó személy nagyon közel áll hozzám alkotólag és költésze-

tileg egyaránt. Sorsukkal, habitusukkal, költői világukkal tudok a legkönnyebben azonosulni.

Amúgy pedig a gyermekeimre vagyok különösen büszke, hiszen mindketten megtalálták a helyüket az életben, s az már csak külön öröm, hogy mindketten irodalommal is foglalkoznak. Orsolya lányom Berlinben él, elismert költőnő, István fiamnak pedig szintén jelent már meg önálló kötete.

– *Te magad mindig is költő, író akartál lenni? Esetleg volt valami más alternatíva az életedben?*

– Igen, már gyermekkoromban tudtam, hogy engem a könyvek érdekelnek a legjobban, s ebben nagy támaszra letem édesapámban, aki ugyan sajnos nagyon korán meghalt, de amíg élt, teljes mellszélességgel támogatta ilyen irányú érdeklődésemet. Talán leginkább azért, mert ha tehetett, ő is állandóan olvasott. Háborús sebesülése miatt egyre kevesebb fizikai munkát tudott elvégezni, ezért

egyre gyakrabban eljárt a szegények olvasókörebe, könyveket hozott haza, olvasott. Anyám ezt nemigen szívlelte, sőt naplopásnak tartotta, mi azonban nagyon jól megvoltunk. Véleményt cseréltünk, beszélgettünk a könyvekről. Amikor első verseimet írtam, s még igencsak törtem a magyart, őt kértem, hogy segítsen a helyes kifejezések megtalálásában. Korai halála hatalmas űrt hagyott bennem. Meggyőződésem szerint, ha apámnak nem lett volna olyan szerencsétlen a gyermekkor, akár már belőle is író ember lehetett volna, mert nagyon érzékenyen tudott reagálni a körülötte lévő világ eseményeire. De Hartmayer Konrád tanítómna is nagy szerepe volt íróvá válásomban, mert bár az iskolában mi német nyelven tanultunk, ő azért igyekezett a magyar költészettel is megismertetni minket. Egy alkalommal Arany János *Családi kör* című verse alapján kellett a házi feladatot elkészí-

teni az otthoni, esti tevékenységeinkről, amit én kétstrófás versben írtam meg. „*Este van, este van, a Nap már lement / a Hold az égen már megjelent*” – így kezdődött hát költői pályafutásom, amit aztán a tanító úr és Pintz Bálint plébános atya (maga is versíró ember) egyengettek egészen pécsi iskolás koromig, ahol magyartanárom, Ágoston Julián ciszterci szerzetes, költő vett szárnyai alá. Innen pedig már egyenes út vezetett a Rónay György-féle Vigiliáig, illetőleg kicsit később a Szántó Tibor-féle Dunántúlig. Kézről kézre adtak. Nagy szerencsém volt. Különösen, amikor kapcsolatba kerültem Csorba Győzővel is, akit máig mestereimnek tekintek. Lényegében neki köszönhettem első kötetem megjelenését, azt, hogy felvettek a pécsi írócsoportba, s hogy az akkoriban rendkívül intenzív pécsi irodalmi élet részese lehettem. Ebben a korszakomban, de később, pesti éveimben is mindig számíthattam tanácsaira. Csorba megkerülhetetlen volt, számomra legalábbis biztosan. Egyrészt nagyon kedves volt, másrészt rendkívül kíméletlen. Mindig megmondta, ha valamit nem jól csináltam, de kritikái nem bántóak, hanem javító szándékúak voltak.

– *A tanári hivatás gondolata sohasem kísértett meg? Hiszen tudjuk, hogy egy évig voltál középiskolában óraadó, és immáron legalább két évtizede tanítasz a Károli Gáspár Református Egyetemen.*

– Nagyon szeretek tanítani, mert jó a fiatalok között lenni, az ember maga is megfiatalodik közöttük. S maga az irodalom is bizonyos értelemben tanári tevékenység, csak nem szóban, hanem írásban, s nem élőben, hanem rögzített formában. Amúgy az óráimon mindig igyekeztem, igyekszem megtoldani

a hivatalos tananyagot a saját gondolataimmal, tapasztalataimmal, de ha őszinte akarok lenni, akkor igazából mindig is költő, író akartam lenni. Ez a létforma áll hozzám a legközelebb. Ebben mozgok a legotthonosabban.

– *Magam is úgy érzem, hogy a két hivatás igen közel áll egymáshoz, hiszen bizonyos értelemben a tanár és az író is ugyanazt az „eszközt”, a nyelvet használja fel céljai eléréséhez. Eszköz egyáltalán a nyelv? Vagy valami több? Te hogyan látod ezt? Hiszen a Te életedben a nyelv, a kétnyelvűség még külön is speciális helyzetet jelent.*

– Valóban, a nyelv számomra mindig is meghatározó volt, s nemcsak azért, mert azzal „dolgoztam” egész életemben. Inkább azért, mert már gyermekként szembe-sülnöm kellett Sombereken azzal a többszörösen összetett nyelvi identitással, amibe a történelem fura helyi specialitásánál fogva beleszülettem: székely, szerb, magyar szavakkal ízesített német nyelvi közeg, mesterségesen kevert utcai „koktél” volt, amin felnőttem. Továbbá a magam számára választott kettősség miatt is különleges az a szerep, ami az anyanyelvem és az irodalmi nyelvem közötti különbségből fakad. Nem kiölik egymást, inkább kiegészítik: teljesen más fórumokon töltik ki az életemet. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy verseim lírai nyelvét is folyamatosan igyekeztem megújítani egy saját költői nyelv létrehozásával, akkor látható, hogy itt egy többszörösen összetett nyelvi funkcionalitásról van szó. Azt azért szeretném hangsúlyozni, hogy verseim kapcsán nem afféle nyelvi artistamutatványokra kell gondolni, hanem nyagon tu-

datosan megtervezett értékhordozó és értékadó szerepkörök kialakítására. A gondolat ugyanis lehet maradi, vagy éppen konzervatív, de a nyelv soha. Állandóan megújul, változik, magával ragad, mint ló a lovasát.

Sok helyen idéztem már Hugo von Hofmannstahl 1902-es fiktív levelét Francis Bacon angol filozófusnak, de talán megengedhető, hogy újra ezt tegyem, mert nehéz volna jobban megfogalmazni a nyelv filozófiai és strukturális értelemben való megújításának szükségességét. Az említett író a levelében ugyanis közli, hogy mivel nincsen olyan nyelv, amelyben legfontosabb élményeit s tapasztalatait, különösen a személyeseket is közölhetné, ezért a jövőben lemond az írás lehetőségéről. Szerintem ennek a „hiányzó nyelvnek” a megteremtése a huszonegyedik század egyik legfontosabb problémafölvetése. A feladat természetesen nem könnyű, hiszen az új nyelvnek mindenféle ideológiai vagy egyéb szemellenző nélkül kellene megszólalnia. Ezen fáradoztam egész életemben. Ha valaki ilyen szemmel, s kronológiai sorrendben olvasná végig köteteimet, láthatná ennek a folyamatnak az állomásait. Azt, ahogy mindig igyekeztem a megszólalás kereteit tágítani, miközben igyekeztem a nyelvről a felesleges értelemzavaró sallangokat lehántani.

– *Úgy tartják, hogy verseid nehezen értelmezhetőek. Ez nyilván összefüggésben van ezzel a többszörösen áttételes és nyelvi átfedésekkel operáló formával, amit létrehoztál magadnak.*

– Tudom, hogy nehezek a verseim, de ne feledjük, hogy az ember gondolatai is bonyolultak. Nem lehet őket lecsupaszítva az olva-

sók elé tárni, hiszen pont a fejünkben, lelkünkben dolgozó struktúrák megmutatása az a különleges látás- és gondolkodásmód, amit költészetnek hívunk. Nem pusztán a végeredményt kell előtárni, sokkal inkább a folyamatot, mert különben pont a lényeg veszik el. A folyamat pedig bonyolult, de csak első látásra. Ha az ember megérti, megérzi a logikáját, minden világossá válik számára. Egy idegen nyelv tanulásánál is akkor jön az áttörés, amikor az adott nyelv struktúráját megértjük. Persze kell hozzá jó hallás, szótanulás, a nyelvtani szabályok ismerete is, de a lényeg mégis gondolati szinten dől el.

– *Azt is szokás mondani, hogy tárgyias költészetet művelsz. Ráépíted a tárgyakra, eseményekre saját benső világodat, mintegy antropomorfizárod a külső világot.*

– Ez részben igaz. Alkatomnál fogva „rejtőzködő” ember vagyok, így nem szívesen teszem ki magam a kirakatba, nehezen beszélek az érzéseimről. Talán ezzel is magyarázható, hogy verseimben elindultam az úgynevezett rilkei irányba. Az elvontan tárgyias stílust a modern költészetben ugyanis Rilke honosította meg, aki *A magányos* című versében (1902) a tárgyakon „átragyogó lényegről” beszélt, s arról, hogy a költészetnek pont ezt a lényegét kell keresnie és megragadnia. Csak így képes ugyanis elszabadulni a relativizmustól. Az ember hangulatainak szüntelenül változó, megbízhatatlan szűrője helyett a tárgyak lehetnek azok a jóval szilárdabb katalizátorok, amelyek objektívebben tudnak közvetíteni az érzékelő tudata és a valóság között. Számomra tehát sokkal könnyebb úgy kifejezésre juttatni az érzései-

Szilveszter Berlinben, Günter Kunertnél, 1964-ben

met, hogy azokat tárgyakon, eseményeken keresztül engedem szabadjára. Pont ezért azt is túlzás lenne állítani, hogy egyáltalán nem vagyok benne az írásaimban. Ellenkezőleg. Igyekszem úgy megformálni a verseimet, hogy azokban a szemlélő szubjektum és a szemlélt objektum nemhogy nincsenek egymástól elválasztva, de kölcsönösen át is hatják egymást.

– *Voltak-e olyan szellemi központok az életedben, amelyek az indulás forrásaiként meghatározták a pályafutásodat?*

– Természetesen voltak. Pécs az '50-es években gazdag művészeti élettől duzzadó város volt, hogy mást ne mondjak, ott volt a Megyei Könyvtár, aminek Csorba Győző volt az igazgatója, vagy a Fő utcán egy antikvárium, ahol Rajnai László költő, irodalomtörténész dolgozott. Tőle kaptam ajándékba Sinka István *Vád* című válogatott kötetét, ami óriási hatással volt rám. Ott volt a már említett Dunántúl című folyóirat Szántó Tiborral és a többiekkel, a pécsi írócsoport, és persze a Nádor Kávéház mint szellemi fókuszpont. Ott mindig talált valakit az

ember, ha társaságra vágyott, vagy egyszerűen csak meg akarta mutatni a verseit valakinek. Gyönyörű évek voltak. Ezeknek az embereknek, helyszíneknek köszönhettem első kötetemet, a *Hajnali szekereket* (1955) is.

– *Aztán jött az '56-os fordulat, a váltás, amely fizikális értelemben, illetőleg a költészetben is hatalmas változást hozott.*

– Valóban, a *Hajnali szekerek* versei még olyanok voltak, hogy Lengyel Balázs azt írta róluk, hogy ha belekevernénk őket egy Illyés Gyula-kötetbe, akkor nehezen lehetne szétválogatni őket. Ő ezt megrovólag írta, de én tulajdonképpen büszke voltam rá. Illyés Gyula ugyanis nemcsak költészetét tekintve ihletett meg, hanem azokkal a témákkal is – falu, parasztság, nemzetiségek –, amelyek őt is és engem is igencsak foglalkoztattak azokban az években. Minden téren példának tartottam és tartom ma is. Számomra egyetlen nagyobb költő létezik csak nála: József Attila. Neki olyan fantasztikus költői nyelve volt, hogy azt a tisztaságot, nyitottságot ma is csak csodálni tudom.

Cassy kutyával

A forradalom leverése tényleg komoly változásokat hozott: megszűnt a Dunántúl, Szántó Tibort letartóztatták, sokan Pestre költöztek... én is. Így második kötetem előtt egy nagyobb lélegzetvételnél kényeszszünetet tartottam. Ennek több oka is volt. Át kellett gondolnom a hogyan továbbot, mert mind az élethelyzetem, mind a gondolkodásmódom megváltozott a fővárosba költözés kapcsán. Minden bizonytalanná vált körülöttem, úgy is mondhatnám, hogy egyik pillanatról a másikra eltűntek az addig biztos kapaszkodók az életemből. A váltás időszakában volt ez a pár év, ez nem vitás, csak akkor ezt nem gondoltam át ilyen tudatosan.

Ráadásul Csorba Győző, aki számomra mindvégig a „Mester” maradt, maga is úgy látta, hogy az első kötet hangján már nem lehet

egy második kötetet is megjeleníteni. Válságban voltam, s ezek alatt az évek alatt csak nagyon nehezen születtek verseim. Fordításokkal és recenziókkal foglalkoztam elsősorban, hogy fenn tudjam tartani magamat. Meg kell azonban említenem, hogy ebben igen sokat segített az a befogadó közeg, amelyet olyan nevek fémjeleztek, mint Fodor András, Kormos István, Kardos László, Vas István, Rubin Szilárd, akik igyekeztek munkával, szállással és egy-egy jó szóval tartani bennünk a lelket. Ekkoriban ugyanis áramlottak vidékről a főváros felé a fiatal írók, költők. Így kerültem barátságba Csukás Istvánnal, Demény Ottóval vagy éppen Orbán Ottóval.

– *S ha jól tudom, ekkor került a látóteredbe Nagy László is.*

– Igen. Ő lett a másik nagy példaképem. Sőt, igazából ő mind-

nyájunk példaképe volt. Az ő versein vigasztalódtam, egyfolytában azokat olvastam. Költészete, indulása, gyermekkori élménye ugyanis lényegében ugyanabból a zárt paraszti világ szokásrendjéből emelkedett ki, amelyet magam is megtapasztaltam egykoron. A falusi idill megéneklését azonban az '50-es években egy drámai váltással rapszodikus, látomásos versekre cseréli, s ez engem nagyon megragadott, elgondolkoztatott. Egyik nap aztán valamiért elkezdtem versben összefoglalni a saját történetemet, amiből megszületett *A szökött ló elégiája* című hosszabb költeményem. Egyértelműen a Nagy László-i korszerű költészet mintája lebegett a szemem előtt, amikor írtam, de ez már az enyém volt. Ez a vers oldotta fel bennem a görcsöt, azt a gátat, ami miatt évekig „néma” voltam. Ezt követően aztán magam is kipróbáltam újabb és újabb utakat, módszereket. Ebben aztán óriási szerepe lett egy németországi ösztöndíjas utamnak is, ahol olyan kortárs német, illetőleg lengyel költőkkel kötöttem ismeretséget, akik nagy hatással voltak rám. Többek között Günter Kunert, Peter Huchel, Reiner Kunze vagy éppen Zbigniew Herbert, Czesław Miłosz kissé filozofikusabb hangja megtermékenyítette a gondolataimat. Az ő példájuk összetalálkozott az én útkeresésemmel. Új pályára állt a költészetem.

– *Mennyire volt tudatos benned ez a váltás?*

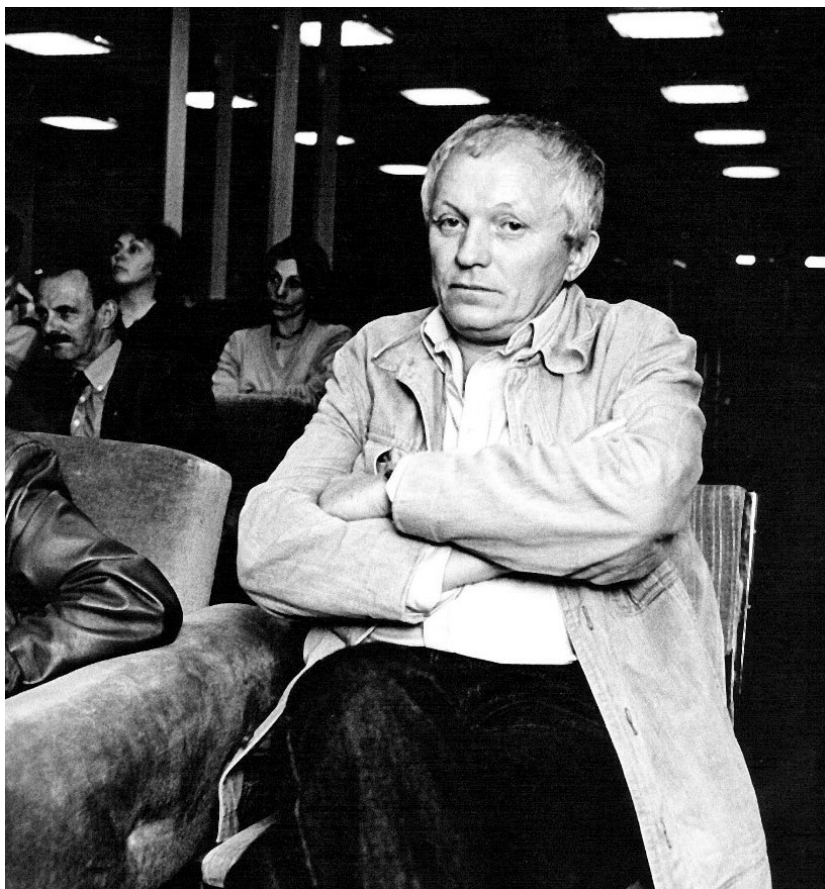
– Abszolút. A társak, barátok, mesterek, példaképek felé irányítottak, s végül a berlini élmények meghozták bennem az elhatározást. A *Változatok a reményre* című (1967) kötetem volt ilyen értelemben az első kötetem, amely-

nek a hangja már ez az új hang volt, amit ma is szívesen vállalok. Itt már a költői képekben egyre jelentősebb szerepet kapnak a víziók, látomások, hallucinációk, amelyek ugyan lehet, hogy ambivalens érzéseket keltenek bennünk, mégis valami tágabb térre terelik a látásmódunkat. Ez a folyamat, amely akkoriban elindult bennem, a mai napig kitart, s bár mostanság megint írói válságban vagyok, érzem, hogy mozognak még bennem újabb megírásra váró témák, talán még új formák is.

– *Hova sorolod magadat, a költészetet?*

– Gondolatilag nagyon zárt, nehéz verseket írok, amelyek – ahogy fentebb már említettük –, sokaknak problémát okozhatnak, de nem tudok, és már nem is akarok ebből kilépni. Még akkor sem, ha én magam kritikussabb vagyok saját magammal szemben, mint a hivatalos ítések. Filozófiai gondolati költészetet művelek, amely gyakorlatilag végigkísér a saját szenvedéseimben. Ez persze alkati kérdés is. A nehézséget talán az okozza, hogy a versekben nincs lehetőség a filozófiai gondolkodásmód szisztematikus végigvezetésére. A műfaj szabta korlátok közé ékelte gondolatok nyomon követése pedig nem könnyű, különösen azoknak, akik nem így „működnek”. A *Hírek Árgyelusnak* (1975), *Az imádkozó sáska* (1980), a *Hozzánk a hóbagoly* (1983), a *Ki olvas éjszaka verset?* (1987) vagy éppen a *Sötét seb* (1996) című köteteimre jellemző leginkább ez a fajta gondolkodásmód. Ezeknek már a címe is gondolatébresztő, nem véletlen, hogy sok kritika forrását képezték.

– *A fentiek ellenére, ezeket a köteteket olvasgatva nekem mindig olyan érzésem van, mintha az itt*

A berlini Magyar Intézet munkatársaként, 1973-ban

közölt verseidben egymásra rajzolódtak volna a költői és az olvasói világok. Könnyűszerrel magunkra, saját problémáinkra ismerhetünk az egyéni lét törekénységének, gondjainak bemutatásában. Mint ha valami különös, vibráló feszültség, kapcsolat keletkezne a költő és a befogadó között, amely közel hozza a geográfiailag egymástól távol levőket.

– Örülök, hogy ezt mondd, mert nyilván a legnagyobb dicséret, amit egy költő kaphat, ha értik a verseit, sőt, tudnak vele azonosulni az olvasók. Mindig is igyekeztem válaszokat keresni, vagy inkább jó kérdéseket feltenni a körülöttünk zajló problémákkal, az emberi szenvedéssel kapcsolatosan. Ha ez visszhangra talál az emberek lelkében, akkor megérte. A harsogó nagyotmondás, a prófétai igehirdetés prédikáló okoskodása mindig

is távol állt tőlem. A személyes közlés intimitása az a közlésforma, amelyet verseimben megpróbáltam felmutatni. Talán ez az, ami bizalmat gerjeszt az embereknél.

– *Mit jelent az, hogy az a fajta gondolati költészet, amit követsz, alkati kérdés is?*

– Már egészen gyermekkoromtól fogva jellemző volt rám a csendes szemlélődés, az eseményeken való eltöprengés, a gondolatok önmagamban való érlelése, amely aztán az idők során csak tovább erősödött. Ebben nyilván szerepe volt olvasmányélményeimnek is, amelyek között szép számmal akadtak filozófiai művek, vagy legalábbis filozófiai indíttatású életművek is, mint például Hölderliné. Ő a sorsával, karakterével elég korán közel került hozzám. Műveivel való megismerkedésemtől pedig egyből éreztem, hogy az ő gondolat-

Nagy Gáspár 50. születésnapján az ünnepelttel

világa az enyém is. A verseinek hangja, a bonyolultsága szellemi rokonságérzést ébresztett bennem. Amikor aztán a '90-es évek elején kikerültem Stuttgartba, ahonnan mindössze 40 kilométer Tübingen – Hölderlin toronyszobájának a helyszíne –, még közelebbi kapcsolatba kerültem – természetesen gondolati síkon – a költővel. József Attila mellett talán őt, az ő életművét nevezhetnénk az én költészetem, gondolkodásmódom egyik legfontosabb tartópillérének. Sokszor a szabadidőmben ott ücsörögtem a városban, és olvastam a műveit. Ennek gyümölcse a *Sötét seb* című kötetem. De általánosságban elmondható, hogy a német gondolkodók hatottak rám leginkább. Olyannyira, hogy volt olyan időszak, amikor magam is próbálkoztam filozófiai témájú írásokkal. Ebből azonban nem lett semmi, vagy inkább úgy mondanám, hogy ezeket sűrítettem bele verseimbe, a nehezebb szövegeket pedig prózáimba.

– Ezek után adja magát a kérdés: vers vagy próza?

– Vers. De azért az hozzátartozik, hogy a próza is kezdett elég hamar foglalkoztatni. Vannak

ugyanis olyan témák, olyan gondolatok, amiket sehogy sem lehetett összehozni a vers formájával, kereteivel. Nem találtam bennük a szövegek helyét. Egyszerűen van, amit csak prózában lehet megírni. Ilyennek érzem például az apám történetét, amelyet a *Téli bárány* (1986) című regényemben próbáltam papírra vetni, de csak részben sikerült. A prózának más a ritmusa, a mértékegysége, mint a versnek. Egyik nem jobb, mint a másik, hiszen más síkon mozognak. Egyszerűen mások. Egymás mellett kell kezelni őket.

– *Térjünk vissza még egy gondolat erejéig Hölderlinhez, illetőleg a „torony-élményhez”!* Mit jelent számodra a toronyba húzódás gondolata? Volt indítatásod valaha teljesen visszavonulni?

– Klasszikus értelemben nekem persze sohasem kellett toronyba vonulnom, pedig olykor valóban lett volna rá indítatásom. A torony ugyanis nemcsak bezár, hanem véd is, sőt kilátást, szellemi rálátást is adhat az embernek. Innen a nyolcadik emeleti lakásomból is van egyfajta toronyrálátásom a dolgokra, de azért én mindig is társasági lény voltam.

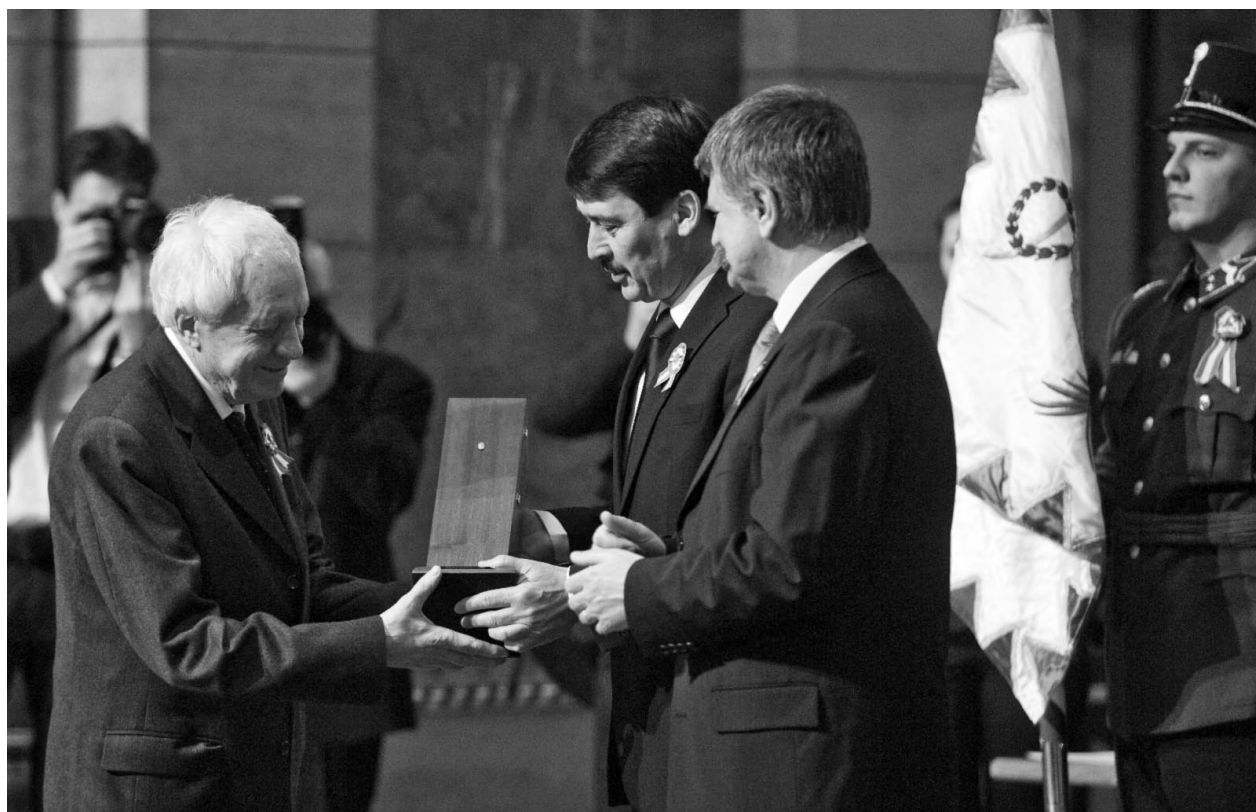
Hölderlin példája nem ilyen értelemben érintett meg. Az az érzékenység, az a befelé mélyedés, ahogy írásaival, sőt, mondhatom, egész lényével igyekezett mások szenvedését magára venni, bennem is alapélmény. A személyiségében van valami, ami a verseit az évszázadok távlatából is az általam is megfogalmazni kívánt eszmék körébe sorolja.

– *Igen, de azért mindig volt igényed a visszavonulásra, elcsendesedésre is. Hiszen például a verseid hangja is mindig tompított, visszafogott maradt, legyen akármilyen fájdalmas az a téma, amihez éppen nyúltál.*

– Igen, persze. Mindig is szükségem volt rá, hogy kicsit visszavonulhassak a saját gondolataimmal. Legalább egy külön szobába, de a legtöbbször Somberekre szerettem volna visszamenni. Ráadásul nem is csak pár napra, hanem akár visszaköltözés szintjén is. Az is igaz, hogy ennek azért elsősorban nem a visszavonultság keresése volt az elsődleges oka, mint inkább az, hogy ahhoz a világhoz mindmáig nagyon ragaszkodom. Időről időre szükségem lenne a gyermekkori táj visszaszerető nyugalomára, de ez valahogy végül nem adatott meg.

– *Mondjuk azt, hogy Somberek bizonyos értelemben egy fontos szimbólum az életedben. A gyermekkor, a haza szimbóluma. Ezen kívül mik azok a kardinális szimbólumok, amelyek szerepet kaptak munkásságodban?*

– Egész életemben fontos, ha nem a legfontosabb szerepet töltötte be a hit, s az ebből fakadó szimbólumok. Ezek természetesen visszaköszönnek alkotásaimban is. Hinni abban, hogy van gondolati lehetőség, hogy van szellem. Ezt

A Kossuth-díj átvétele 2013-ban. A képen Áder János köztársasági elnök és Kövér László, az Országgyűlés elnöke

mindig is próbáltam beleszöni a műveimbe. Ilyen szimbólum például a „bárány”, amely verseimben is és a már említett *Téli bárány* című regényemben is központi szerepet kapott. Amúgy mi katolikusok vagyunk. A szüleim is vallásosak voltak, sőt, az egész közösségünk ott, a faluban erősen kötődött a katolikus hithez, ami komoly összetartó, megtartó erővel bírt akkoriban. Nem véletlenül foglalkoztatott engem is ez a kérdés, s ha akartam volna, sem tudtam volna kikerülni a műveimben. De persze nem is akartam, hiszen meggyőződéssel vallom, hogy minden igaz művészet forrása és célja végeredményben maga a Teremtő. Valószínűleg ezért mondják azt, hogy a verseimben sok a bibliai érintettség, a szentírási szimbólum.

– Jól érzem akkor, hogy ezeknek a fent említett szimbólumoknak nagyon komoly szerepük van

a verseid megszületésének háttere szempontjából?

– Igen, de a benső elmélyülésre való hajlamom azért nem azt jelenti, hogy a külső világból kapott impulzusokra ne lettem volna fogékony. Szó nincs róla. Akkor is figyeltem, és nagyon érdekelt, hogy mi történik a világban, ha éppen egy-egy könyvvel beültem a sarokba, vagy látszólag teljes magányba burkolózva dolgoztam. A kettő nálam nem zárja ki egymást, sőt. Meggyőződésem, hogy az ember csak a teljes belső csendben képes befogadni a külső benyomásokat.

– *Mennyire vagy hát benne Te magad a műveidben? Hiszen, aki ilyen mélységekig átélmélkedik a látottakat, hallottakat, az nem hiszem, hogy el tud szakadni tőlük az írásaiban!*

– Valóban így van: nem könynyű. A prózáimban, azt hiszem, nagyon erősen benne vagyok ma-

gam is, de talán a verseimben is, csak ott közvetettebb formában. Ezek a momentumok azonban sohasem voltak tudatosak: se elbújni nem akartam soha, se kirakatba nem tettem magamat. Tőlem főként ez az utóbbi nagyon idegen, ahogy a közéleti szerepvállalások sem álltak igazán közel hozzám. Azt hiszem, én a klasszikus értelemben vett introvertált ember vagyok. Valahogy úgy kell tehát ezt érteni, hogy például számomra nagyon fontos kötet a *Sötét seb* című kötetem, amely látszólag Hölderlinről szól, mégis én vagyok benne a legjobban, csak ahogy említettem: áttételesen. De például nagyon közel áll hozzám, és szerintem sokat el is árul rólam a *Lét elrejtetlensége* című könyvem is, amely a Szent István Társulat gondozásában jelent meg 2003-ban. Ez régi és új verseket is tartalmaz, s úgy válogattam össze őket, hogy – visszautalva a hit

Munka közben

kérdéséhez – ebben a vezérfonál a transzcendens irányába tendáljon. Azt mutassa fel egyben, ami számomra az egyik legfontosabb dolog. Azokat a könyveimet szeretem a legjobban, amelyekben úgy érzem, hogy a személyem úgy tud jelen lenni, hogy az segít másoknak. Így talán még a *Hírek Árgyélusnak*, vagy a *Szállás* (1978) című köteteimet emelném ki.

– *Tervek. Az elmúlt karácsonyra jelent meg Ki kap szamárkenyeret? (2016) címmel ifjúkori gyermekverseid gyűjteménye.*

– Valóban. Nagy örömet okozott nekem ez a kis kötet, mert megidézte bennem azokat az időket, amikor oly sok segítséget kaptam, többek között a már fentebb idézett Kormos Istvántól. Az indulás éveit voltak ezek, s bár sohasem írtam korábban gyerekverseket, akkor így, csapatban, Orbán Ottóval, Csukás Istvánnal és Demény Ottóval, sokkal könnyebben ment. Ott ültünk a New York Ká-

véházban, akkori nevén Hungária Kávéházban, s olvastuk, javítottuk egymás verseit. Az összes kiadó ott volt a „fejük fölött” az épületben. Szép idők voltak. Örülök, hogy egy ilyen szép kiállítású, Sinkó Veron illusztrációival gazdagított kötet állít emléket ennek a korszaknak. Bár meg kell mondom, hogy nagyon szeretnék már újra verseket írni, de ez mostanság valahogy nem megy. Kicsit olyan helyzetben vagyok, mint az ’50-es évek végén, amikor felkerültem Budapestre, és évekig képtelen voltam verset írni. Lehet, hogy megint jön majd egy hosszú vers, mint akkor *A szökött ló elégiája* volt, amely aztán áttöri majd bennem ezt a gátat, de egyelőre sajnós csak várom az indító hatást.

– *Több helyen szóba hoztad már évekkal ezelőtt is, hogy a Téli báránynak folytatást tervezel?*

– Igen, az volt a tervem, hogy az csak a kezdet lesz, s majd folytatatom. Ráadásul nem is pont úgy

alakult, ahogy szerettem volna, hiszen eredetileg az volt az elképzelésem, hogy az apámnak állítok benne emléket, s ehelyett egy népnek, egy korszaknak lettem a krónikása. Ami persze nem baj, de az apám továbbra is nagyon foglalkoztat. Az ő történetét még mindenképpen szeretném megírni. Az ő egész gondolatvilága engem már gyermekként is nagyon megragadott, ihletett, sőt segített. Ráadásul úgy, hogy ezt lényegileg egyikünk sem vette észre. Egyszerűen egy kisregényben gondolkodom, amelyben az életét szeretném papírra vetni. Az ő helytállásán keresztül bemutatni ennek a viselkedésformának a fontosságát. Bizonyos értelemben a könyv a terveim szerint a *Téli bárány* folytatása, értelmezése lenne. Pillanatnyilag még csak gondolati szinten írom a könyvet, de már nagyon várom a mindenkori „holnap reggelt”, amikor majd elkezdem.

Bartusz-Dobosi László

Kortárs magyar sorsköltészet *A szavak lélegzete*
– *Mai magyar versek*,
szerk. Oláh János,
FOKUSZ Egyesület,
Budapest, 2016.

Mivel a szó maga is sorsesemény, s feladata abban teljesedik be, hogy „magát az embert tegye igazzá” (Gerhard Ebeling) – a szavak egzisztenciális érvénye, létezmegvilágító, létigazító jelentősége kétségbevonhatatlan. Kiváltképpen a magasrendű nyelvművészet, az irodalmi költészet által, amelyben – a műalkotásban – „a létező igazsága lép működésbe”, „az igazság történik meg”, s „ama kimondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa” (Martin Heidegger). Mélységek és magasságok sugárkörei nyílnak meg, az emberlét evilági és transzcendens dimenziói. A költészet tehát *par excellence* sorsköltészet, amelynek nem teherterele a tisztánlátó sorsos igazságbeszéd, hanem a művészet autonómiájából fakadó teljesség, méltóság és szabadság biztosító. Ki merhetné kirekeszteni az irodalom szabad univerzumából mindazt, ami az emberi létezésben torokszorító sorsélményként, gondtapasztalásként, humanitásigényként felgyülemlt? Miféle szabadság lenne az ilyen önkorlátozás? Hogyan volna szembefordítható egymással úgynevezett szövegszerű és világszerű irodalmiság, amikor az írásmű jelentéstartománya el sem gondolható szövegnyelvi megalkotottság nélkül?

Megrendítő, katartikus, egyszersmind finom és szubtilis evidenciákra ébreszt rá az Oláh János szerkesztette *A szavak lélegzete* című monumentális lírai antológia. A kortárs magyar költők színe-javához (az MMA tagjaihoz) tartozók – s szándéktalanul is krisztológiai szám szerint, harminchárman szereplők (Ágh István, Bogdán László, Buda Ferenc, Dobai Péter, Döbrentei Kornél, Farkas Árpád, Fekete Vince, Ferenccs István, Füzesi Magda, Gál Sándor, Iancu Laura, Jókai Anna, Kalász Márton, Kányádi Sándor, Király László, Kiss Anna, Kiss Benedek, Kodolányi Gyula, Kovács István, Mezey Katalin, Nagy Gábor, Nagy Zoltán Mihály, Oláh János, Oravecz Imre, Orosz István, Serfőző Simon, Szentmártoni János, Tamás Menyhért, Tornai József, Tóth Bálint, Tóth Erzsébet, Tözsér Árpád, Vári Fábrián László) – életművük keresztes- és hosszmetsetével, válogatott régebbi és új, ismert vagy gyűjteményes kötetben talán még meg

sem jelent költeményeik révén mutatkoznak meg benne. A szerzők maguk ajánlották alkotásaikat, de nyilván a kötetösszeállító Oláh János elképzeléseit is figyelembe véve: hogy egészében a személyes és közösségi sorsproblémákat tematizáló, a nemzeti és történelmi létkérdéseinkre reflektáló poézis eszmei, erkölcsi, érzelmi hangsúlyai, jellegadó esztétikai értékminőségi rangjukhoz méltó módon erősödjének föl. A nemzeti ön- és lélekismeret lenyűgöző költői tárháza, kincsesháza emelkedik így előttünk: műfajok, stílusformák, hangnemek sokaságában is kidomborodó dignitással – revelatív és reprezentatív horizontteljességgel. A felelősségviselő önkifejezés elháríthatatlan késztetéseinek, gyötrelmeinek, reménységeinek hangulati árnyalatosságával, jelentéssokrétúságával telítve. Az ima, a könyörgés, a sirató, a himnikus fohász, a szakrális planctus, a biblikus-zsoltáros lamentáció, a világszép-hordozó öntanúsítás, a létösszegző, számvető hitvallás, a kollektív historikus sorstragikumra érzékeny krónikás-konfesszionális intonáció impozáns színgazdagságában – de a játékos, derűs bortalok, vidámító szerelmi énekek, röpké pillanatképek, makámák, epikus vagy drámai sodrású poémák és rapszódiaik, vagy haikuk, szonettek, népdalparafrazisok, balladai zengésű versszimfóniák (meg az érzékletes vagy elvont, alanyi vagy tárgyias, fogalmi vagy szimbolikus alakzatok) széles spektrumában, s a fényjelző elődökre (szellemóriásokra Ballasitól Mikes Kelemenig, Berzsenyitől, Széchenyitől Bartókiig, József Attiláig, Tamásitól, Weörestől Nagy Lászlóig) hivatkozó (egyben a szellemi-morális szövetségerősítést példázó) portrész, imitációs, invokációs darabok formanyelvi változatosságának is pazar bőségében és eleven ragyogásában.

A hiteles szó, mint a levegő, életfeltétel; és természetesen nem szűkíti, hanem tágitja az egyetemes szemléleti és poétikai szférákat. A „vígasztaló-nagy csöndes ének, / lélegzete a mindenségnek” (Farkas Árpád) érzete áthatóvá válik, s a „frissen / lélegzett / beszéd” (Iancu Laura) áhítatává éterizálódik; az Utassy Józsefet episztolában szólító Kovács Istvánnál pedig így sűrűsödik fájdalmas–spirituális vallomássá: „Lelkünk sebes, vagy sebhelyes, / s az lélegzetvételünk is.” S ha megjön a szó, akár „legvégül” – az „élő szó” („the breath of words”) –, abban bízunk kell és lehet: „A kimondott / szót becsüld”; „Becsüld a szavak

/ lehelletét, mely a semmi méhéből / szakad ki esetlenül, mint újszülött, / véresen, a torok fájó gátján” (Kodolányi Gyula). S ezekből a motívumokból szövődik a bravúrosan átfogó kötetcím: a lélegző szavak létérdekűségét nyomatékosítva. Hiszen valóban nincs olyan súlyos emberi tapasztalat, amely a szavak sugallatosságával, titokzatos jelentésövezeteivel ne érintkezhetne; mert még a lét és a nyelv határai is feltétlenül a végtelenre mutatnak – minden metafora metafizikumára.

Így lényegül és nemesül artisztikus képzetvilággá mindaz az élmény, látvány, látomás, amely az ember-nemzeti szenvedéstörténet ezernyi konkrét és jelképes mozzanatához, a hagyományos és markáns magyar nemzeti gondtuda kitörölhetetlen összetevőihöz kötődik. S ami mind a bajlátó, bajvívó magatartást hívja elő: a magyar nép folytonos kiszolgáltatottsága az idegen birodalmaknak és leigázó nagyhatalmaknak, forradalmaink és szabadságharcaink leveretése, az ország többszöri szétdarabolása, a huszadik század háborús borzalmainak, pusztító diktatúráinak sora, a felmorzsoló vereség helyzetbe taszított kisebbségi magyarok örökös traumája, a magyarság etnikai, demográfiai, érdekképviseleti zsugorodása, szétszórátása, identitásvesztő önfeladása, a nemzethalál réme; „szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscoig / szabófalvától san franciscoig” – Kányádi Sándor megrázó szállóigéit idézve. És ekképpen keseregnek, figyelmeztetnek, tanítanak a többiek is, szerte a Kárpát-medencéből megszólalva – a csakazértis minden tájat és vidéket felölelő gyökeres hűségvállalás jegyében –, a Felvidékig, Kárpátaljáig, Erdélyig; „a magyar Atlantisz” (Döbrentei Kornél) egészéig. Az „ablak mögé / akasztott történelem” légkörében, „háttal a történelemnek” (Tózsér Árpád), elnyomatásban, kisebbségiségben, megalázottságban. „Csak a keserűség zászlaja / mered a magasba”; „Fekete tájban jár az éjszaka, / hazátlanok közt hontalan vagyok” (Füzesi Magda); „e hazátlan haza a Hazám!” (Tamás Menyhért); „szétszabdalt, kivégzett, hazátlan ország”: „néma vagy és néma vagyok én is” (Oláh János); „kihült a levegő a Kárpátok

alatt”, s „kilöknek egy hazátlan virradatba” (Ferenczes István); „vérdarabok / a rögök” is „a megüresedő, / jövőből kitagadott falvak” körül (Serfőző Simon); „ötszáz év óta mire ment / ez a fejetlen-csonkaország” (Tóth Bálint). Keresztrefeszítések jelenkori stációi ezek – élénk emlékü világégesektől, trianoni katasztrófáktól ötvenhatig és napjainkig; a szovjet gulagokra hurcoltatásoktól („jön a muszka, akit semmi meg nem állít, / vele hadakozva elveszünk egy szálíg” – Nagy Zoltán Mihály) ötvenhat újbóli hatalmi meggyalázásáig még annak félévszázados évfordulóján is („Letépik, megtapossák a zászlót a zászlóra fölesküdt rendőrök. / Gumibotoznak, rúgnak, ütnek, – az emlékezés túl jól sikerült, / ötven év múltán sem látni, hogy enyhült a düh, netalán kihült” – Mezey Katalin).

Ez a „nagy pénteki” – minden romlás, elidegenítő közöny, hontalanság kiváltotta – alaptónus azonban rendre átítatódik a bensőségesen vagy emelkedetten üdvös létbizodalom és a küzdelmes életremenység lelkesítő atmoszférájával is. Mert „elég volt, hogy folyton-folyvást ismétlődjék ez a / kibíratatlan / elképzelhetetlen / beláthatatlan / leírhatatlan / megbo csáthatatlan / s félek, *jóvátehetetlen* / Isten és ember elleni merénylet” (Jókai Anna); ezért „a mennyei víz-esések / és a világosság / megtartó erejében is hinni kéne” (Gál Sándor); s hogy „egyszer jókedvünktől is dörgő lesz még / a Kárpátok medencéje!” (Kiss Benedek); „Ember, a földre! S te lóra, Uram, / ha még hiszed, hogy országod eljő!” (Vári Fábrián László).

E három (*Mai magyar versek, Kortárs irodalmi szöveggyűjtemény, A Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának versantológiája*) alcímet is viselő, pompázatosan színes, egyúttal dúsan koherens olvasókönyv vagy chrestomatia: akár iskolai tananyag, oktatási segédkönyv is lehetne – hiszen autentikus és korfüggetlenül aktuális szellemisége révén többet jelent, mint egy alkalmi kiadvány: komplex irodalmi magyarságtudatunk tiszta forrása és igaz tüköre ez. „Exegi monumentum aere perennius” – mondhatná (mint egykor Horatius) szerzőtársaival együtt méltán Oláh János is.

Bertha Zoltán

Az agykéreg énekei *A szavak lélegzete*
– Mai magyar versek,
szerk. Oláh János,
FOKUSZ Egyesület,
Budapest, 2016.

Az összejek totipotens, vagyis „mindenre képes” tulajdonsággal rendelkeznek.

Tornai József verscíme – *A költő agya* – az összejek titkát juttatja eszünkbe; az forog a fejünkben, hogy a költő „agyában” van valamilyen – a közember vagy a szaktudós számára definiálhatatlan – többlet, amely a művészi teremtés képességével ruházza fel őt.

Megszoktuk Tornai Józseftől a meglepő képzettársításokat, a bizarr hasonlatokat – nem árt, ha *A szavak lélegzete* című, impozáns terjedelmű – több mint 700 oldalas – kortárs versantológia körülírását vele kezdjük.

A költő az anatómia határmezsgyéjén halad az említett versben, s úgy jár el, mint a XX. század elején az impresszionisták a szinesztéziáikkal. Az írja: „Már énekel az agykéreg”. Vagyis halljuk azt, amit csak látni enged az anatómia.

Tornaitól 14 verset válogatott be a versgyűjteménybe a szerkesztő, Oláh János, s ez a bő tucatnyi lírai szöveg az egész kötet „szövetmintázatát” megjeleníti.

Tornai világa rendkívül tág értelemben természetközeli, hiszen itt nemcsak sejtek, vizek, fák, termeszek, halak vagy őzek rendeződnek pompás alakzatokká a verstörvény szerint, hanem a csillagrendszerek milliárdjai is.

Ez Tornai nagy titka: gondolatban és stílusban meredek ívet futott be, az önként vállalt dunaharaszti „ősember” életmódtól – jelképesen – Tibet fennsíkjaig emelkedett, oda, ahol a buddhizmus és a hinduizmus bölcsellete a legtisztább gondolatkristályokba csapódott ki.

És ha már az olvasó is bejárta ezt az utat, örömmel nyugtázza: a költő bátor és gyönyörű ívben rendre visszatér az égi vagy éghez közeli világból a „földibb” hazai tájra. S ilyenkor mindig megmosakszik a magyar népdal forrásvizében is.

Jó példa erre a „hazatalálásra” az antológiadarabként is számon tartható *Vannak magyarok*. E költemény igen árnyaltan jeleníti meg a lét abszurditása ellenére is megmaradó nemzet – mint lüktető közösség – valódi karakterét: hibáit, vétkeit, de erényeit, ékességeit is. Így például azt a szabadságszeretetet,

amely a végtelen pusztákon vált a magyarság meghatározó tulajdonságává.

Ha már van egy keskeny ösvényünk az antológia megközelítéséhez, némi empátiával közelebb férközhetünk a kötetben szereplő többi – egészen pontosan: harminckét – művész világához is. (Tornai a 33.)

A szavak lélegzete olyan irodalmat jelenít meg, amely komolyan veszi a manapság keveset emlegetett vagy kigúnyolt klasszikus intelmét: „Kit nem hevít korának érzeménye, szakítsa ketté lantja húrjait” (Eötvös József: *Én is szeretném...*). Olyat, amely nem fordít hátat a nagyvilágnak, de úgy vállalja a magyar önazonosságot, ahogyan azt a régi idők nagyjai is tették: tiszta hevülettel, a megváltás misztériumának napi megélésével, ugyanakkor intellektuális fegyvellemmel. Milyen szigorú Németh László intelme: „a kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem... életet szabályozó elv”. Ezért nem üresedhet ki, ezért nem lehet csak szép szavak játéka az irodalom, ezért nem válthatja föl – ez is Németh László szava – a magyar irodalmat magyar nyelven írott irodalom. De a másik véglet is zsákutca, erre is van Németh Lászlónak két súlyos szava: a „bölény bánat”. Az is végzetes lehet, ha magunkba zárkozunk, mint a kiveszés szélére sodródó állatfajok.

Eszmék, akarások, hitek, csüggedések és nagy felívelések hullámanak hát bennünk, ha a kötet 335 versét olvassuk. Németh László szemhatárába kíváncsi ez a „verstenger”.

Oláh János szerkesztési elve demokratikus. Az igazságos ábécé sorrendet alkalmazza, így nem alakulnak ki hamis ranglisták, és az öregség–fiatalság sokszor bántó fölemlegetésére sem kerülhet sor.

Így jutunk el az Á-tól a V-ig, jelen esetben: Ágh Istvántól Vári FABIÁN Lászlóig.

S ha horizontálisan pillantunk szét, akkor a történelmi Magyarország térképe rajzolódik ki előttünk. Tözsér Árpád és Gál Sándor a Felvidéken született; Vári FABIÁN László, Nagy Zoltán Mihály és Füzesi Magda Kárpátalján; Fekete Vince, Ferenczes István, Farkas Árpád, Király László Erdélyben. Iancu Laura Moldvából, Tamás Menyhért Bukovinából származik. S nem a szétszórattatás érzete fog el, ha végigpillantunk e neveken, sokkal inkább azt érezzük: ez az antológia összefogja azt, ami széthullani látszik.

A kötet tartalmi és formai jegyeinek számbavétele lehetetlen, mivel minden alkotó szuverén személyi-

ség: annyi viláértelmezést kapunk, ahányan az antológiában szerepelnek. Ezért a műbíró most csak néhány szubjektív impresszióját szeretné megosztani az olvasóval.

Ágh István a Somló aljából pillant körül, Iszkáz az origópontja, ettől olyan magabiztos, nyugodt és méltóságteljes a költészete. Buda Ferenc a nyelv leg-sűrűbb rétegeiben vág rendet, tömör képekből épít katedrális. Dobai Péter – Camus „lázadó emberének” nyomdokain haladva – világnézetünkkel perel. Döbrentei Kornél kezében valósággal szétszakad a félrevert harang kötele. Farkas Árpád koszorút köt Erdély homlokára. Fekete Vince – mint jó vegyész – patikamérlegre helyez minden szótag-molekulát, s kémcsőben adagol azokhoz titkos szereket. Ferenczes István arra a székely gazdára emlékeztet, akinek a kezében ott a korbács, a gyeplő, a kenyér, a bicska, a szalonna, s még arra is vigyáz, el ne fújja kalapját a szél. Füzesi Magda madarak, virágok, gyertyák, imafoszlányok és csillagok sokaságából építene új oltárt – amíg lehet. Gál Sándor csendet és holdvilágot szítál végtelen térben. Iancu Laura, mint babáját babusgató kislány, hol selyembe, hol darócba bugyolálja Magyarfalut. Jókai Anna – profán tartalmakat sem nélkülöző – imát mond a nemzetért. Kalász Márton kihagyásos mondataival és rendhagyó szórendjeivel jelzi, nincs lényegi különbség Somberek és Európa között. Kányádi Sándor a bűvészek biztonságával játszik furulyán és orgonán, de a karmesterek pálcáját is kézbe veszi bátran. Király László történelmet ír, embersorsot faggat, bazsarózsát szed szét szirmaira, s Ikarosz szárnyairól álmodik. Kiss Anna a gyöngyfüző asszonyok és a csipkeverő mesterek türelmével gyűjti ezüst kosarába a szavakat. Kiss Benedek boros kedvvel szegődött be csavargónak az Úristenhez. Kodolányi Gyula a tudás fájáról szakít naponta tiltott gyümölcsöt. Kovács István a történelmi idő és a párkák idejének hosszát méri singgel. Mezey Katalin finom kézzel és tévedhetetlen női ösztönnel rakja egymásra a való világ építőkockáit. Nagy Gábor az ezeréves magyar irodalom visszhangjára figyel, s dudahanggal válaszol arra. Nagy Zoltán Mihály a málenkij robot gyászénekét zengi. Oláh János a népmesék mesebeli óriása, bajvívásban utánozhatatlan. Oravecz Imre gyógyfüveket gyűjt erdők alján, jószagú tisztásokon. Orosz István az újságpapírba csomagolt szendvicsektől a visszafordítható idő tengelyéig nyújtózkodik. Serfőző Simon a Hármassút metszőpontjában áll, ott ajándékoz meg minden járókelőt híres mosolyával és

az emberlélek mannamorzsáival. Szentmártoni János kivételes intellektussal szegődik a Gondolat nyomába. Tamás Menyhért archeológus: szép nyelvünk ősgyökei ássa ki. Tornai József a bartóki modell szabályrendszerét vési kőbe. Tóth Bálint véres napokról álmodik, miképpen Petőfi álmodott valaha, s Kazinczy börtön-fájdalma sajog föl benne. Tóth Erzsébet versmondtaiban „spórol” az igékkel, ezáltal sűrít egybe felhőt, füstöt, zúzmarát és hazát. Tőzsér Árpád (irodalom)történeti leckét ír fiúknak, lányoknak és más földi halandóknak. Vári FABIÁN László egyetemes bölcsességet ötvöz családi hangulatokkal.

Ezekkel a szubjektív impressziókkal, metaforafutamokkal vált elkerülhetővé az antológiában szereplő szerzők neveinek pusztas felsorolása.

Mivel a 33 alkotó 335 verse – szakmai szemmel – *egyetlen* pillantásra áttekinthetetlen, keresni kell egy irodalomelméleti közhelyet, amely segít a rájuk tekintésben. Egy ilyen régi szakirodalmi toposz a költő és a teremtett világ kölcsönhatása. Mi történik a megverselt világgal? És mi a költővel?

„...én teremtetem, bennem létezik, / megunhatatlan és felejthetetlen.” Ágh István ezzel a két sorával alighanem a költészet titkát árulja el. Bent, belül van a „kint”: közvetlenül a költő gondolatvilágába („agyába”) hatol be a külső világ, s a tudat ezáltal nem mindennapi tartalmakkal telítődik, gazdagodik. És „már énekel [is] az agykéreg”.

De mindez csak bátortalan kísérlet, csak gyürkőzés a nagy feladatra: olvasóként 33 vívódó, virrasztó lélek szellemtársává lényegülni át.

Vajon tudunk-e még igazi versolvasók lenni? Vajon elég érettek, elég képzetek vagyunk-e arra, hogy eligazodjunk a trópusok, a toposzok, a metrumok, a verslábak világában?

Benedek Marcell írta egykor *Az olvasás művésze* című munkájában: az igazi olvasó – versolvasó. Aki avatottan tud verset olvasni, az már társ az alkotásban. – Milyen jó, hogy ilyen próbatétel elé állít bennünket *A szavak lélegzete* antológia!

S ha már szóba került Benedek Marcell, a csaknem elfeledett irodalomtudós, akkor induljunk el az ő esztétikájának nyomvonalán, s kérdezzük vele együtt: Miért szép?

Miért szép *A szavak lélegzete* címmel összegyűjtött költői „szövegtenger”?

Szakadjunk el a szerzőktől, legyen mindenki anonim, úgy soroljunk fel lírai helyeket az antológiából, mintha egy népköltészeti gyűjteményben tallóznánk:

„A csillagkapu alatt megállok”; „Mondják: a nővény tudja jól, mi az: lenni”; „Szeretem... szívemben Pessoa bolyongását”; „Az ég kéklő baldacin, reszket”; „lángoló zászlaival lassan közeledik a félelem”; „igazulásához énekelhető a világ!”; „Virágzik egy félsikoly”; „pusmogás-patak folyik”; „az ősz égről pereg már a festék”; „hallgatni a csendet, a lombok sóhajtását”; „egy lángoló oroszlán bő sörényében alszol”; „ível a magyar szó égnek magasába”; „az alkonyi napra hullottak lila istenfoltok”; „És lehet-e folyékony a fény?”; „a végtelenség tömbjei tompán visszhangzanak”; „Ének a szíven – fény a fán”; „félek, virággá változom”; „Így szavak félnek fehérben”; „értem is gyertyát gyújt az Isten”; „az arcukon átra-

gyogysz málnavészes glória”; „hatalmas huzat kél, hazafújja rólam a holdfényt”; „a szomj oldhatatlan kristályai kiütnek rajtad vadul”; „az emlékek mind jövőidők”; „remény riszál, szép rosszleány”; „a kéken bomló selyemkendő füstté lobban ujjaim hidegétől”.

Mennyi szép képtelenség! Micsoda öröm az olvasónak: megszabadulni a vak logika béklyóitól! Milyen szélesre tárulhat a metafizikai világ kapuja! Hogy zúgnak a szavak, hogy csendülnek a mondatok, ha megváltozik a köznapi jelentésük!

Játsszunk el a gondolattal: ha összefüggő szöveg-gé szerkesztenénk az idézett lírai helyeket, megkaphatnánk a mai magyar költészet esszenciává sűrített tömény oldatát.

Hegedűs Imre János

„Hová repít gyöngeszárnnyad?” Fecske Csaba:
Szárnyaim nőnének,
Széphalom
Könyvműhely, 2016.

A *Szárnyaim nőnének* című kötetnek már a címválasztása is roppant szellemes – különösen annak ismeretében, hogy a szerzőt „Fecskének” hívják. Ám ha a könyv címadó darabját elolvassuk, Weöres Sándor híres gyermekverse, a *Buba éneke* is nyomban eszünkbe juthat. Fecske írása pontosan rímel a weöresi gondolatra: „Ó, hogyha elmennék, / mindig visszavágynék, / sehol a világon / nyugtot nem találnék”.

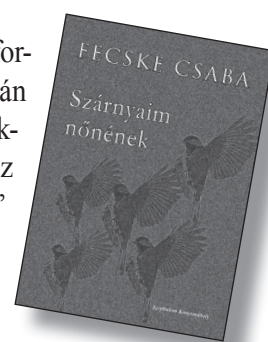
A szerző nem érezte szükségét annak, hogy a kötet írásait ciklusokba rendezze. Helyette egy izgatón hömpölygő versfolyamot kap kézbe az olvasó, ahol a humor, a derű váltakozik a finomhangolású érzelmi megközelítésekkel. Gyermekversek – mondanánk, látva a témaválasztást és a könnyed, játékos nyelvezetet. A könyv azonban korántsem csak gyermekkézbe való. Inkább afféle kiegészítő mozaik a költő korábbi tematikus válogatásai (a *Visszalopott idő* című szonettgyűjtemény, az istenes verseket tartalmazó *Akinek arcát viselem* és a testi-lelki szerelmet megéneklő költeményekből összeállított *A hús pogány éneke* című kötet) mellé.

A természet, az idő és az ember bonyolult egymásra hatása tematizálódik ezekben az írásokban. A legtöbb versben az ember csupán külső szemlélő-

ként van jelen. Olykor mégis előfordul, hogy a szubjektum nem pusztán megfigyelő, hanem a költemény aktív szereplője is lehet. Például: „Az utcán füttyörésző gyerek / ögyeleg” (*Naptár*), „Fényből képet szó szemem” (*Lázasan*), „A jégen nap-hosszat / lurkók korcsolyáznak” (*A Ménes-patak télen*).

Egy gyorsan pörgethető időbeli áttekintéssel (*Naptár*) indul a kötet. Az egymás után sorjázó hónapok mindegyike kapott valamilyen frappáns jellemzést. A költő vagy a lírai én – megszólítás, illetve kérdés formájában – nemegyszer az olvasót is közvetlenül bevonja ezekbe a szövegekbe. „Tömje már be valaki / a szél orrlíkat” – hangzik például a *Január* ukáza. S mellette ott az októberi kérdés: „Virít a Bükkben az őszike, / szemem színét szemed örzi-e?” A költő személyes jelenléte egyébként feltűnően gyakori a *Naptár* darabjaiban. Jellemző példa erre a *December* című költemény, amelyben Fecske megörökíti egy jégen csúszkáló gyerek hasra esését, majd hozzáteszi: „gyerekkoromra emlékezik a térdem”.

Vannak visszatérő motívumok, ismétlődő szereplők, illetve helyszínek a kötetben. A szülőföld emlékét idéző Ménes-patak például több versben is megjelenik: „Rekettyék közt fut a Ménes, / kőbe botlik, nagyot csobban. / Melege van már a Napnak: / megmártózik a habokban” (*A Ménes-patak*). S ellentétpárként ott szerepel a téli pillanatfelvétel is: „Befagyott a Ménes: / hosszú ezüstszalag, / felvégből alvége / mozdatlan szalad” (*A Ménes-patak télen*).

A versekben fontos szerephez jut a költő szülőfaluja és gyermekéveinek színhelye, Szögliget, de mellette fel-feltűnnek az alkotó felnőttkorának meghatározó terei is. Hangsúlyozni kell, hogy Fecske Csabánál nincsenek szigorú értelemben vett tájleírások: költeményei sokkal inkább a költő természetéhez való viszonyát, az ember és a világ bensőséges kapcsolatát tükrözik.

Tájak, napszakok, évszakok, növények, állatok – ezek jelentik a versek középponti magját. Körük szerveződik a játékosan izgalmas versszövet. A többnyire vidám hangulatú, könnyed, dallamos, ritmusos költeményekbe azonban időnként beszivárog néhány komor és fájó mondat is: „anyóka szívét pára fújja be / [...] / Anyóka hangja / levélzizegés, / Anyóka szája / mint a seb, ha fáj” (*Tücsök*).

Figyelemre méltó az is, hogy a természetimádó alkotó aprólékos pontosságú megfigyelései, s az ezekből levezetett párhuzamok olykor kifejezetten megrendítő képekben összegződnek (például a *Seb* című versben: „Még föl se nyílt, / máris behegedt / a vizen / a sirálszárny ütötte seb. / Füllel nem is hallható, / amint felszisszen a tó.”)

Míg a földet túró remeteéletű vakond az életerőt mutatja, s a lepkebálban szunyogbanda muzsikál, jó néhány versben felbukkan a pusztulás, az elmúlás felsötétlő gondolata – néha a legváratlanabb pillanatban. A *Fényben* című vers például, amellet, hogy „tékozló ragyogást” emleget – ezzel mintegy előrevetítve a véget –, az alábbi sorokkal zárul: „bibék közt egy bogár barangol, / parányi szemébe költözöm. // bogárrá változom eltűnök, / nem látsz hát azt hiszed nem vagyok, / pedig ha ebben a kertben jársz, / csöndemet örökké hallhatod.” Mert minden, ami élő, egyben véges is, s a születés pillanatától az elmúlás felé közelít: „virág nyit – halni készülődik” (*Vadvirágok*).

Az olvasó – mindezt végiggondolva – akaratlanul is arra a következtetésre jut, hogy a kötet egésze mintegy kifejti azt, amit a nyitó képsor, a már idézett *Naptár* című versfüzér még csak felvázolt. A költemények sorrendisége nem esetleges: a kötet íve a tavasztól a tél, a születéstől a halál, a hangtól a némaságig húzódik (az utolsó költemény, a *Körmet mereszti* zárósora: „Egy-egy kósza hang... majd hosszú némaság”).

Így a *Szárnyaim nőnének* versvilágában összességében erőteljes nyomatékot kap az elmúlás képzete – ahogy ezt a könyvnek a hónapokat idéző nyitódarabjaiban is láthattuk: „lejár szavatossága már a zöldnek, / vándormadarak országútja az ég” (*Szeptember*); „Közeleg a tél, a lomb belereszket, / menekíti a vágyat a tested” (*Október*), „alszik a dal a madár szívében” (*November*).

Fecske Csaba remekül bánik a szavakkal, szövegeihez mesterien teremti meg a formát. Poétikai megoldásai sokszínűek, a legkevésbé sem kiszámíthatóak: hol a mondókák egyszerű, gyermekien kedves világát idézi meg (*Lepkehívogató*), hol pedig elvontabb kifejezőmódra törekszik (például *Hattyú* című versében, amelyben zoológiai megfigyeléseit szimbolista költői minták nyomán esztétizálja át: „Társtalanul, csöndesen / úszik a vízen. / Hószín toll, királyi nyak – / koldusként lehulló kenyérdarabra csap”). Üde színfoltja a kötetnek a vándormadarak csapatát mintázó, feszített ritmusú képvers (*Madarak*), illetve a Weöres Sándor kísérelti alkotásaira emlékeztető, verssorok ismétlésére épülő *Nem jön senki* című költemény is.

A kötet több darabja korábban gyermekeknek szánt összeállításokban jelent meg. Ez a mostani válogatás azonban – minden játékosága és gyermeki őszintesége mellett – különleges érzelmi töltést és a felnőttek számára is érvényes eszmei tartalmakat hordoz.

Oláh András

Látogasson el a Magyar Napló webáruházába, ahol kedvezményes áron vásárolhatja meg kiadványainkat:

Vers • Próza • Dráma • A Magyar Irodalom Zsebkönyvtára • Nyitott Műhely albumsorozat • Mesekönyvek
Németh László irodalomtörténete • Ismeretterjesztő könyvek • Műfordítások • Művészeti albumok • Szociográfia
Irodalomtörténet, tanulmány, esszé • Antológiák

► www.magyarnaplo.hu

Régi és új vizuális költészeti formák Papp Tibor: *emlékmeder*, Parnasszus Kiadó, 2016.

A kortárs magyar vizuális líra egyedi hangú képviselője, Papp Tibor az avantgárd hagyományaiból, a kassági örökségből és a folyton változó jelen kívánásaiból úgy táplálkozik, hogy mozgásra, változásra mindig kész egyedi alkotói attitűdjével új, formailag meghatározható műfajokat teremt. Frissen megjelenő kötetében, az *emlékmeder*ben „a modern vizuális költészet előőrseit” (Papp), a XVII–XVIII. századi vizuális formákat idézi fel. A XVII. században Moesch Lukácsnak az irodalmi műfajokat tárgyaló *Vita Poetica* című művében említett formák közül Papp Tibor az akro-, a mezo- és a telesztichonnal él a leggyakrabban.

A költőt már a második – *Elégia két személyhez vagy többhöz* című – verseskötetének születésekor (1964–1968) intenzíven foglalkoztatta a gondolat, hogy a magyar irodalmi múlt méltatlanul mellőzött alkotóit műveiben megidézzék. Ahogy Weöres Sándor a XIX. század elejének elfeledett alkotóját, Ungvárnémeti Tóth Lászlót az írásaival, hivatkozásaival visszahozta az élő irodalomba (lásd: *Psyché*), Papp Tibor Vajda Péterre irányította a figyelmet. Az értékmentésen és -gyűjtésen túl mindez két költői korszak és világ összekapcsolását is jelentette. Az *emlékmeder* című kötet egyik szervezőeleme szintén ez az alkotói attitűd: akro-telesztichonban Marsall László, mezosztichonban Moesch Lukács, Kiss Tamás, Bohár András és Prágai Tamás neve jelenítődik meg. De emlékezik Csokonai Vitéz Mihályra, Kaffka Margitára, Nemes Nagy Ágnesre, Babits Mihályra, Mátis Líviára s még Bartók Bélára is.

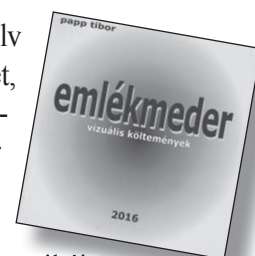
A másik kötetsszervező elem a költészet témája, a verset felépítő szavak, szóelemek és betűk tematikája: „engem a költészet vezérel” – írja a *gondola* című vizuális költeményben, majd később megállapítja, hogy „költészet nélkül a hálóterem / a halál előszobája”, s az *átváltozásban* mezosztichonban emeli ki az „áldozat a vers” kijelentést. Többször is figyelmezteti a költőket: „a nyelvvel kamatoztassatok”, „költő / szemed sötét üvegében a költészet tüze égjen”, s „a vers mindig illatos”. A szavak, szótagok mellett („bőfögnék a sztrájkoló szavak”; „szétesik

a szótagok keze-lába”), kiemeli a nyelv legkisebb, tovább nem osztható elemét, a betűt is („a betű a nélkülözés tengelye / a félig épült otthon”; *emem; nyúlvány*).

Meghatározza a kötetet az 1956-os forradalom és szabadságharc tematikája is. A nyitóvers, *a költő első levele* a 12 nap élményére épül: „de / költészet nélkül azt a / **12 napot** / nem lehet megérteni / sem külön-külön / sem a vöröslő hó alatt”. Ebben a kontextusban hangzik el a kötet címadó szava, az *emlékmeder*. Az emlék, emlékezés, emlékezet motívuma több helyen is megjelenik: „egyre inkább emlékeink zúzódnak porrá”, „emlékeim hajladozó fonala”, „elnyeled emlékeimet”, „kiégett bennem az emlékezés”, „a költészet [...] / eltakarja az emlékezés rózsabokrait”, „én és emlékezetem / a boldogság hurokja leszünk”.

Az emlékezés mellett ugyanilyen domináns jegy az elmúlás („a készülő koporsóm vagyok / vicsorogva vár az öregség”; „az öregség lehavaz bennünket”; „földem java már felszántva / halál magva benne”; „a mulandóságot mérem az idővel”), a halál motívuma: „ha megmondanám hogy csak engem temettek / hogy én feküdtem a papírlepedőn krétafehéren / szivarzsebemben bordó zsebkendővel / a rozsdás mozi-jegy mögött / ugyanabban a vendéglőben / ahol téged kerestelek / de nem mondom meg”). S meghatározó jegy az öröklét: „alulról fekete csillag bennünk az öröklét”, „bronz-kútból ömlik síkvidékre / harangok húsvéti énekéből a feltámadás”. Jelen vannak a harsonák („füben megbúvó virág / a harsonák”; „mezítelenül kiterítetek / a harsonák zengedeznek”) és a gyertya, gyertyatartó is („némán aszalódunk gyertyatartóként”; „félrészezen piheg a gyertyák szava”). Emellett gyakori a csillagmotívum: „ott vár az ajtó a csillagok alatt”, „csillagban mozgó sárgatestek”, „amikor csillagokkal tartok / azt álmodom virág-ágy az arcod”, „Lobog a csillagok sörénye”, „csillagaim tükörképe a szemed”, „egy koraszülött csillag a világűr inkubátorában”. A vizuális költemények többször előforduló szegmentumai még az angyalok („az angyalok is levetkőznek”; „angyalok zoknijai”; „levegőznek az angyalok”). A csiga pedig műveket összekötő kép: visszatérő elemként van jelen a kötetben („csigabigák fürdőruhában”; „csigabigával s fürdőruhában”).

Előfordulnak mitológiai alakok (Zeusz; Euridiké; Médeia) és bibliai, szakrális elemek is (bárány; temp-

lom, roráté; Mózes; Mária, Betlehem; János evangélista, parúzia: „János szerint villámlások szózatok / mennydörgések földindulás és nagy jégeső / veri a fásbaszorult férgeket”).

Dadaista fordulatokkal („lolla ellei lalla”), szójátékokkal („párológ lóg” ; „*mint a / mint a*”), „gumiharisnya” – „rabló barisnya”), hangutánzó („höhöhö”, csicsog), hangulatfestő szavakkal („csak csüccs / leül”), hapax legomennal („dallás”) is találkozunk. Gyakoriak az enjambement-ok, de úgy, hogy toldalékok kerülnek át az új sorba, s a Papp Tibor által megteremtett szófonatok szintén jelen vannak a vizuális költeményekben: „falragasszony”, „mazsolánnyal”.

Korábban a költő ötször öt betűvel bűvös négyzeteket alkotott. Ahogy Tandori Dezső a szonettgyűjteményével (a *Még így sem* című kötetével) mallarméi szintre emelte a magyar szonett műfaját – rövid idő alatt pótolva évszázadok hiányosságát –, úgy Papp Tibor is a 25×25 – *Bűvös négyzetek* című kötetével (2007) kiteljesítette a gyér számú kubusirodalmunkat. Az *emlékmeder*ben a kubus egy másik formáját élesíti újjá: a cubus quinquepartitusok ötször öt szóból épülnek fel, s az olvasás során 25 szóból generálódnak a verssorok (*csikosan; én vagyok én, te vagy a tűz; te vagy; jelen a négyzet*).

Papp Tibor a számítógépes művészetben nemzetközileg is előkelő helyre került: korszakalkotó dinamikus költeményét elismeri minden „költészet-történelem” (Alexandre Gherban) és minden számítógépes irodalmat taglaló írás. Ilyen alkotása a tizenöt francia nyelvű dinamikus-generált műve mellett a tizenhat billió hexameter és pentameter együtttest generáló, magyar nyelvű *Disztichon alfája* (1994) és a versgeneráláson kívül kép- és szöveggenerálást is megjeleltető, hangverseket megszólaltató *Hinta-palinta* című dinamikus műve (2000). Az *emlékmeder*ben ízelítőül közöl a számítógéppel generált művei közül öt disztichont és két hódolatot. Hogyan állják meg a helyüket

ezek az alkotások az új kötetben? – kérdezhetnénk. Ősiségük révén. A felező tizenkettes ugyanis már a középkor végi szövegemlékeinkben megtalálható (lásd: Geszti László éneke, 1525; Apáti Ferenc *Cantilénája*, 1526), a disztichon pedig ugyancsak jellemzően jelen van a XVI. század magyarul verselő humanistáinak műveiben. Papp Tibor tehát a témában megjelentetett számtalan elméleti munka, tanulmány mellett az irodalomtörténet testéhez, az ősi versformákhoz kapcsolódva bemutatja a versgenerálás mediatív terét.

A *Vendégszövegek 5* című kötetben (1997) jelennek meg nála az egy soros, úgynevezett *Villanások* betűtipográfiái, amelyekkel a költő a benne felvillanó kép megragadásával, egyetlen szikra ötlet-szüleményének tipográfiai megvalósításával konceptalkotásokat hozott létre. A játékosan kiemelt betűk és szószetelek tizenegy villanásnyi lenyomatai rövidek, néhány szóból, egy felsejlő mondatból, esetleg egy-két hozzájuk toldott grafikai elemből épülnek fel, s jellegzetes jegyük az elszigetelés. A *Vendégszövegek (n)* című 2004-es kötetből ismert „most mindenki fasiozott” villanás tér vissza az új kötet *az egy kupa kupa kupa* című képvers-szövegében, szemléltetve, hogy az ősi képversformával (kupa) hogyan lehet egyesíteni a konceptualizmust.

Hasonló felhívó jel a kötetben a *transzmisszió* című mű is. Ez a kötet egyetlen lineáris verse, s mégis a legnagyobb természetességgel simul bele a vizuális költemények és generált versek sorozatába, jelezve, hogy milyen jól megfér egymás mellett klasszikus és modern. A vizuális költemény és a szabadvers egyedi találkozása ez.

Az *emlékmeder* olyan kötet, amely a régi magyar képvers-formákat feltámasztja, és a klasszikus és középkori költőelődök alkotói eszköztárát egyesíti a kortárs avantgárdéval.

Kelemen Erzsébet

Oszlop (1983)

Két nemzet Konrad Sutarski:
fia *Ha úgy tudnánk...*,
 Magyar Napló Kiadó, 2014,
A haza kiterjesztése,
 Magyar Napló Kiadó, 2016.

Egy szellemes megállapítás szerint a jelentős emberek kiváltsága, hogy több szülővárosuk lehet. Például Petőfit hosszú ideig három város tekintette a maga fiának: Kiskőrös mellett Kiskunfélegyháza és Szabadszállás. (Egy időben Dunavecse és Kunszentmiklós is.) A halhatatlan Homéroszt tucatnyi görög település követelte magának. Napjainkban is akad hasonló életrajzi érdekesség. A költő, műfordító, irodalomszervező Konrad Sutarskiról egészen biztosan tudjuk, hogy 1934-ben a sziléziai Poznańban született, mindazonáltal két nemzet fia: a lengyel mellett a magyará is, hiszen házasságának köszönhetően 1965 óta hazánkban él. Legújabb műveinek bemutatóját február 22-én tartották Budapesten, a Lengyel Intézetben, Szakolczay Lajos irodalomtörténész és Korbuly Péter előadóművész közreműködésével. Az estet Szentmártoni János írószövetségi elnök mellett Jerzy Snopek lengyel nagykövet nyitotta meg, aki felhívta a figyelmet arra a fontos szerepre, melyet Sutarski a két ország között kultúraközvetítőként betölt. Ám évtizedekkel korábban Csoóri Sándor is hasonlóképpen méltatta a kettős sorsú költőt: „Magyarországot Lengyelországba juttatja, miközben saját hazáját a hátán cipeli hozzánk. Különös, kivételesen szép sors ez. Ezért gondolom, hogy Konrad Sutarski egyszerre a lengyeleké és a magyaroké.” E kettős sors mellé hősünkben kettőzött tudat is társul – ennek legalapvetőbb megnyilvánulása, amikor egy magyar embernek magyar nyelven ekképpen mutatkozik be: „Sutarski Konrad vagyok” – vagyis lengyel nevét a magyar logika szerint használja.

A nyolcvanhárom éves szerző lankadatlan erejét mutatja, hogy a Lengyel Intézet estjén egyidejűleg négy, mostanság kiadott művét tárgyalták: lengyel nyelvű verseskötetét, egy általa szerkesztett európai költészeti antológiát, magyarra fordított verseinek 2014-es gyűjteményét *Ha úgy tudnánk...* címmel, valamint *A haza kiterjesztése* című, tavaly megjelent kétnyelvű esszékötetét. Terjedelmi okokból most az utóbbi két kötetre összpontosítunk. Annál is inkább, mert jelentős a közös metszetük: *A haza kiterjesztése*

című esszé szövegazonosan szerepel a *Ha úgy tudnánk...* verseskötetben. A karcsú, nyolcvanöt oldalas esszékötet novumát a kísérőtanulmányok adják: Anna Mazurek *A mítosz valósága*, Szakolczay Lajos pedig *Két hazában – egy szívvel* címmel írt Sutarski nagyon is földi, nem természetfeletti értelemben vett lélek-vándorlásáról. S ne feledjük, hogy a könyvet a már hazánkban született, ám lengyel származású Szyksznian Wanda illusztrációi gazdagítják.

Sutarski munkásságában különösen beszédesek a kötetcímek. A *Ha úgy tudnánk...* címet a szerző egy 2007-es verséből emelte a borítóra, melynek kezdősora így szól: „Ha úgy tudnánk távozni” – a fájdalmasan fiatalon elhunyt Nagy Gáspár temetésének napján írta. *A haza kiterjesztése* esszécím nyilvánvalóan a lengyel szülőföld és Magyarország testvéri viszonyára, történelmi egységére utal. Egy korábbi, 2005-ben szintén a Magyar Naplónál megjelent kétnyelvű versválogatásának címe: *Kettős hazában*. Közéleti beszédeinek (amelyeket a rendszerváltást követő években a Magyarországi Lengyelség Múzeumának és Levéltárának vezetőjeként, illetve az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat elnökeként mondott el) vaskos gyűjteménye *Lengyel zászló a Duna mentén* címmel látott napvilágot. 2014-ben megjelent történelmi esszékötetének a *Közös fények* címet adta – és említhetnék további példákat. Látható tehát, hogy Konrad Sutarski szellemi magatartását és irodalmi munkásságát meghatározza a lengyel–magyar összetartozás eszméje, annak szolgálata, miközben vitathatatlan, hogy tágabb, összeurópai távlatokban is gondolkodik.

A válogatott költemények kötete élénk tárja, hogy Konrad Sutarski lírája rímek nélküli szabadversekre épül, ám sorait egyben tartja bizonyos belső ritmus, a nyelv üteme. E nyelv az ő esetében a lengyel, hiszen csak anyanyelvén ír. Jeles fordítói (mások mellett Csoóri Sándor, Kovács István, Tornai József) hűségesen visszaadják e fegyelmezett versbeszédet. *A haza kiterjesztése* című esszé pedig történelmi távlatokba ágyazva megismertet a két nemzet szellemi-lelki rokonságával, illetve különbségeivel. Ám a lényeg az ezer éve eleven testvériség.

Zsille Gábor

Minden vers kovásza Filip Tamás: *Album*, Magyar Napló Kiadó, 2015.

Az *Album* című kötet reprezentatív válogatás Filip Tamás életművéből. Anyagát Nyírfalvi Károly állította össze a költő eddig megjelent hét verseskötetéből, egy antológiából és új verseiből. Az album kifejezés asszociációi sokrétűek: ott van közöttük az a fényképgyűjtemény, amely múltunk véletlenszerű és eltervezett mozzanatait egyaránt magában foglalja (s amely jó esetben egy szuszra átlapozható), illetve a könnyűzene internet előtti érájának jellemző megjelenési formája is. Ahogy a kiadónál már hagyomány, a hátsó borítóra mindig felkerül egy vers a kötetből, amely – magától értetődően – jelzésértékű kiemelés a szerkesztő részéről.

Az *Album* hátulján a *Lezárni folyton* című opusz olvasható. Netán a költői pálya lezárása a kötet? Elsőre akár így is értelmezhető lenne a vaskos könyv. De a cím másik szava máris megcáfolja az első. Folyton lezárni vagy azért kell valamit, mert rendre kinyílik újra, vagy azért, mert csak a cselekvés ugyanaz, a tárgya nem. Ahogy a szövegből kiderül, ez utóbbiról van szó, a lezárás tehát nem jelent befejezést. Az album mindenképpen egy folyamat összegzését, egy korszak reprezentatív felmutatását kell, hogy jelentse. Erre pedig feltétlenül megérett Filip Tamás, akinek első verseskötete, a kordokumentumként is figyelemre méltó *Fékezett habzás* 1986-ban látott napvilágot. Azt pedig a majd' harminc évet átfogó kronologikusan felépített válogatáskötet tanulmányozása után nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy Filip Tamás már 1986-os debütálásakor is érett költőként szólalt meg. Az akkor még kötelezően „fékezett habzással” megszólaló hang veszteségek nélkül, érzékletesen mutatta fel a – helyenként metafizikai, helyenként politikai értelemben vett – felmutathatatlant. Például a komplementer halmazok pozitívumként való megjelenítésének olyan paradox képeivel, mint a következők: „Bejött a lehetetlen változat, / a gipszből kiöntött árnyékok kora”, vagy „a gyertyalángból is csak / a nem világító szegély marad” (*A leveleket elviszük*). Ilyen a jelzésre, hívásra készített néma hangszer is: „csak a kürt hallgat, nem fújja le / ráncos tarkómról a rettegést” (*Vadászat*).

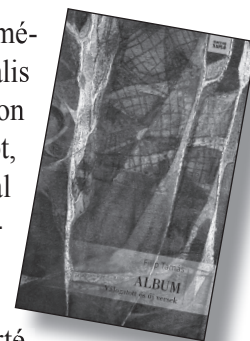
A mindennapi történések és az azok mögött meghúzódó valóság törekeny viszonyát továbbkutatja

a költő későbbi köteteiben is. Költeményeiben állandóan jelen van a spirituális világgal való kapcsolat és a határokon történő mozgás. A teremtő indulatot, az alkotás erejét állítja szembe azzal az attitűddel, amelyben az egyén sikerét az jelenti, ha nem rontja el a már meglévőt. Filip Tamás egyedi tehetséggel bánik a szavak játéka által történő újrateremtés lehetőségeivel. Messze több ez, mint pusztán szójáték-kedvelés. Egy-két hangzó megváltoztatásával a megfelelő kontextusba illesztve drámai súlyt kapnak kifejezései. Hogy csak néhányat említsek ezek közül: „Sokan futnak a leszakadt hídon át. / *Folyó általi halál!*”; „és a tájsebész keze reszketett, mikor / kialvatlanul munkához látott”; „Most van soha”; „*Esőszülött* vagyok mondja a fű és elszárad”; „örömszakadtáig ragaszkodsz életedhez”. (Kiemelések az eredetiben.) E versek jellemző eszköze a filmszerű ábrázolás – gyakran mintha képkockák mozaikjaiból épülnének fel szövegei. Filip Tamás a valóságot éles szemmel figyelő, fogékony szellem, aki nem magát írja bele a világba, hanem a világot írja be magába; benyomásait belül összegzi, átszűri, lepárolja – „egész testét / átjárja, amit följegyez” (*Gyorsítás*).

Vallom, hogy a vers természetéről elsősorban nem tanulmányok, hanem ars poeticák által kaphatunk plasztikus képet. Jó néhányat éppen Filip Tamástól: „verset írni / annyi, mint aranymosónak / lenni reggeltől estig, / és ékszerésznek lenni / egész éjszaka” (*Egész nap*). Létezik valahol a tudat mélyrétegeiben egy olyan mondat, amit versről versre visz magával a költő, amit nem tud megragadni, mert számtalan alakban előbukkanhat. Az is lehet, hogy nem is szavakból áll, talán egy zenei mondat, talán egy számkód vagy egy jel. Ez minden vers kovásza. A költő addig „gyúr” belőle, amíg nem képes arra, hogy éppen azt az *egy* verset írja meg, amelyre egész életében készült. Igaz: „Csak az a vers kész, / amit nem írsz meg” – mondja a *Lélekjelentésben*, a többi mindmind közel visz bennünket a meg nem írtához.

Filip Tamás versvilága Wittgensteint juttatja eszembe, aki azt írta egy levelében *Tractatus* című művéről, hogy a könyv két részből áll: abból, amit megírt, és mindabból, amit nem írt meg. És éppen ez a második rész az igazán fontos. Filip Tamás válogatott kötete meghatározó része a kortárs irodalomnak. Benne vannak a meg nem írt versei is.

Türjei Zoltán

„...egy bikkfára
neveket ott
felmetszettem...”

Szalai Attila – Móser Zoltán:
*Polonica varietas. Szepsi
Csombor Márton nyomában
400 év múltán*, Kairosz
Kiadó, Budapest, 2016.

Julianus barát az „otthon” maradt magyarok felkeresésével máig élő hagyományt teremtett a XIII. században. A magyar őshaza megtalálásának vágya indította el a „nagy úton” Kőrösi Csoma Sándort, míg negyvenöt évvel ezelőtt Jakabos Ödön az ő nyomdokaiba lépve zarándokolt el Dardzsilingba, hogy sírja előtt tiszteljen. A nagyvilág e három magyar vándorának példáját követte Szalai Attila és Móser Zoltán, amikor 2015-ben régóta dédelgetett tervük jegyében tollal és fotómasinával nyomába eredtek a fél Lengyelországot bebarangoló Szepsi Csombor Mártonnak. Az 1595-ben Szepsiben született, s húsz év múlva Telkibányán tanítóskodó Csombor Márton is bizonyára hozzájuk hasonló alaposággal készült európai tanulmányújtára.

Peregrinus vándorlásának térképfonalára a Lengyel Királyság és Fejedelmi Poroszország helységnevei is felfűződtek a Beszkidektől Tarnówon, Varsón át Gdańskig, ahol Szepsi Csombor Márton közel két évet töltött tanulással, miközben több poroszföldi városba is kirándulást tett. 1618. április közepén kelt útra Dániába, ahonnan Hollandiába, majd Franciaországba és Angliába vezetett az útja. Negyedév elteltével már Heidelbergben találjuk. Innen indult Csehországon, Szilézián és a Lengyel Királyságon át haza Szepsibe. Szalai Attila és Móser Zoltán, miután Tzewben elváltak tőle, a sziléziai Złoty Stokban csatlakoznak hozzá ismét, s kísérik őt Krakkóba. Szepsi Csombor Márton hazatérte után nem sokkal kassai iskolaigazgatónak vetette papírra európai utazásának élményeit, ismertette annak említésre érdemes színhelyeit.

Szalai Attila az érintett helységek mai (2015-ös) állapotát mutatja be, számba véve mindenekelőtt azt, hogy mi tűnt el, mi változott, mi maradt meg az 1616-os, 1618-as „felméréshez” képest az elmúlt négyszáz év alatt. Mindehhez Móser Zoltánnak – a rá jellemző művészi igényességgel készített – „képes dokumentumai”, valamint korabeli metszetek, festmények társulnak.

Szalai Attila – az idő csapdájában – hajdani útítársának két-három odavetett, adatokban szűkölködő

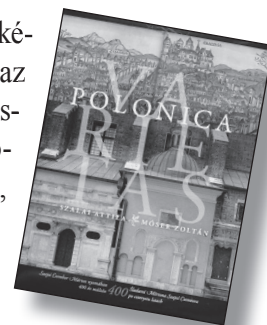
mondatát is olvasmányosan „a saját képe” tudja formálni, megvilágítva az érintett város történetét is. Igazán azonban Sandomierz (Szendomír), Gdańsk (Dancka), Elbląg (Elbinga) és Krakó Csombor Márton által adott hosszabb ismeretetésével „feleselve” éli ki magát.

Eleinte az olvasó idegenkedhet a szerző archaizáló stílusától, Tarnówtól azonban már teljesen természetesnek érezheti. Időnként bonyolultnak ható szövegformálása legfeljebb a fordító Tereza Worowskát teszi próbára. Az album ugyanis kétnyelvű, s ehhez az is hozzájárulhatott, hogy Szepsi Csombor Márton művének Lengyelországra vonatkozó részei a kiváló irodalomtörténész, Jan Ślaski fordításában 1961-ben napvilágot láttak lengyelül.

Az természetes, hogy helységeírásaiban a szerző külön figyelmet fordít a Lengyelországban fellelhető magyar szellemi és tárgyi emlékeknek, legyen szó Szent Kingának vagy Szent Hedvignek a lengyel történelemben játszott kiemelkedő szerepéről, a Thurzók alsó-sziléziai és krakkói működéséről vagy a királlyá választását el nem ismerő Gdańskot meghódításra kényszerítő Báthory István emlékezetéről. Szalai beszámolóinak életszerűségéhez jól időzített, megfelelő helyen érzékelhető humora is hozzájárul. Főként, amikor sörivő szenvedélye miatt megcsipkedi négyszáz évvel ezelőtti útítársát. Nysa leírását így az alábbi bekezdéssel fejezi be: „Akad más izákos legenda is. A város két fennmaradt gótikus védműve közül az egyik, jelesül a Ziębicki-kapu falának mélyedésében fekvő kőoroszlán állítólag éppen a mértéktelen serivás miatt menekült oda. Korábban ugyanis két italmérés közelében, egy sarkon díszelgett, de megelégte, hogy a telt hólyagú népek kutyamód épp ama sarkon könnyítettek magukon, s inkább odafent, a kapu fölött telepedett meg, úgymond gödényektől biztos helyen.”

A küllemében, tartalmában egyaránt vonzó album tekinthető igényes útikönyvnek is. Akik kulturális, történelmi ismereteik gazdagítása céljából kelnek útra Lengyelországba, hasznosan forgathatják, ha el akarnak jutni a szerzők által megidézett városokba. Ismereteik biztos, hogy gazdagodnak. Többek között megtudhatják azt is, mi a magyarázata annak a mondásnak, hogy „ha Róma nem volna Róma, akkor Krakó volna az, s ha a tenger nem volna tenger, akkor a Visztula volna az...”

Kovács István

Két keréken Afrikán át Kazimierz Nowak: *Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át*, Publikon Kiadó, Pécs, 2014.

Ha Afrika kapcsán a lengyelek jutnak eszünkbe, elsőként természetesen a nemzetközi hírű és számos, magyarul is olvasható könyvből jól ismert Ryszard Kapuściński (1932–2007) neve íródik fel emlékeztünk képernyőjére. A Nobel-díjra is felterjesztett kiváló tényfeltáró dokumentarista – amint A. Gergely András is írja – „»Afrika-vírusát« igazából 1958-ban szerezte meg, amikor a *Politika* című hetilap munkatársaként megérkezett Accrába, Ghána fővárosába, mit sem sejtve arról, hogy soha többet nem tudja majd ténylegesen elhagyni ezt a kontinenst...”

Az „Afrika szerelmesévé” válás a lengyelek esetében azonban sokkal korábban kezdődött. Így a magyarra fordított utazási irodalomból is ismerjük például Ferdinand Antoni Ossendowski (1876–1945) nevét, aki mellel hosszú időn át a Lengyel Földrajzi Társaság elnöke volt, és afrikai témájú, máig nagyhatású és maradandó olvasmányélményt nyújtó könyvei is (*A sivatag népe. Utazás Marokkón keresztül*, 1928; *A Szahara lelke. Utazás Algérián és Tuniszon keresztül*, 1929; *A nap rabszolgái. Kutatóutam a legsötétebb Afrikában*, 1–2. kötet, 1931) hozzáférhetőek nyelvünkön.

A lengyelek Afrika iránti érdeklődésének, vonzódásának, utazási irodalmuknak – nemzetközi összehasonlításban is szinte példa nélkül álló – újabb dokumentuma jelent meg a közelmúltban magyar fordításban, *Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át* címmel. A magas szakmai színvonalat tükröző, nyelvi szempontból gondosan szerkesztett, szép kiállítású kötet szerzője Kazimierz Nowak (1897–1937), aki az első világháború után Poznańban talál otthonra; hivatali állást vállal, családot alapít, és kerékpáron járja be Lengyelországot. Azután – állása elvesztése után – „gépére” ül, európai körutakat tesz (1925–1927), hogy tudósítónak és fotográfusként tartsa el a családját, majd eljut egészen az észak-afrikai Tripolitániáig. Egy időre – betegségek és az anyagi okán – visszakényszerül Lengyelországba, de közben készül a nagy útra: 1931 novemberében indul el Afrikába, ahol öt éven át több mint 40 000 kilométert kerekedik vagy gyalogol (illetve 3000 km-t lóháton tesz meg), eközben levelek tucatjait küldi haza kora-

beli újságoknak, és mintegy 10 000 fényképet készít. És 1936 decemberében lép ismét hazája földjére. Majd egy évre rá tüdőgyulladásban meghal...

Jelen kötet lényegében rekonstrukció, amelynek alapanyagául a korabeli sajtólevelek, illetve a különféle kiadások (eddig nyolc) szüneteiben előbukkanó, a leszármazottak által megőrzött újabb dokumentumok szolgálnak. Létrejött a feladatba megszállottan „beleszerelmesedett” (és a művet folyamatosan bővítő) szerkesztő, Łukasz Wierzbicki lelkes munkájának köszönhető. A 150 oldalas első kiadás nyomán kikerekedett, immár 431 oldalas mű külön értéke a gazdag fotóanyag, amely csak a legjobb néprajzi szakirodalom szintjén értékelhető. Hiszen a hallatlanul szerény eszközökkel rendelkező Nowak nem a protokolláris, hanem a hétköznapi, a hihetetlenül szegény „hagyományos Afrikát” fedezi fel és tárja elénk. Ez akkoriban csak a legkiválóbb korabeli terepmunkások fotográfiáin jelenik meg. Nowak körülményeit jól jellemzi egyébként a következő jelenet: a csontsovány, kolduskinézetű lengyel zsebét egy alkalommal sivatagi rablók tömik meg banánnal és datolyával.

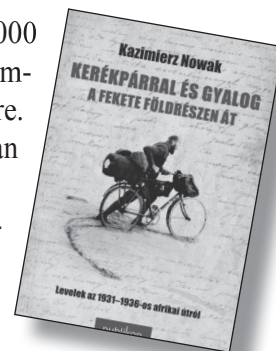
A kötethez fűzött kiadói megjegyzés egy mondatát idézem:

„Kazimierz Nowak riportjainak néprajzi, természetrajzi, történelmi és földrajzi anyaga felbecsülhetetlenül gazdag. Hisszük, hogy születni fognak Nowak expedícióját feldolgozó tudományos munkák.”

A továbbiakban mint a kiadó által közvetve „megszólított” etnográfus két néprajzi érdekű és értékű mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet – némi kommentár kíséretében.

A XX. század első feléből származnak a beszélő dobokról (az üzenetközvetítés e hagyományos, ugyanakkor igen hatásos eszközeiről) szóló első érdemleges leírások. S íme, mit ír Nowak:

„...A tamtam dobok monoton hangja nekünk ugyan egyformának tűnik, a néger mégis kihallja belőle a különbségeket. Meghalt valaki a falunkban – közli vele a tőle tíz kilométerre lévő tamtam. A falutól északra pedig megérkezett az adószedő – adja hírül a messzeségnek a kivájt fatörzsre feszített antilopbőr, amelyet egy öreg és meglehetősen süket néger csapkod kegyetlenül. Egy maroknyi fiatal veszi őket körül, figyelik a kézmozdulatokat és a szokatlan

hangokat. Ezek a kis legénykék most tanulják a távolba beszélés művészetét...”

Hadd említsem meg az egyébként jól ismert tény: a második világháború végéről beszélő dobok útján 24 órán belül (előbb tehát, mint Európa) értesült az egész földrész... Nowak leírása pedig (a harmincas évekből) majdnem pontos. Talán egyedül csak a *szokatlan* jelző félrevezető, ugyanis a dobhíradás az afrikai településeken mindennapi jelenségnek számított és számít – természetesen a falu apraja-nagyja számára egyaránt.

Mint ismeretes, kétféle technika létezik a dobbal való beszédutánzás létrehozását tekintve. Az egyik: a játékos a homokóra alakú dob bőrét feszítő húrokat a hóna alatt szorítja-ereszti, s így szinte a beszéddel azonos „hanglejtést” képes létrehozni; a másik: két vagy inkább három különféle hangmagasságú dobon afféle hanglejtést utánzó morzejelekkel utánozza a beszédet. Ez utóbbi technika szolgál valójában a dob-üzenet eszközével, mivel az ehhez használatos instrumentumok hangja jóval erőteljesebb. S hogyan jut át az üzenet a nyelvek változatán? A szomszédos települések népe általában három-négy rokon vagy hasonló nyelvet is ismer, az üzenet távolodva fordítódik is (!). Ami a technikák eltanulását illeti, az pontosan úgy zajlik, ahogyan azt Nowak felidézi: megfigyeléssel, majd próbálkozások sorával.

Alig néhány oldallal később viszont a sokáig *történelem nélküli* népeknek vélt afrikai törzsi kultúra múltja elevenedik meg a lengyel „bringás” utazó leírásában:

„A néger törzseknek megvannak a maguk történelemtanárai. Egy-egy ilyen tanár – bár írni-olvasni nem tud – csodálatra méltó jártassággal rendelkezik. Esténként a falvakban a sok fiatal körülüli a tábortüzet, az idősebbek pedig mesélnek nekik a törzs múltjáról – a kudarcokról, háborúkról, járványokról, felmelegetik az árulókat, a gyávákat, és hogy miként haltak szörnyű halált becstelenségük miatt; de elsősorban mégis a hősekről mesélnek, akiket csodálat és tisztelet illet.

Az ifjak figyelnek, magukba fogadják az elbeszélte bölcsességeket, lélekben nemesednek – egységes apró nemzetté kovácsolódnak. Amikor pedig az egyik ta-

nító meghal..., a helyét új mester foglalja el, aki ezt az élő tudást birtokolja. Így szállnak nemzedékről nemzedékre a legendák, mesék – meg a ténylegesen megtörtént események.

Napjainkban, amikor a tudósok lassanként nekifognak a néger világ írott történelmének megalkotásához, csakis ezeket a történeteket vehetik alapul...”

Két gondolat feszeng az itt idézett sorok kapcsán a recenzensben. Egyrészt a napjainkra oly népszerűvé vált *szóbeli történelemkutatás* jelentősége (ezek szerint az *oral history*nak, mondjuk hazánkfia, Torday Emil mellett, Nowak is korai előfutára – ráérzésével, illetve megfigyelésével). Ez a Magyarországon is teret hódító új diszciplína kissé ellentmondásos, „féloldalás”, hiszen az európai emlékezeti kultúra vizsgálata (lásd Jan Assmann) inkább a társadalompszichológia, semmint a történettudomány tárgykörébe tartozik. Az Amerikai Egyesült Államokba elszármazott világhírű belga professzor, Jan Vassina által fémjelzett történelmi módszer lényege viszont az, hogy csak a tisztán szóbeli kultúrákban érvényesül az adott esetben akár sok évszázaddal korábbi események szóbeli megőrzése; az írásos kultúrákban, pontosabban az írásosság megjelenését és térhódítását követően, a szóban megőrzött történelmi hagyomány összetöredezik, és elvész.

Másrészt a régi történetek megőrzése és felidézése sok esetben azt a „jelenségtömeget” takarja, amelyet a „Homérosz Afrikában” megfogalmazással tudnék a leginkább jellemezni. Nálunk még alig ismert tény: az afrikai szájhagyományok rendkívül gazdagok hősi eposzokban (lásd többek között a magyarra fordított manding Szungyata-eposzt). És – Nowak korai előjelzésének megfelelően – az elmúlt évtizedekben a „műnemek királynőjének” is nevezett verses elbeszélő forma típusainak tucatjait hozták fényre a folklorkutatók.

Összességként megállapítható: Nowak „helyzetjelentései” – összhangban az idézett kiadói megjegyzéssel – különféle szakterületeket érintő adalékok százait foglalják magukba, amelyek, ahogy talán szerény példáimból is kitűnt, megérdemelnék az alaposabb elemzést.

Biernaczky Szilárd

Bartusz-Dobosi László (1971, Siófok) tanár, író, szerkesztő. Az Irodalmi Páholy című negyedéves kulturális folyóirat egyik alapítója, majd 2005–2009-ig főszerkesztője, 2010-től irodalmi főmunkatársa volt. 2012 óta a Ciszterci Rend magyarországi iskoláinak oktatási főigazgatója, valamint a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának igazgatója. Írásai 1992 óta jelennek meg irodalmi folyóiratokban. Legutóbbi kötete: *Füstvirágok* (novellák, 2016).

Bertha Zoltán (1955, Szentes) kritikus, irodalomtörténész, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének docense. Többek között Kölcsey- (1996), Tamási Áron- (2003) és József Attila-díjas (2004). Debrecenben él. Legutóbbi tanulmánykötete: *Nemzet a csillagokban* (2016).

Biernaczky Szilárd (1944, Budapest) néprajzkutató, afrikanista, kandidátus (1996). Az Egyetemi Lapok újságíró munkatársa, majd felelős szerkesztője volt 1970–1984 között, később a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó igazgatója (1990–2009). Iroko Award Életműdíjban részesült (2012).

Bors Anna (1978, Budapest) költő, szerkesztő, újságíró. A Szegedi Tudományegyetem bölcsészkarán szerzett diplomát, kommunikáció szakon. Egészségügyi szakújságíró. Vallomása szerint „félleg Budapesten, félig egy kis vértesi faluban van otthon.” Verseit a Bárka, a Műút és A Vörös Postakocsi közölte. Önálló kötete még nincs.

Bozók Ferenc (1973, Gyöngyös) költő, esszéíró, magyar–történelem szakos piarista paptanár, Budapesten él. Legutóbbi kötete: *Tükörtenger* (versek, 2015).

Fecske Csaba (1948, Szögliget) József Attila-díjas költő, meseíró, publicista. Éveken keresztül az Észak-Magyarország jegyzetírója, az Új Észak és az Új Holnap szerkesztője, az Új Holnap Stúdió vezetője. Legutóbbi kötete: *Szárnyaim nőnének* (versek, 2016).

Hegedűs Imre János (1941, Székelyhidegkút) író, irodalomtörténész. Sepsiszentgyörgyön volt gimnáziumi tanár és szakfelügyelő, 1984-ben emigrált Ausztriába. Bécsben és Budapesten él. Legutóbbi kötete: *Repkény a falon* (2016).

Horkay Hörcher Ferenc (1964, Buda) eszmetörténész, költő. Az ELTE magyar–angol–esztétika szakán végzett 1987-ben. Oxfordban és Brüsszelben posztgraduális tanulmányokat folytatott, a filozófiai tudományok doktora. Esztétikát tanít a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Verseket egyetemista kora óta közöl, legutóbbi kötete: *A bölcsészettudományok hasznáról* (esszék, tanulmányok, 2014).

Kalász Márton (1934, Somberek) Kossuth-, József Attila-, Radnóti-, Weöres Sándor-, Prima- és Stephanus-díjas, Gundel-életműdíjas, Balassi Bálint-emlékkardos költő, író, műfordító. A Nemzet Művésze (2016). A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Az Új Írás szerkesztője, 1991–1995 között a Stuttgarti Magyar Kulturális Tájékoztatási Központ igazgatója. 2002–2007 között a Magyar Írószövetség elnöke. A Károli Gáspár Református Egyetem tanára. Legutóbbi kötete: *Ki kap számárkenyeret?* (gyermekversek, 2016).

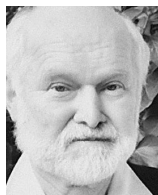
Kelemen Erzsébet (1964, Edelény) Debrecenben élő író, költő, drámaíró, irodalomtörténész és kutatótanár. A Szent József Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégiumban tanít. Doktori (PhD) fokozatot 2011-ben szerzett. Tizenhat kötete jelent már meg. Képverseiből több alkalommal rendeztek kiállítást. Legutóbbi kötete: *Napkelte* (vizuális költemények, 2015).

Kertész László (1960, Budapest) az ELTE művészettörténet szakán végzett. A Praesens közép-európai kortárs képzőművészeti folyóirat alapító szerkesztője, 2002-től a Képző- és Iparművészeti Lektorátus művészeti főtanácsadója, 2008-tól 2012-ig szakmai igazgatója. A Lektorátus 2008-tól működő public art programjának kezdeményezője és vezető kurátora. 2013 óta független szakértő, kritikus és kutató. A 2014-es Art Market szobrászati szekciójának kurátora. Legutóbbi kötete: *Köztéri szobrok kincsestára. Válogatás a magyarországi közterti plasztika 1945 utáni remeikeiből* (2017).

Kodolányi Gyula (1942, Budapest) József Attila-, Prima Primissima- és Mikes Kelemen-díjas költő, író, műfordító, amerikanista. Az Európai Tudományos Művészeti Akadémia tagja. Az ELTE magyar–angol szakán végzett. 1970–2009 között az ELTE BTK Angol Tanszékén és amerikai egyetemeken tanított. 1992 óta a Magyar Szemle főszerkesztője, 2010 óta a Hungarian Review szerkesztője. Legutóbbi kötete: *A létezés hálói – amerikai költők versei* (műfordítás, 2016).

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a Kilencek költőcsoport tagja. *A gyermekkor tündöklete* című regényéből *Budakeszi srácok* címmel játékfilm készült. József Attila- és Babérkoszorú-díjas. Legutóbbi kötete: *Érdek és szeretet. Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849* (2016).

Lajtos Nóra (1977, Püspökladány) tanár, irodalmár, költő. 1999 óta Debrecenben él. A Nyíregyházi Főiskolán magyar ének-zene (zongoraoktató), a Debreceni Egyetemen magyar szakos diplomát szerzett. A DE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományok doktori iskolájának abszolvált doktorandusza. Kutatási területe Sánta Ferenc rövidprózája. Tudományos és szépirodalmi írásai többek között az Itk-ban, a Hittelben, a Forrásban, a Magyar Naplóban, a Szépirodalmi Figyelőben, a Szörös Köben, a Partiumban és a kolozsvári Helikonban jelentek meg. Legutóbbi kötete: *Sorsszimfóniák* (versek, 2015).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító, a Kilencek költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtársa. 2012-től a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának vezetője. József Attila- (1993), Prima- (2007), Bethlen Gábor- (2009), Partiumi Író Tábor (2013) és Kossuth-díjas (2015). Legutóbbi kötete: *Levelek haza* (regény, 2017).

Jacek Moskwa (1948, Varsó) lengyel író, újságíró, Vatikán-szakértő. A '80-as években a Szolidaritás Mozgalom vezetőségi tagja. 1990–2005 között a Lengyel Rádió és Televízió állandó római és vatikáni tudósítója. Négykötetes monográfiát írt Szent II. János Pál pápáról. Elbeszéléseit több nyelvre lefordították. 2014 óta a Lengyel Írók Egyesületének alelnöke.

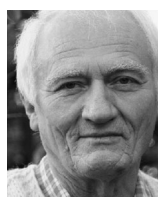
Nadasdy Ádám (1947, Budapest) Déry Tibor-, Graves-, Füst Milán- és Babérkoszorú-díjas, Artisjus Irodalmi Nagydíjas költő, műfordító, esszéíró, nyelvész. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja. Az ELTE angol–olasz szakán végzett. 1972-től az ELTE angol nyelvészeti tanszékének tanára, majd tanszékvezetője, 2012-től egyetemi tanár. Legutóbbi kötete: *Dante: Isteni színjáték* (fordítás, 2016).

Nagy Gábor (1972, Kőrmend) József Attila- és Bella István-díjas költő, író, irodalomtörténész. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. A debreceni KLTE magyar–német szakán végzett, az irodalomtudomány doktora. 2004-től a Nyugat-magyarországi Egyetem docense. A sárvári diákköltő-pályázat zsűritagja. A Széphalom Könyvműhely, a Magyar Napló, jelenleg a Hitel szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Kijátszott holnap* (versek, 2015).

Oláh András (1959, Hajdúnánás) Bánkuti Miklós- és Ratkó József-díjas (2016) költő, drámaíró. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett. Jelenleg Mátészalkán él, a Partium szerkesztője. Legutóbbi kötete: *A szökevény / Az utolsó játszma* (drámák, 2014).

Oláh János (1942–2016) költő, író. A Kilencek költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992), József Attila- (1994), Március 15-e (2007), Bethlen Gábor- (2009), Márai Sándor- (2012), Partiumi Író Tábor (2012) és Magyarország Babérkoszorúja-díjas (2014). Legutóbbi kötete: *Az örült* (regény, 2015).

Péntek Imre (szül. Molnár Imre, 1942, Lenti) József Attila- és Radnóti-díjas költő, író. A Kilencek tagjaként indult. Az ELTE magyar–filozófia szakán végzett. Az Árgus alapító-főszerkesztője, 2003–2016 között a Pannon Tükör főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Emlékpróba* (versek, 2015).

Petőcz András (1959, Budapest) József Attila-, Kassák Lajos-, Graves-, Arany János-, Márai Sándor- és Babérkoszorú-díjas költő, író. A Jelenlét és a Magyar Műhely szerkesztője. 2002-től a Magyar PEN Club alelnöke, 2009-től a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Szépirodai Tagozatának elnöke. Legutóbbi kötete: *A megvénhedt Isten* (versek, 2016).

Sárközy Péter (1945, Budapest) Az ELTE magyar–olasz szakán végzett 1968-ban. 1979-óta a római La Sapienza Tudományegyetem egyetemi tanára, a római magyar tanszék vezetője. Márton Áron- és Faludi Ferenc-díjas, illetve a Magyar Köztársaság tisztikeresztje kitüntetettje. A Rivista di Studi Ungheresi olaszországi magyar filológiai folyóirat alapító főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Andata e ritorno – Római jegyzetek, 1990–2015* (tanulmányok, publicisztikák, 2015).

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke. 1989 és 1996 között a Stádium Fiatal Írók Körének alapító tagja, 2000 és 2010 között a Magyar Napló szerkesztője. Gérecz Attila- (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötete: *Szonjúság* (kisregény, 2016), amely a Magyar Művészeti Akadémia 2016. évi Könyv Nívódíjában részesült.

Tornai József (1927, Dunaharaszti) költő, író, műfordító. Volt a Kortárs munkatársa, 1992–1996 között a Magyar Írószövetség elnöke. József Attila- (1975), Arany János- (1998), Babérkoszorú- (2001), MAOE-nagy- (2007) és Kossuth-díjas (2013), Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével (1997), Balassi Bálint-emlékarddal (2012) és a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével (2012) tüntették ki, 2014-ben a Nemzet Művészevé választották. Legutóbbi kötete: *Világozásban* (versek, 2016).

Túrjei Zoltán (1976, Balatonlelle) költő, tanár. Az ELTE-n szerzett filozófiatanári diplomát. 2003 óta publikál verseket, recenziókat irodalmi folyóiratokban és antológiákban. A Fiatal Írók Szövetségének tagja, Accordia-nívódíjas. Budapesten nevelőtanár, valamint filozófiát tanít. Legutóbbi kötete: *Térkép helyett* (versek, 2014).

Zsille Gábor (1972, Budapest) költő, műfordító, szerkesztő. 2004-ig Krakkóban, jelenleg Budapesten él. A Magyar PEN Club volt titkára, a Magyar Írószövetség Műfordítói Szakosztályának elnöke, a Magyar Napló versrovatvezetője. Bella István- (2008) és József Attila-díjas (2015). Legutóbbi kötete: *Össze* (válogatott és új versek, 2015).

Iratkozzon fel a Magyar Napló levelezőlistájára!

Küldje el nevét és e-mail címét az info@magyarnaplo.hu e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk Hírlevél rovatában:
www.magyarnaplo.hu